

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

**ULUSLARARASI HUKUKTA TEK TARAFLI EKONOMİK
ÖNLEMLERİN MEŞRUIYET MESELESİ**

Zuhair Subhi Mendeli MENDELI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Doç. Dr. Sezercan BEKTAŞ

AĞUSTOS- 2025

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI HUKUKTA TEK TARAFLI EKONOMİK
ÖNLEMLERİN MEŞRUIYET MESELESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Zuhair Subhi Mendeli MENDELI

Enstitü Anabilim Dalı: Kamu Hukuku

“Bu tez 05/08/2025 tarihinde hibrit olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Doç. Dr. Sezercan BEKTAŞ	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Ceren KARAGÖZOĞLU	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Makbule Ezgi ERTEN	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Zuhair Subhi Mendeli MENDELİ

05/08/2025

ÖN SÖZ

Bu tezin hazırlanmasında bana değerli akademik danışmanlık, rehberlik ve desteğiyle yol gösteren Sayın Doç. Dr. Sezercan BEKTAŞ'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Kendisinin bilgi birikimi ve yönlendirmeleri, çalışmamın daha verimli ve anlamlı bir şekilde tamamlanmasında belirleyici olmuştur.

Tez sürecinde gösterdiği özverili rehberlik, yapıcı değerlendirmeleri ve sağladığı bilimsel yönlendirme dolayısıyla Sayın hocam Arş. Gör. Gökem KAYACIK'a teşekkür ederim. Lisansüstü eğitimim boyunca sunduğu maddî ve manevî imkânlarla akademik çalışmalarımı sürdürebilmemi sağlayan Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'na (YTB) en içten şükranlarımı sunarım.

Bu süreçte bana her daim inanan, desteğini hiçbir zaman esirgemeyen aileme; özellikle de sabrıyla, duasıyla ve sevgisiyle her zaman yanımda olan kıymetli anneme gönülden teşekkür ederim.

Zuhair Subi Mendeli MENDELİ
05/08/2025

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: ULUSLARARASI HUKUK BAĞLAMINDA TEK TARAFLI EKONOMİK ÖNLEMLER KAVRAMI VE GELİŞİMİ	7
1.1. Tek Taraflı Ekonomik Önlemler Kavramına Genel Bakış	7
1.2. Tek Taraflı Ekonomik Önlemlerin Tarihsel Gelişimi	15
1.3. Tek Taraflı Ekonomik Önlemlerin Benzer Kavramlarla Farkları	21
1.3.1. Tek Taraflı Ekonomik Önlemler ve Kolektif Ekonomik Önlemler (<i>Çok Taraflı Ekonomik Önlemler</i>)	21
1.3.2. Tek Taraflı Ekonomik Önlemler ve Karşı Önlemler (<i>Unilateral Economic Measures and Countermeasures</i>)	23
1.3.3. Tek Taraflı Ekonomik Önlemler ve Misilleme Önlemleri (<i>Measures of Retorsion</i>)	24
1.3.3.1. Boykot (<i>Boycot</i>)	27
1.3.3.2. Ambargo (<i>Embargo</i>)	27
1.4. Uluslararası Hukukta Tek Taraflı Ekonomik Önlemlerin Türleri	28
1.4.1. Ticari Önlemler	28
1.4.1.1. İhracatı Kısıtlama veya Yasaklama.....	29
1.4.1.2. İthalat Kısıtlaması veya Yasaklaması	29
1.4.2. Finansal Önlemler	30
1.4.3. Akıllı Önlemler.....	32
2. BÖLÜM: TEK TARAFLI EKONOMİK ÖNLEMLERİN ULUSLARARASI HUKUKTA MEŞRUIYETİNİN KAYNAĞININ İNCELEMESİ	34
2.1. Andlaşma İlişkisi İçinde Tek Taraflı Ekonomik Önlemlerin Meşruiyeti Kaynağı Olarak “ <i>Exceptio non Adimpleti Contractus İlkesi</i> ”	35
2.1.1. <i>Exceptio non Adimpleti Contractus</i> İlkesinin Uluslararası Hukuktaki Hukuki Niteliği ve Meşruiyeti.....	45

2.1.1.1. <i>Exceptio non Adimpleti Contractus</i> İlkesi ile Andlaşmalar Hukuku Arasındaki İlişki.....	46
2.1.1.2. <i>Exceptio non Adimpleti Contractus</i> İlkesi ile Uluslararası Sorumluluk Hukuku Arasındaki İlişki.....	48
2.1.1.3. Uluslararası Hukukun Genel İlkelerinden Biri olarak <i>Exceptio non adimpleti contractus</i>	49
2.1.1.4. <i>Exceptio non Adimpleti Contractus</i> İlkesi ile Karşı Önlemler Arasındaki İlişki.....	50
2.1.1.4.1. Amerika Birleşik Devletleri ile Fransa Arasında 27 Mart 1946 Tarihli Hava Hizmetleri Andlaşmasının Yorumuna İlişkin Dava.....	53
2.1.1.4.2. 13 Eylül 1995 Geçici Andlaşmasının Uygulanması Davası (Makedonya v. Yunanistan).....	54
2.2. Andlaşma İlişkisi Haricinde Tek Taraflı Ekonomik Önlemlerin Meşruiyet Kaynağı Olarak Karşı Önlemler.....	55
2.2.1. Karşı Önlemler Kavramının Uluslararası Hukuktaki Yeri.....	56
2.2.2. Karşı Önlemlerin Temel Özellikleri ve Hukuki Fonksiyonları.....	58
2.2.2.1. Geçici Önlemler	58
2.2.2.2. İslah Edici Bir Araç.....	59
2.2.2.3. Karşı Önlemler, Öz-Yardım (<i>self-help</i>) Biçimlerinden Biri Olarak .	59
2.2.3. Karşı Önlemlerin Meşruiyeti ve Uluslararası Hukuktaki Yeri.....	60
2.2.4. Uluslararası Yükümlülüklerin İhlali Durumunda Tek Taraflı Önlemler Alma Koşulları	65
2.2.4.1. Devletin Uluslararası Haksız Fiili.....	66
2.2.4.2. Zarar Giderilmesi İsteği	69
2.2.4.3. Karşı Önlemler ile İhlal Arasındaki Orantılık.....	71
2.3. Siyasi veya Ekonomik Zorlama Aracı Olarak Tek Taraflı Ekonomik Önlemler ve Meşruiyeti Sorunu	76
2.3.1. Tek Taraflı Ekonomik Önlemlerin Meşrulaştırılmasında Kullanılan Temel Argümanlar.....	77
2.3.1.1. Tek Taraflı Ekonomik Önlemlerin Ulusal Güvenlik Gerekçesiyle Meşrulaştırılması.....	78

2.3.1.2. İnsan Hakları Gerekçesiyle Uygulanan Tek Taraflı Ekonomik Önlemler	79
2.3.2. Tek Taraflı Ekonomik Önlemlere Yönelik Uluslararası Hukuki İtirazlar	80
2.3.2.1. Ulusal Egemenlik İlkesi ve Tek Taraflı Ekonomik Önlemler Arasındaki Çatışma	81
2.3.2.2. Tek Taraflı Ekonomik Önlemler ve Uluslararası Hukukta İç İşlerine Müdahale.....	84
2.3.2.3. Tek Taraflı Ekonomik Önlemler ve Uluslararası Barışın Korunmasında Güç Kullanımı Sorunu.....	86
2.3.2.4. Tek Taraflı Ekonomik Önlemler ve İnsan Hakları İhlali: Hukuki Meşruiyet ve Uygulamadaki Çelişkiler.....	88
2.3.2.4.1. Gıdaya Erişim Hakkı.....	89
2.3.2.4.2. Sağlık Hakkı.....	90
2.3.2.4.3. Eğitim Hakkı.....	91
2.3.2.4.4. Çalışma Hakkı.....	92
SONUÇ	94
KAYNAKÇA.....	98
ÖZ GEÇMİŞ	114

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
Bkz	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
CADE	: Convention against Discrimination in Education
EU	: European Union
Exceptio	: Exceptio non adimpleti contractus
GK	: Güvenlik Konseyi
ICCPR	: International Covenant on Civil and Political Rights
ICESCR	: International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights
ICJ	: International Court of Justice
OHCHR	: UN High Commissioner for Human Rights
SDGs	: Sustainable Development Goals
UAD	: Uluslararası Adalet Divanı
WHO	: World Health Organization

ÖZET	
Başlık: Uluslararası Hukukta Tek Taraflı Ekonomik Önlemlerin Meşruiyet Meselesi	
Yazar: Zuhair Subhi Mendeli MENDELI	
Danışman: Doç. Dr. Sezercan BEKTAŞ	
Kabul Tarihi: 05/08/2025	Sayfa Sayısı: vi (ön kısım) + 114 (ana kısım)
Devletlerin çeşitli hedeflere ulaşmak amacıyla ilgili uluslararası kuruluşlara başvurmaksızın tek taraflı ekonomik önlemler kullanmaya artan şekilde yönelmesi, bu durumu uluslararası çalışmalar alanında tartışılmalı konulardan biri haline getirmiştir. Askeri güç kullanımını içermemesine rağmen, bu önlemlerin hukuki ve insani etkileri meşruiyet tartışmalarına yol açmaktadır. Bu çalışma, tek taraflı ekonomik önlemlerin uluslararası hukukta meşruiyetini hem andlaşma ilişkileri içinde hem de dışında analiz etmeyi amaçlamaktadır. Birinci bölümde, tek taraflı ekonomik önlemler kavramı ele alınmış, tarihsel gelişimi incelenmiş, benzer kavramlardan ayrımı yapılmış ve türleri sınıflandırılmıştır. İkinci bölümde ise meşruiyet kaynakları üç açıdan değerlendirilmiştir: İlk olarak, exceptio non adimpleti contractus ilkesi, andlaşma ilişkileri çerçevesinde, diğer tarafın yükümlülüklerini ihlâl etmesi durumunda başvurulabilecek bir karşı önlem türü olarak ele alınmış; farklı doktrinsel görüşler tartışılmış ve bu ilkenin bir karşı önlem olduğu görüşü tercih edilmiştir. İkinci olarak, andlaşma ilişkisi dışındaki tek taraflı ekonomik önlemler, andlaşmaya dayanmayan ihlallere karşı alınan karşı önlemler olarak incelenmiştir. Üçüncü olarak ise, bu önlemlerin uluslararası hukuk ihlaline dayanmaksızın, doğrudan siyasi veya ekonomik amaçlarla bir araç olarak kullanılma biçimleri ve bu durumun hukuki boyutları, uluslararası toplumun ortak yetkilendirmesi olmadan incelenmiştir. Çalışma, tek taraflı ekonomik önlemlerin uluslararası hukukta meşruiyetine dair dengeli bir bakış açısı sunmayı ve güncel teorik ve uygulamalı sorunlara ışık tutmayı hedeflemektedir.	
Anahtar Kelimeler: Ekonomik Önlemler, Zorlayıcı Ekonomik Önlemler, Karşı Önlemler, Uluslararası Meşruiyet	

ABSTRACT	
Title of Thesis: The Legitimacy Issue of Unilateral Economic Measures International Law	
Author of Thesis: Zuhair Subhi Mendeli MENDELI	
Supervisor: Assoc. Prof. Sezercan BEKTAŞ	
Accepted Date: 05/08/2025	Number of Pages: vi (pre text) + 114 (main body)
The increasing tendency of states to resort to unilateral economic measures without referring to the relevant international organizations as a means to achieve various objectives has made this issue one of the controversial topics in the field of international studies. Although these measures do not involve military force, their legal and humanitarian impacts raise important questions about their legitimacy. This study aims to analyze the legitimacy of unilateral economic measures in international law, both within and outside treaty relationships. The first section addresses the concept of unilateral economic measures, examines their historical development, distinguishes them from similar concepts, and classifies their types. The second section evaluates the sources of legitimacy of these measures from three perspectives: First, the principle of exceptio non adimpleti contractus is examined within the framework of treaty relationships as a form of countermeasure applicable when the other party breaches its obligations. Different doctrinal views are discussed, with preference given to the opinion that considers it a countermeasure. Second, countermeasures outside treaty relationships are analyzed in the context of states' international responsibility. This includes unilateral economic measures applied as responses to non-contractual breaches. Third, the use of unilateral economic measures as tools of political or economic coercion, especially without collective authorization by the international community, is explored, along with the related legal challenges. This study seeks to provide a balanced legal perspective on the legitimacy of unilateral economic measures under international law and to shed light on current theoretical and practical issues.	
Keywords: Unilateral Economic Measures, Countermeasures, Coercive Economic Measures, International Legitimacy	

GİRİŞ

Çalışmamın Konusu

Ekonomi, hayatın çeşitli alanlarıyla bağlantılı olan en önemli disiplinlerden biridir ve hem devletler hem de bireyler düzeyinde yakın bir ilişkiye sahiptir. Ekonominin önemi, kaynakların düzenlenip etkin bir şekilde kullanılmasını sağlayarak ihtiyaçların karşılanmasına olanak tanıyan bir araç olmasında yatmaktadır. Ekonomi, sadece insanların yaşam standartlarını yükseltmek ya da istihdam olanakları sağlamakla sınırlı kalmaz; aynı zamanda devletlerin uluslararası alandaki konumlarını güçlendiren önemli bir araçtır. Güçlü bir ekonomiye sahip olan devlet, uluslararası toplum içinde daha büyük bir öneme sahip olmaktadır. Ayrıca ekonomi, bir devletin siyasi istikrarının sağlanmasında da kilit rol oynamaktadır. Ekonomik istikrar sağlandıkça, iç çatışmalar ve toplumsal huzursuzluklar da azalır. Bu nedenlerle ekonomi, günümüzde yalnızca kalkınma aracı değil, aynı zamanda uluslararası yükümlülüklerin yerine getirilmesi ya da çeşitli siyasi ve ekonomik amaçların gerçekleştirilmesi için kullanılan bir araç hâline gelmiştir.

Günümüzde uluslararası toplum, farklı alanlarda kolektif iş birliğini geliştirmek ve sürdürmek amacıyla büyük çaba sarf etmektedir. Bu çabalar, devletler arasındaki ilişkileri düzenleyen hukuki kuralların oluşturulmasıyla somutlaşmaktadır. Bu kurallar, ilişkilerin sınırlarını ve ortaya çıkan uyuşmazlıkların nasıl çözüleceğini açıklamaya odaklanmıştır. Bu durum, 1945 BM Şartı gibi birçok uluslararası belgede açıkça ortaya konmuştur. BM Şartı, bu ilişkileri düzenlemek ve ortaya çıkan uyuşmazlıkları uluslararası barış ve güvenliği koruyacak şekilde çözmek amacıyla kurallar koymuştur. Ayrıca Şart, BM'ye barış ve güvenliğin tehdit edilmesi ya da zarar görmesi halinde etkin bir rol oynama yetkisi de vermiştir.

Kolektif iş birliği ve ortak çalışma sonucunda ortaya çıkan en önemli sözleşmelerden biri, 1966 tarihli Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'dir. Bu Sözleşme, adı geçen alanlarda insan haklarını düzenlemiştir. Ekonomik alanda ise, kolektif iş birliği yoluyla ekonomiyi güçlendirmeye katkı sağlayan birçok andlaşma ortaya çıkmış ve hala ortaya çıkmaktadır. Bunlar arasında, 1994 yılında imzalanan Marakeş Andlaşması önemli bir yere sahiptir; bu Andlaşma, Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulmasına yol açmıştır. Dünya Ticaret Örgütü, üye ülkeler arasındaki ticaretin

kolaylaştırılmasında en büyük ticaret organizasyonu olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, devletler arasında kolektif çalışmayı teşvik eden ve düzenleyen pek çok başka andlaşma da bulunmaktadır. Kolektif iş birliğinin taşıdığı büyük öneme ve BM Şartı gibi uluslararası andlaşmaların ortak çalışmayı teşvik edip düzenlemesine rağmen devletler hâlâ anlaşmazlıklarını çözmek amacıyla bireysel iradeye başvurmaktadır. Bazı durumlarda askeri güce başvurulmakta, bazı durumlarda ise bu tezin konusu olan ekonomik önlemler gibi diğer yöntemlere yönelmektedir.

Ekonomik önlemler genel olarak ya yetkili uluslararası örgütler tarafından kolektif şekilde uygulanmakta ya da uluslararası örgütlerin dışında, tek devletler veya devlet grupları tarafından bireysel olarak uygulanmaktadır¹. Bu bireysel uygulamalar, ekonomik önlemlerin “*tek taraflı ekonomik önlemler*” olarak adlandırılmasının temel sebebidir. Çünkü bu önlemler, uluslararası iş birliği olmaksızın, yalnızca bir tarafın çıkarlarına yönelik olarak alınmaktadır.

Uygulamada, tek taraflı ekonomik önlemler çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilmektedir. Ekonomik önlemlerin yalnızca karşı önlemler (*countermeasures*) çerçevesinde alınmadığı; aynı zamanda bu önlemlerin, belirli bir amacı gerçekleştirmek için kullanılan bir araç olması sebebiyle, hukukta misilleme önlemleri (*retorsion*) veya intikam önlemleri (*reprisals*) gibi farklı hukuki kavramlar altında da uygulanabileceği belirtilmelidir². Fakat bu çalışmanın konusu, bu önlemlerin üç ana çerçevede uygulanmasına odaklanmaktadır. İlk olarak, devletler arasında akdedilen ikili veya çok taraflı andlaşmalar kapsamında, taraflardan birinin andlaşmadan doğan yükümlülüklerini ihlal etmesi durumunda, mağdur tarafın, diğer tarafı yükümlülüğünü yerine getirmeye zorlamak amacıyla *Exceptio non adimpleti contractus* ilkesine başvurarak tek taraflı ekonomik önlemler uygulaması ele alınmaktadır. İkinci olarak, bu önlemler, andlaşma ilişkisi dışında, uluslararası hukuk veya teamül kurallarının ihlali durumunda başvuru olan karşı önlemler (*countermeasures*) olarak değerlendirilmektedir. Son olarak ise, siyasi veya ekonomik hedeflere ulaşmak amacıyla kullanılan zorlayıcı tek taraflı ekonomik önlemler incelenmektedir.

Bu durum okuyucuya ilk bakışta garip gelebilir: *Exceptio non adimpleti contractus* ilkesi ile ekonomik önlemler arasında nasıl bir bağlantı olabilir? Zira bu ilke, yüzeyde yalnızca

¹ Iryna Bogdanova, *Unilateral Sanctions in International Law and the Enforcement of Human Rights* (Leiden ; Boston; Brill 2022), 5.

² Bogdanova, *Unilateral Sanctions in International Law and the Enforcement of Human Rights*, 60.

mağdur tarafın, karşı tarafı taahhüdünü yerine getirmeye zorlamak için kendi yükümlülüğünü yerine getirmemesi anlamına geliyor gibi görünse de gerçekte bundan çok daha fazlasıdır. Roma hukukuna dayanan iç hukuk kaynaklı bu ilke, söz verilen taahhüt yerine getirilmediğinde ifayı güvence altına almayı amaçlayan bir araçtır. Üstelik bu ilke sadece “yükümlülüğü yerine getirmemek” gibi pasif bir şekil almak zorunda değildir; aksine, ekonomik ilişkilerin askıya alınması, ticari sözleşmelerin durdurulması ya da gemilere el konulması gibi aktif nitelikli önlemler şeklinde de uygulanabilmektedir. Buna örnek olarak Makedonya-Yunanistan davasında Yunanistan, Makedonya’nın NATO üyeliğini engelleme gerekçelerinden biri olarak, Makedonya’nın taahhütlerini ihlâl etmesine karşılık bu ilkeyi uyguladığını ileri sürmüştür. Bu örnek, *Exceptio non adimpleti contractus* ilkesinin yalnızca “pasif” değil, aynı zamanda “aktif” biçimlerde de kullanılabileceğini açıkça ortaya koymaktadır³.

Akademik ve medya çevrelerinde yaygın olarak bilinen isim “tek taraflı ekonomik yaptırımlar”dır. Fakat bazı akademisyenler bu terimi kabul etmemekte, zira BM Şartı’nda böyle bir terim yer almamakta, bunun yerine “önlemler/tedbirler” terimi kullanılmaktadır. Bu sebeple, hukuki açıdan daha doğru olduğu düşünüldüğü için çalışmada “önlemler/tedbirler” kelimesi kullanılacaktır⁴.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, tek taraflı ekonomik önlemlerin uluslararası hukuk çerçevesinde meşruiyetini incelemektir. Çalışma, bu önlemlerin hukuki dayanaklarını hem devletler arasındaki andlaşma ilişkileri kapsamında hem de bu ilişkilerin dışında değerlendirmeyi hedeflemektedir. Çalışma ayrıca, bu önlemlerin uluslararası yükümlülüklerin ihlali durumunda karşı önlem olarak ya da siyasi ve ekonomik çıkarlar doğrultusunda zorlayıcı bir araç olarak uygulanmasının hukuken ne derece meşru olduğunu ortaya koymayı

³ Bkz. El-Hassani, *Uluslararası Hukukta Karşı Önlemler* (Kahire: Arap Yayıncılık ve Dağıtım Merkezi, 2021), 5-38.

⁴ James Crawford, "The Relationship between Sanctions and Countermeasures", *United Nations Sanctions and International Law*, ed. Vera Gowlland-Debbas (The Hague: Kluwer Law International, 2001), 57; Sarah Kamal El-Sawah, *Uluslararası Kamu Hukuku Işığında Tek Taraflı Ekonomik Yaptırımlar* (Beyrut: Lübnan Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 7; Kaplan, bu bağlamda Güvenlik Konseyi’nin 1990 yılından itibaren "tedbir" yerine "yaptırım" ifadesini kullanmaya başladığını kaydediyor; Aleyna Kaplan, *uluslararası hukukta hakkın kötüye kullanılması ve ABD’nin tek taraflı yaptırımları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 56; Kanaatimize göre, yaptırımlar teriminin kullanılması büyük bir sakınca doğurmaz; zira bu terim tamamen doğru olmasa da yanlış da değildir.

amaçlamaktadır. Bunun yanında, *exceptio non adimpleti contractus* ilkesinin teorik ve pratik boyutları incelenerek bu ilkenin bir karşı önlem biçimi olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği de analiz edilecektir.

Çalışmanın Önemi

Bu çalışmanın önemi, tek taraflı ekonomik önlemler kavramı ve bu önlemlerin belirlenmesinde kullanılan temel esaslar hakkında kapsamlı hukuki bir anlayış sunmasıdır. Bu sayede, siyasi ve ekonomik alanlarda çalışan yazarlar, tek taraflı ekonomik önlemlerin doğasını daha iyi kavrayabilmektedir. Ayrıca çalışma, uluslararası meşruiyet ile tek taraflı ekonomik önlemler arasındaki ilişkiyi hukuki açıdan ele almaktadır. Bu bağlamda, özellikle andlaşma ilişkileri kapsamında alınan ekonomik önlemler, *exceptio non adimpleti contractus* ilkesi ışığında kapsamlı bir şekilde ele alınacaktır. Ayrıca, andlaşmaya dayalı ilişkiler çerçevesi dışında alınan ve karşı önlem niteliği taşıyabilecek tek taraflı ekonomik önlemlerin meşruiyeti analiz edilecektir. Bunun yanı sıra, siyasi veya ekonomik hedeflere ulaşmak amacıyla uygulanan tek taraflı ekonomik önlemlerin meşruiyeti de incelenecektir. Bu açıdan çalışma, nadiren ele alınan bir konuyu hukuk alanına kazandıracaktır.

Ayrıca, çalışma Türkçe, İngilizce ve Arapça dillerinde çeşitli kaynaklara dayanmakta olup, bu da uluslararası hukuk alanındaki yazarların bu dillerdeki hukuk yazını arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları anlamalarını sağlamaktadır. Son yıllarda devletlerin bu tür önlemlere giderek daha fazla başvurmaya başlaması, bu çalışma konusunun önemini artırmakta ve bu önlemlerin uygulanmasının doğurduğu hukuki sonuçların analiz edilmesine duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışma, tek taraflı ekonomik önlemlerin meşruiyeti ile ilgili olup, özellikle uluslararası hukuk alanında olmak üzere bu konuda kabul görmüş geniş bir kaynak yelpazesine dayanacaktır. Tezde, konuya ilişkin teoriler, bilimsel araştırmalar ve uluslararası kararlar temel alınacaktır. Ayrıca, çeşitli görüşler ele alınarak analiz edilecek ve araştırmanın yönünü desteklemek amacıyla kullanılacaktır.

Birinci bölümün birinci kısmında, tek taraflı ekonomik önlemler kavramına değinilecektir. Bu kapsamda, öncelikle ekonomik önlemler genel anlamda ele alınacak;

ardından, özellikle tek taraflı ekonomik önlemlerin ne anlama geldiği açıklanacaktır. Konuyla ilgili literatürde yer alan farklı tanımlar değerlendirilecek ve analiz edilerek, tek taraflı ekonomik önlemlere ilişkin daha isabetli ve kapsamlı bir tanımın benimsenmesine katkı sağlanacaktır.

Birinci bölüm ikinci kısmında, tek taraflı ekonomik önlemlerin tarihsel ele alınacaktır. Söz konusu önlemler, devletlerin tarih boyunca diğer devletlerle olan ilişkilerinde başvurduğu ilk araçlardan biri olarak kabul edilmektedir. Bu çerçevede, günümüzdeki tek taraflı ekonomik önlemlerin öncüsü sayılabilecek tarihî uygulamalara yer verilecektir. Babil, Firavun, Yunan ve Roma medeniyetlerinde kullanılan yöntemler incelendikten sonra, 1801–1914 dönemi ile iki dünya savaşı süreci ve günümüze kadar olan gelişmeler ışığında örnek olaylar sunulacaktır. Ancak, bu çalışma tarihsel süreci kronolojik olarak değil, temsili tarihî örnekler üzerinden ele almayı tercih etmektedir; zira tüm dönemleri kapsayan güvenilir kaynaklara ulaşmak mümkün olmamıştır.

Birinci bölümün üçüncü kısmında, ekonomik önlemler ile diğer kavramlar arasında ayrım yapılacak ve bu önlemlerin alabileceği çeşitli biçimler açıklanacaktır. Bu bağlamda, öncelikle tek taraflı ekonomik önlemler ile çok taraflı ekonomik önlemler arasındaki fark ortaya konacaktır. Daha sonra, ekonomik karşı önlemler ile ekonomik zorlayıcı önlemler arasındaki farklar açıklanacak ve böylece tek taraflı ekonomik önlemlerin ne zaman karşı önlem ne zaman zorlayıcı önlem olarak değerlendirileceği netleşecektir. Son olarak, tek taraflı ekonomik önlemler ile misilleme önlemleri arasındaki ilişki açıklanacaktır.

Birinci bölümün son kısmında, tek taraflı ekonomik önlemlerin yaygın olarak ortaya çıktığı türlere değinilecektir. Bu bağlamda, ticari önlemler ele alınacak; bunların nasıl uygulandığı, türleri ve kapsamı açıklanacaktır. Ardından mali önlemlerin tanımı ve kavramı hakkında bilgi verilecektir. Son olarak, günümüzde önemli ve sıkça başvurulan bir yöntem olarak kabul edilen akıllı önlemler incelenecektir.

İkinci bölümde tek taraflı ekonomik önlemlerin meşruiyeti ele alınacak ve bu konu üç açıdan incelenecektir. İlk olarak, andlaşmaların ihlali sonucunda alınan ekonomik önlemler; ikinci olarak, andlaşmaya dayanmayan yükümlülüklerin ihlali nedeniyle alınan önlemler; son olarak ise, siyasi veya ekonomik amaçlarla uygulanan önlemler değerlendirilecektir.

İkinci bölümün birinci kısmında, devletler arasında mevcut olan andlaşma ilişkisi bağlamında, taraflardan birinin yükümlülüklerini ihlal etmesi halinde diğer tarafın

başvurabileceği *exceptio non adimpleti contractus* ilkesi çerçevesinde uygulanan tek taraflı ekonomik önlemler detaylı olarak incelenecektir. Bu kapsamda önce ilkenin kavramsal ve hukuki niteliği ele alınacak, farklı doktrinsel görüşler ışığında uluslararası andlaşmalar hukuku ve uluslararası sorumluluğu hukuku arasındaki ilişkiler açıklanacaktır. Ayrıca, bu ilkenin uluslararası hukukun genel ilkeleri arasında yer alıp almadığına dair görüşler aktarılacaktır. Sonrasında, bu ilkenin karşı önlem olarak uygulanabilmesi için gerekli şartlar –özellikle ihlal, talep ve orantılılık kriterleri– kapsamlı şekilde analiz edilecektir.

İkinci kısmında, andlaşma ilişkisi dışında, yani taraflar arasında yazılı bir andlaşma olmaksızın uluslararası hukuk kurallarının veya teamül hukukunun ihlaline karşı uygulanan karşı önlemler ele alınacaktır. Bu çerçevede, tek taraflı ekonomik önlemlerin bu tür durumlarda meşruiyet kaynakları ve sınırları değerlendirilecektir.

İkinci bölümün son kısmında, siyasi veya ekonomik amaçlarla kullanılan tek taraflı ekonomik önlemler konusu ele alınacaktır. Bu önlemler, devletler arası ilişkilerde baskı aracı olarak kullanılmakta ve bu yönüyle meşruiyet tartışmalarına konu olmaktadır. Bu kapsamda, bu tür ekonomik baskı önlemlerinin meşruiyeti hakkındaki farklı doktrinsel görüşler değerlendirilecek; uygulamayı savunan yaklaşımlar ile devlet egemenliği, insan hakları ve uluslararası andlaşmalara aykırılık gibi gerekçelerle karşı çıkan görüşler karşılaştırılacaktır. Böylece, uluslararası hukukta tartışmalı olan bu tür önlemlerin hangi açılardan eleştirildiği ve savunulduğu açık şekilde ortaya konacaktır.

1. BÖLÜM: ULUSLARARASI HUKUK BAĞLAMINDA TEK TARAFLI EKONOMİK ÖNLEMLER KAVRAMI VE GELİŞİMİ

1.1. Tek Taraflı Ekonomik Önlemler Kavramına Genel Bakış

Tek taraflı ekonomik önlemlerin kavramsal çerçevesini oluşturmak, öncelikle genel anlamda ekonomik önlemlerin *-uluslararası örgütler tarafından alınan önlemler dâhil-* incelenmesini gerekmektedir. Zira her iki tedbir türü benzer niteliklere sahip olmakla birlikte, bu önlemleri uygulayan merciler farklılık göstermektedir. Bu sebeple çalışmamız öncelikle ekonomik önlemler kavramını geniş anlamda tanımlama çabası içerisinde olacak, ardından tek taraflı ekonomik önlemler kavramını inceleyecektir.

Belirli bir kavramın net bir şekilde tanımlanabilmesi amacıyla, bu kavramın tüm yönleriyle kapsamlı bir şekilde ele alınması ve her açıdan değerlendirilmesi gerekmektedir. Fakat, uluslararası hukukta kavramsal tanımlamalar yapmak her zaman bu kadar kolay değildir. Zira belirli bir kavramın kesin bir şekilde tanımlanması, devletler bakımından hukuki yükümlülükler doğurabilmektedir. Bu sebeple, devletler genellikle kendi çıkarlarını korumak adına uluslararası hukuk çerçevesinde açık ve bağlayıcı tanımlar yapmaktan kaçınmaktadır⁵. Bu durum, uluslararası hukuktaki birçok kavramın tanımsız kalmasına yol açmıştır. Özellikle “*ekonomik önlemler*” ve daha spesifik olarak “*tek taraflı ekonomik önlemler*” kavramları, üzerinde uzlaşıya varılamayan tanımlardan bazılarıdır. Bu kavramlara dair uluslararası düzeyde ortak bir tanımın bulunmaması, terimlerin geniş ve esnek bir şekilde kullanılmasına neden olmuş, böylece anlamları çeşitli şekillerde yorumlanabilir hale gelmiştir⁶. Bu sebeple, ekonomik önlemler genelinde ve tek taraflı ekonomik önlemler özelinde net ve kapsayıcı bir tanım yapılabilmesi için öncelikle bu önlemlerin doğasının ve amaçlarının detaylı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Zira yapacağımız analiz, tek taraflı ekonomik önlemlerin; kolektif ekonomik önlemler (*çok taraflı ekonomik önlemler*), karşı önlemler

⁵ Uluslararası andlaşmaların metinlerindeki belirsizlik durumu da benzer şekilde geçerlidir. Bazı devletler, stratejik çıkarlarına hizmet etmesi için kasıtlı olarak hükümlerin belirsiz kalmasını sağlayabilmektedir; daha fazla için BKZ Jerzy Makarczyk (ed.), *Theory of International Law at the Threshold of the 21st Century* (The Hague: Kluwer Law International, 2010), 109-111; Michael Byers, “Still agreeing to disagree: international security and constructive ambiguity”, *Journal on the Use of Force and International Law* 8/1 (14 May 2020), 93-95; Jovan Kurbalija, “Is Ambiguity An Effective Diplomatic Tool?”, *Diplo* (Access 28 Mays 2025).

⁶ Alena F. Douhan, “Unilateral Coercive Measures: Notion and Qualification”, *Journal of the Belarusian State University. International Relations* 2 (10 De çember 2021), 27.

(*countermeasures*) ve misilleme önlemleri (*measures of retaliation*) gibi benzer nitelikteki diğer önlemlerden ayırt edilmesini mümkün kılacaktır.

Öğretide yer alan bir görüşe göre, ekonomik önlemler, bir devletin geleneksel ticari veya finansal ilişkilerden çekilmesi veya çekilme tehdidinde bulunmasıyla gerçekleşmekte ve bu yolla muhatap devletin bir konudaki davranışını değiştirmeyi amaçlamaktadır⁷. Fakat, bu görüş, uygulamada gerçeklikle örtüşmemektedir. Zira tehdidin tek başına, hukuki anlamda bir ekonomik önlem olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. Böyle bir önlemin ekonomik önlem sayılabilmesi için fiilen uygulanmış olması gerekmektedir. Bu yaklaşımı destekleyen bir diğer husus, Uluslararası Hukuka Aykırı Fiillerden Dolayı Devletlerin Sorumluluğuna İlişkin Taslağın (*Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts*) 43. maddesinde açıkça görülmektedir. Söz konusu madde, mağdur devletin, hukuka aykırı fiili gerçekleştiren devlete bu fiili sona erdirmesi ve zararı gidermesi yönünde bildirimde bulunmasını öngörmekte, fakat bu bildirimi *-içeriğinde tehdit-* unsuru barındırsa dahi- başlı başına bir karşı önlem olarak kabul etmemektedir⁸. Ayrıca uluslararası hukuk öğretisinde yaygın olan görüşe göre, tek taraflı bir önlem uygulanmadan önce, uluslararası hukuka aykırı fiili gerçekleştiren devlete, bu fiili sona erdirmesi yönünde resmi bir bildirimde bulunulması zorunludur⁹.

Daniel Drezner, ekonomik önlemleri ekonomik zorlama unsurlarından biri olarak değerlendirmekte ve ekonomik zorlamayı, bir devletin ya da bir grup devletin “*gönderici olarak adlandırılan tarafın*”, başka bir devlete “*hedef olarak adlandırılan tarafın*” politikasını değiştirmede süreci, ticari alışverişi tehdit etmesi veya fiilen kesintiye uğratması olarak tanımlamaktadır. Ticari alışverişin kesintiye uğratılması; ticari önlemleri, ambargoları, yardımların askıya alınmasını, varlıkların dondurulmasını veya gümrük tarifelerinin manipüle edilmesini içerebilmektedir¹⁰. Bahse konu bu tanım kapsamında ekonomik önlemlerin, tehdit yoluyla gerçekleştiğinin de kabul edildiği sonucuna ulaşılmaktadır. Bunun yanı sıra, öğretide ekonomik yardımların kesilmesinin

⁷ Gary Clyde Hufbauer vd., *Economic Sanctions Reconsidered* (Washington: Peterson Institute for International Economics, 2007), 3.

⁸ Uluslararası Hukuka Aykırı Fiillerden Dolayı Devletlerin Sorumluluğuna İlişkin Taslak Maddeler (ARSIWA), International Law Commission (2001), md. 43.

⁹ Omer Yousif Elagab, *The Legality of Non-Forcible Counter-Measures in International Law* (Oxford: Oxford University, PhD Thesis, 1986), 112.

¹⁰ Daniel W. Drezner, *The sanctions paradox: economic statecraft and international relations* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 663; Burada belirtmek gerekir ki yazar, 'ekonomik yaptırım' ifadesini kullanmıştır.

ekonomik önlem olduğu görüşü savunulmaktadır. Ancak gerçekte, yardımların kesilmesi bir misilleme önlemdir (*retaliatory measures*). Zira devlet, yardımları sunma veya kesme konusunda serbesttir. Örneğin, Suudi Arabistan uzun bir süre Lübnan ordusunu finanse etmiş ve Lübnan hükümetine sürekli yardımlarda bulunmuştur. Fakat Hizbullah ile yaşanan anlaşmazlıklar sebebiyle bu yardımları kesmiş, ancak bu durum ekonomik zorlama veya ekonomik bir tedbir olarak değerlendirilmemiştir. Bu mesele, çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde daha ayrıntılı olarak irdelenecektir.

Avrupa Birliği (AB) tarafından uygulanan ekonomik önlemlerin, tıpkı BM tarafından alınan önlemler gibi olağan ve doğal önlemler olduğu düşünülebilmektedir. Fakat gerçekte, bu önlemler her ne kadar AB'nin kurucu belgesi kapsamında yer alsa da tek taraflı ekonomik önlem niteliği taşımaktadır¹¹.

Tek taraflı ekonomik önlemlerin tanımına ilişkin öğretilerde farklılık arz etmektedir. Bu konudaki bazı görüşler tek taraflı ekonomik önlemleri, oluşturduğu etki üzerinden tanımlarken; diğerleri uygulayan taraf üzerinden tanımlamaktadır. Diğer taraftan, bazı görüşler ise tek taraflı ekonomik önlemlere dair farklı yönlerden özel görüşler sunmaktadır.

Tek taraflı ekonomik önlemlerin etkisi açısından bakıldığında, tek taraflı ekonomik önlemler bir devletin uluslararası hukuka aykırı bir eylemde bulunması halinde BM mekanizması dışında başvurulacak ve ilgili devleti uluslararası hukuk kurallarına uymaya

¹¹ Avrupa Birliği'nin doğası incelendiğinde, hukukçular arasında onu sınıflandırma konusunda dört ana eğilim ortaya çıkmaktadır: Birinci eğilim, Avrupa Birliği'ni uluslararası bir örgüt olarak değerlendirmektedir. İkinci eğilim, onu federal bir birlik olarak kabul eder. Üçüncü eğilim ise konfederal bir yapı olarak görürken, Dördüncü eğilim Avrupa Birliği'ni benzersiz ve yeni bir yapı olarak ele almaktadır. Bu farklılıklar, Avrupa Birliği tarafından alınan kararların doğası konusunda da belirsizlik yaratmıştır. Alınan kararların bir uluslararası örgüt tarafından mı verildiği, yoksa daha farklı bir yapıdan mı kaynaklandığı tartışma konusudur. Ekonomik önlemler açısından bakıldığında, bu tür önlemlerin tek taraflı olarak değerlendirilmemesi ve meşruiyet kazanabilmesi için Birleşmiş Milletler 'den (BM) çıkması veya en azından BM kararlarına dayanması gerektiği ifade edilmektedir. Dolayısıyla, Avrupa Birliği BM'den bağımsız olarak ekonomik önlemler aldığı anda, bu önlemler tek taraflı ya da en fazla koordine edilmiş önlemler olarak kabul edilmektedir. Vurgulamak gerekir ki, bir grup ülke tarafından alınan ekonomik önlemler, bu önlemlerin tek taraflı karakterini ortadan kaldırmaz. Ancak, bu önlemler "koordine edilmiş" önlemler olarak değerlendirilebilir. Tek taraflı ve koordine edilmiş önlemler arasındaki fark; ikincisinin bir grup tarafından alındığı için etkisinin daha fazla olmasıdır. Bununla birlikte, her iki tür önlem de hukuken aynı statüye sahiptir. Bu bağlamda, Birleşmiş Milletler'in "Zorlayıcı Tek Taraflı Tedbirlerin İnsan Hakları Üzerindeki Olumsuz Etkileri" konulu özel raportörü olan Alina Douhan, tek taraflı tedbirleri, bir devlet, bir grup devlet veya bir bölgesel örgüt tarafından Güvenlik Konseyi'nin onayı olmaksızın alınan önlemler olarak tanımlamaktadır. Bu tanım, Avrupa Birliği tarafından alınan önlemlerin, Güvenlik Konseyi'nin onayına ihtiyaç duyulmaksızın bir grup devlet tarafından alındığı için, tek taraflı önlemler olarak sınıflandırılabileceğini açıkça ortaya koymaktadır; Douhan, *Unilateral coercive measures: notion, types and qualification*, 4; Happold, Matthew & Eden, Paul (ed), *Economic Sanctions And International Law* (Oxford: Hart Publishing, 2016), 37-65.

zorlamayı amaçlayan önlemler olarak tanımlanmaktadır¹². Diğer yandan öğretideki diğer görüşler, tek taraflı ekonomik önlemlerin esasen BM Güvenlik Konseyi'nin amaçlarını gerçekleştirmeyi hedeflediğini ileri sürmektedir. Bu yaklaşıma örnek olarak, Kanada hükümetine bu tür önlemleri uygulama yetkisi tanıyan Kanada'nın Özel Ekonomik Önlemler Kanunu (*Special Economic Measures Act*) Kanunu gösterilebilmektedir¹³. Öte yandan, tek taraflı ekonomik önlemlerin, bir devletin başka bir devleti cezalandırmak amacıyla veya onun kararını değiştirmeye yönelik olarak uyguladığı yaptırımlar olarak tanımlayan görüşlerle de karşılaşmaktadır¹⁴.

BM Genel Sekreteri tarafından yayımlanan tek taraflı ekonomik önlemlerle ilgili rapor, bu önlemlerin gelişmekte olan devletlere karşı bir siyasi ve ekonomik baskı aracı olduğunu belirtmektedir¹⁵. Bu tanımdan, tek taraflı ekonomik önlemlerin sadece devletin siyasi davranışını hedeflemediği; aynı zamanda ekonomik sebeplerin de bu önlemlere yol açabileceği sonucu çıkarılmaktadır. Ayrıca, bu önlemlerin yalnızca gelişmekte olan devletlere uygulandığı vurgulanmaktadır. Fakat gelişmiş devletler arasında da ekonomik önlemlerin uygulanabileceğini engelleyen bir durum ile karşılaşmamaktadır. ABD ve Çin arasında uygulanan ekonomik önlemler veya Rusya-Ukrayna savaşına dayalı olarak AB'nin Rusya'ya karşı uyguladığı ekonomik önlemler buna örnek olarak gösterilebilmektedir. Bunun yanı sıra, gelişmekte olan devletler de gelişmiş devletlere karşı ekonomik önlemler uygulayabilir. İran'ın ABD'ye uyguladığı ekonomik önlemler buna örnektir.

Tek taraflı ekonomik önlemler tek taraflı olarak muhatap olan devlete karşı kendi siyasi hedeflerini gerçekleştirmek devlet tarafından tek başına alınan bir karar ile uygulanmaktadır¹⁶. Bu tipteki ekonomik önlemlerin bir grup devlet tarafından uygulanmadı da mümkündür. Ancak bu halde dahi bu önlem tek taraflı önlem olarak

¹² Muhammed Samir Ahmed El-Sayyada, "Birleşmiş Milletler dışında tek taraflı ekonomik yaptırımların kullanılması", Hukuk ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi 57/4 (Mayıs 2023), 554.

¹³ Michael Nesbitt, "Canada's 'Unilateral' Sanctions Regime under Review: Extraterritoriality, Human Rights, Due Process, and Enforcement in Canada's Special Economic Measures Act", Ottawa Law Review 48/2 (Mart 2017), 517-518.

¹⁴ Serap Elüstü, Uluslararası Ekonomik Yaptırımların Etkinliği: Türkiye İçin Bir Çekim Modeli Uygulaması (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 30.

¹⁵ UN. Secretary-General, Unilateral economic measures as a means of political and economic coercion against developing countries: report of the Secretary-General (United Nations General Assembly, 2015), 3.

¹⁶ Abdullah Al-Khseilat et al., "Unilateral Economic Sanctions", Journal of Law, Policy and Globalization 94 (February, 2020), 129; Fatima Abdulatef Halawani, "The Impacts of Unilateral Economic Sanctions," Access to Justice in Eastern Europe 2023/ Special Issue (Haziran 2023), 130; Iryna Bogdanova, Unilateral Sanctions in International Law and the Enforcement of Human Rights, 5.

kabul edilmektedir¹⁷. Bunun sebebi ise birden fazla devletin aynı tarafa yönelmiş tek taraflı iradeleridir. Başka bir deyişle devletlerin bu iradeleri uyuşarak bir anlaşma haline dönmemiştir. Bu sebeple hâlâ tek taraflı özelliklere sahip kabul edilmektedir. Buna rağmen, bazı yazarlar BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan ekonomik önlemlerle devletler tarafından tek taraflı olarak uygulanan önlemleri kanaatimizce birbirine karıştırmaktadır. Bu görüşe göre, tek taraflı ekonomik önlemler, bir devlet tarafından Güvenlik Konseyi kararına dayanarak uygulanan askeri olmayan önlemlerdir¹⁸. Fakat gerçekte, Güvenlik Konseyi tarafından alınan önlemleri tek taraflı olarak nitelendirmek imkânsızdır. Zira Güvenlik Konseyi'nin aldığı önlemler, tüm dünya devletlerinin onayladığı BM Şartı'na dayanmaktadır. Yani, Güvenlik Konseyi belirli bir karar aldığı anda, bu karar BM Şartı'na taraf olan tüm devletlerin ortak iradesini yansıtır. Dolayısıyla, Güvenlik Konseyi tarafından alınan bir kararın tek taraflı bir karar olarak değerlendirilmesi mümkün değildir.

Ekonomik önlemlerin doğasını anlamak ve ardından bir tanım ortaya koymak, bunların uluslararası düzenin dışında tek taraflı olarak uygulanma nedenini anlamayı gerektirmektedir. Devletlerin ekonomik önlemleri uluslararası sistemin dışında tek taraflı olarak uygulama sebepleri üzerine farklı görüşler bulunmaktadır. Bu bağlamda en önemli neden olarak, uluslararası destekten yoksun olan veya BM Güvenlik Konseyi'nde veto hakkı kullanan bir üye sebebiyle destek bulamayan devletlerin, bu önlemleri kendi başlarına (*tek taraflı ya da topluca*) uyguladığını savunan bir görüş öne çıkmaktadır¹⁹. Kanaatimize göre bu görüş daha isabetlidir ve pratik gerçeklikle de uyumludur. Ekonomik ve askeri güce sahip devletler, yani BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimî üyesi, tamamen çeşitli çıkarlar gütmektedirler. Bu devletler, bir yandan birbirlerine karşı ekonomik önlemler uygulamaktadırlar. Bir devletin, Güvenlik Konseyi'ndeki daimî üye bir devlete karşı ekonomik önlemler uygulamak istemesi halinde bu projeyi Güvenlik Konseyi'ne sunması mantıklı değildir; ayrıca, daimî üye devletin kendisine bu tür bir önlem uygulanmasına onay vermesi de mantıklı değildir. Ayrıca, daimî üyeler, diğer BM üyeleriyle siyasi ve ekonomik çıkarlarla bağılırlar, bu nedenle bir devlet, bu tür bir

¹⁷ Henning Jessen, "Multilateral and Unilateral Sanctions: Compliance and Challenges", Peace, Justice and Strong Institutions, ed. Walter Leal Filho et al (Cham: Springer International Publishing, 2021), 16/572.

¹⁸ Muhammed Ramazan, "Uluslararası kamu hukukunun ilke ve hükümleri ışığında tek taraflı zorlayıcı tedbirler", Hukuk Dergisi 10/2 (2021), 551.

¹⁹ Evgeniia Shahin, Effects Of Economic Sanctions On Political Beliefs Of The Targeted Countries' Leaders (Ankara: Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 32.

tedbiri uygulamak isteyip de Güvenlik Konseyi'ne sunarsa, bu öneri büyük olasılıkla reddedilecektir. Bu yüzden, devletler bu tür önlemleri, BM çerçevesi dışında tek taraflı olarak uygulamaya başvuracaklardır.

Ekonomik önlemlerin aslen bir devlet tarafından diğer bir devlete karşı uygulanması gerektiği kabul edilmekle birlikte, uygulamada devlet sıfatına sahip olmayan bazı aktörlerin de bu tür önlemleri uyguladığı örnekler ortaya çıkmıştır. Bu durumun en belirgin örneklerinden biri ABD'de yaşanmıştır; New York ve Massachusetts eyaletleri, federal hükümetten bağımsız bir şekilde Burma, Kuveyt ve Endonezya gibi bazı ülkelere ekonomik önlemler uygulamıştır²⁰. Bu kapsamda, devlet sıfatına sahip olmayan kişilerin, devlet sıfatına sahip aktörlere önlemler uygulama imkânı bulunup bulunmadığı sorusu gündeme gelmektedir.

Bu soruya cevap aranırken konu hakkında gerek doktrinde gerekse yargı kararlarında ciddi bir boşluklar olduğu gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, ABD Yüksek Mahkemesi, bu meseleye *Crosby v. National Foreign Trade Council* davasında açık bir şekilde yanıt vermiştir. Söz konusu karar, 1999 Ekim dönemi içerisinde görülmüş ve 19 Haziran 2000 tarihinde hükme bağlanmıştır. Bu davada, Massachusetts Eyaleti, 1996 yılında, insan haklarına ilişkin kaygılarla Burma –Myanmar- ile ticari ilişkileri bulunan şirketlerden mal veya hizmet satın alınmasını yasaklayan bir kanun çıkarmıştır. Fakat, Amerikan Kongresi de aynı konuya ilişkin federal bir düzenleme yapmış ve Burma'ya yönelik ekonomik önlemlerin uygulanması, değiştirilmesi ya da askıya alınması hususunda başkana geniş takdir yetkisi tanımıştır. Bu yetki, özellikle dış politika ve ulusal güvenlik kaygıları kapsamında şekillendirilmiştir. Yüksek Mahkeme, Massachusetts Eyaleti tarafından çıkarılan bu kanunun anayasaya aykırı olduğuna hükmetmiştir. Mahkeme kararında, eyalet kanununun Kongre tarafından başkana verilen dış politika yürütme yetkisini engellediği, federal yasanın belirlediği ekonomik baskı sınırlarının dışına çıktığı ve ABD'nin uluslararası ilişkilerde tek sesliliğini zedelediği belirtilmiştir. Yeni sıra, eyaletin bu şekilde bağımsız hareket etmesi, ABD'nin başka devletlerle Burma hakkında geliştirmek istediği çok taraflı stratejileri olumsuz yönde etkileyerek, ABD aleyhine Dünya Ticaret Örgütü nezdinde şikayetlere yol açmıştır. Netice olarak Yüksek Mahkeme, başkanın dış politika alanındaki yetkisinin federal anayasa tarafından

²⁰ Robert O'Quinn, A User's Guide to Economic Sanctions (The Background er of Heritage Foundation, 1997), 8.

korunduğunu ve eyaletlerin bu alanda bağımsız bir şekilde hareket edemeyeceğini açıkça ifade etmiştir. Bu karar doğrultusunda, devlet sıfatına sahip olmayan kişilerin veya birimlerin *-burada eyaletler gibi-* devletlerarası ilişkilerde bağımsız ekonomik önlemler uygulama yetkisinin bulunmadığı ve ekonomik önlemlerin, uluslararası hukukun da öngördüğü üzere sadece devlet sıfatına sahip aktörler tarafından yürütülebileceği sonucu ortaya çıkmaktadır²¹.

Ekonomik önlemler genel olarak iki ana kategoriye ayrılmaktadır. Bunlar, olumlu ve olumsuz önlemlerdir²². Olumlu önlemler, askeri yardım gibi ödül temelli uygulamalara dayanmaktadır. Her ne kadar bu tür önlemler dışarıdan olumlu bir görüntü sergilese de aslında dolaylı bir önlem niteliği taşıyabilmektedir. Öte yandan, olumsuz önlemler, hedef devleti cezalandırmak için alınan önlemler olup ekonomik ilişkilerin tamamen ya da kısmen kesilmesi şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Hiç şüphe yok ki, ekonomik önlemler belli ölçüde hem olumlu hem de olumsuz yönler içerebilmektedir; fakat uygulamada genellikle olumsuz bir araç olarak karşımıza çıkar, çünkü devletler bu tür önlemleri memnuniyetsizliklerini veya öfkelerini ifade etmenin bir yolu olarak kullanmaktadır.

Omar Elagab, ekonomik önlemlerin zorlayıcı mı yoksa normal ekonomik rekabet çerçevesinde mi olduğuna karar vermek için iki kriter belirlenmesi gerektiğini ileri sürmektedir. İlk kriter, niyet kriteridir. Bu önlemleri uygulayan devletin amacı hedef devletin politikasını değiştirmek, yani siyasi hedeflere ulaşmaksa, bu durum zorlayıcı ekonomik önlemler olarak kabul edilmektedir. İkinci ise ekonomik etki kriteridir. Ekonomik önlemler büyük bir ekonomik etki yarattığı durumunda, o zaman bu önlemler zorlayıcı ekonomik önlemler olarak kabul edilmektedir. Fakat önlemler, sadece olağan ekonomik rekabet çerçevesinde alınıyorsa ve herhangi bir siyasi değişim amacı taşımıyorsa, bu durumda zorlayıcı ekonomik önlem olarak değerlendirilemeyecektir²³.

Başka görüşe göre, ekonomik önlemler farklı türlere ayrılabilir ve bunlardan biri “*yayılmayı önleyici yaptırımlardır*”. Bu önlemler, kimyasal, biyolojik ve nükleer silahların (*kitle imha silahlarının*) yayılmasını engellemeyi hedefler ve belirli sektörler veya bireylere yönelik olabilmektedir. Bu tür önlemlerin amacı, ulusal ekonomiye zarar vermek değil, bu silahların yayılmasını engellemektir. Bu görüşe göre, tek taraflı

²¹ Supreme Court of the United States (SCOTUS), k. 99-474 (19 June 2000).

²² Elüstü, Uluslararası Ekonomik Yaptırımların Etkinliği: Türkiye İçin Bir Çekim Modeli Uygulaması, 10.

²³ Omer Y. Elagab, “Coercive Economic Measures against Developing Countries”, International & Comparative Law Quarterly 41/3 (January 1992), 684–687.

ekonomik önlemler daha genel bir yapıya sahiptir, oysa "yayılmayı önleyici yaptırımlar" daha spesifiktr çünkü belirli bir sektöre veya bireylere yönlendirilir ve amacı daha belirgindir²⁴.

Öğretideki baskın görüş ise, *David A. Baldwin*'in ortaya koyduğu yaklaşıma dayanmaktadır. *Baldwin*'e göre, ekonomik önlemler tanımlanırken amaçlarına değil, bu önlemlerin kendine özgü doğasına ve anlamına odaklanılmalıdır. Buna göre, tek taraflı ekonomik önlemler; yönetim sanatının bir aracı olarak değerlendirilen ve dış politika yapıcılarının yararlanabileceği geniş araçlar yelpazesinin bir parçası olarak kabul edilmektedir²⁵.

Sonuç olarak, ekonomik önlemlerin iki ana şekilde uygulandığı söylenebilir: İlki, BM başta olmak üzere, yetkili uluslararası örgütler aracılığıyla alınan önlemlerdir. BM Şartı, uluslararası barış ve güvenliğin korunması için bu örgüte geniş yetkiler tanımıştır²⁶. BM bu rolünü yerine getirirken, BM Şartı'nın 39. maddesine dayanmakta olup uluslararası barış ve güvenliğı tehdit eden fiilleri belirleme yetkisini Güvenlik Konseyi'ne vermiştir. Güvenlik Konseyi'ne bu yetkinin verilmesinin sebebi, barış ve güvenliğin tehdit edilip edilmediğine ilişkin kararın hukuki olmaktan ziyade siyasi nitelik taşımasıdır²⁷. Güvenlik Konseyi, bu yetkisini kullanırken üye devletlerin iradelerinden bağımsız hareket etmektedir²⁸. Ekonomik önlemlerin alınmasına ilişkin karar süreci ise, BM Şartı'nın 41. maddesi uyarınca gerçekleştirilmektedir. Söz konusu hükme göre,

“Güvenlik Konseyi, kararlarını yürütmek için silahlı kuvvet kullanımını içermeyen ne gibi önlemler alınması gerektiğini kararlaştırabilir ve Birleşmiş Milletler üyelerini bu önlemleri uygulamaya çağırabilir. Bu önlemler, ekonomik ilişkilerin ... ve diğer iletişim ve ulaştırma araçlarının tümüyle ya da bir bölümüyle kesintiye uğratılmasını, diplomatik ilişkilerin kesilmesini içerebilir.”²⁹

Güvenlik Konseyi, bu yetkisini fiilen bazı devletlere karşı kullanmıştır. Bu bağlamda, 1991 yılında Irak'a uygulanan önlemler, siviller üzerinde son derece olumsuz etkiler

²⁴ Richard Speier et al., *Nonproliferation sanctions* (Santa Monica, CA: Rand, 2001), 1-8.

²⁵ David A. Baldwin- Robert A. Pape, “Evaluating Economic Sanctions”, *International Security* 23/2 (Fall 1998), 189-191.

²⁶ Ceren Karagözoğlu, “Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Bireye Yönelik Ekonomik Yaptırım Kararları ve İnsan Hakları İlişkisi”, *İstanbul Üniversitesi Yayınevi* 39/1 (2019), 220.

²⁷ Hakkı Hakan Erkiner, “Birleşmiş Milletler Uluslararası Adalet Divanı Kararlarının Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Aracılığıyla Uygulanması”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 23/2 (Aralık 2017), 92.

²⁸ Karagözoğlu, “Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Bireye Yönelik Ekonomik Yaptırım Kararları ve İnsan Hakları İlişkisi”, 220.

²⁹ Birleşmiş Milletler Şartı (BM), Birleşmiş Milletler (1945), md. 41.

doğurmuş; benzer şekilde Libya, Somali ve Sudan'a yönelik önlemler de uygulanmıştır. BM önlemlerinin siviller üzerindeki olumsuz etkisinin temel sebebi bu önlemlerin çoğunlukla başlangıç ve bitiş şartları ile belirli hedefler net bir şekilde tanımlanmaksızın uygulanmasıdır. Bu durum, önlemlerin insani bir araçtan çok siyasi bir araç olarak kullanılmasına yol açmakta ve doğal olarak sivillerin zarar görmesine sebebiyet vermektedir.

Ekonomik önlemlerin uygulanmasında ikinci yöntem ise, devletlerin tek taraflı olarak kendi değerlendirmelerine dayanarak tedbir almasıdır. Bu kapsamda, devletler diğer bir devletin uluslararası yükümlülüklerini ihlal etmesine karşılık misilleme niteliğinde önlemler alabileceği gibi, siyasi veya ekonomik hedeflere ulaşmak amacıyla zorlayıcı önlemler de uygulayabilmektedir.

1.2. Tek Taraflı Ekonomik Önlemlerin Tarihsel Gelişimi

Tek taraflı ekonomik önlemlerin tarihsel gelişiminin incelenmesi kavramın gelecekte yapılacak yorumların bakımından da önem arz edecektir³⁰. Bu bağlamda, tek taraflı ekonomik önlemleri kapsamlı bir şekilde kavrayabilmek amacıyla, bu uygulamaların tarihsel arka planına başvurmanın, onların doğasını ve kullanılma nedenlerini daha iyi anlamaya katkı sağladığı görülmektedir. Tarihte tek taraflı ekonomik önlemler devletlerin hesaplaşmalarını gerçekleştirmek ve siyasi ya da ekonomik hedeflerine ulaşmak için başvurdukları yöntemlerden biri olmuştur. Ancak, konuya dair tüm tarihsel aşamaları açık ve ayrıntılı biçimde ele alan yeterli kaynak bulunmadığından, bu çalışmada sadece bazı temel tarihsel dönemeçlere değinilmekle yetinilecektir.

Eski uygarlıklar dönemi, insanlık tarihinin önemli aşamalarından biridir ve günümüz uluslararası ilişkilerini şekillendirmiştir. Babil ve Firavun medeniyetleri, tarıma dayalı güçlü ekonomik sistemleriyle öne çıkmış; bu dönemde tarım faaliyetleri büyük ölçüde gelişmiş ve düzenli şekilde organize edilmiştir³¹. Bu dönemde devletler, yeni topraklar için rekabet etmiş ve ekonomik faaliyetlerin ana düzenleyicisi olarak doğrudan ekonominin işleyişinden sorumlu olmuştur³². Artan ekonomik önem, rekabeti daha da kızıştırmış ve bu dönemde ekonomik önlemler, günümüzdeki önlemlerden çok ekonomik

³⁰ Aid Marai - Muhammed Harb Farzat, Antik Arap Doğu'sunun ülkeleri ve medeniyetleri (Şam: Dar Talas Çalışmalar, Tercüme ve Yayıncılık, 1994), 12.

³¹ Marai - Farzat, Antik Arap Doğu'sunun ülkeleri ve medeniyetleri, 29-30.

³² Elias Shahid - Hamza Bali, "Antik Uygarlıklarda Ekonomik Düşünce", Al-Baheth Beşeri Bilimler ve Sosyal Bilimler Dergisi, 7/2 (Aralık 2016), 3.

savaşlara benzer bir nitelik taşımaktaymış. Çoğunlukla askerî harekâtlarla birlikte uygulanan bu önlemler, bazı durumlarda barış dönemlerinde de kullanılmıştır. Belirtmek gerekir ki, bu dönemde ekonomik önlemler çoğunlukla askerî harekâtlarla eş zamanlı uygulanmış, ancak bazı durumlarda barış dönemlerinde de kullanılmıştır.

Babil ve Firavun uygarlıkları, antik dünyada başlıca rakip güçler olarak kabul edilmektedir. Bu rekabet, bölgesel nüfuzu genişletme ve ekonomik gücü artırma arzusundan kaynaklanmış; özellikle stratejik ve zengin Suriye bölgesi üzerinde yoğunlaşmıştır³³. Bu durum, bölgenin egemenliği için sık sık askerî seferlere yol açmıştır. Aynı zamanda, devlet tarafından düzenlenen gümrük vergileri gelişme göstermiştir³⁴. Rekabete rağmen, Babiller ve Mısırlılar arasında resmi uluslararası ilişkiler kurulmuş; ittifaklar, diplomatik bağlar ve kraliyet evlilikleri yaşanmıştır. İki uygarlık arasında doğrudan posta hizmeti bile bulunmuştur. Ticaretleri sadece tarıma değil, altına da dayanıyordu ve Babiller tarihte ilk kez altın standardını kullanarak ticaret yapmışlardır³⁵. Bu çağlarda, bu önlemler esasen hedef alınan devletin politikalarını, onu “*bu önlemleri uygulayan devlete bağlı*” hale getirecek şekilde değiştirmeyi hedeflemiştir. Bu önlemler genellikle ekonomik çıkarları elde etmek için bu siyasi bağımlılık çerçevesinde kullanılmıştır. Örneğin, o dönemin kralları, ticaret yollarını keser veya diğer devletlere ekonomik ablukalar uygularlardı, böylece hedeflenen devletlerin krallarını, siyasi bağımlılığın sembolü olarak kabul edilen hediyeler göndermeye zorlamışlardır³⁶.

Yunan uygarlığı, felsefi, bilimsel ve hukuki alanlardaki etkisi günümüze kadar süren önemli bir medeniyettir. Aynı zamanda, sömürge yoluyla elde ettiği stratejik konumlar sayesinde güçlü bir ekonomiye sahipti³⁷. Ekonomisi büyük ölçüde deniz ticaretine dayanıyordu; ayrıca topraklarının %20'sini kaplayan tarım da önemli bir yer tutmuştur³⁸. Bu durum, toplumun savaşçı, çiftçi ve tüccar olarak sınıflandırılmasından

³³ Marai - Farzat, Antik Arap Doğu'sunun ülkeleri ve medeniyetleri, 147.

³⁴ Marai - Farzat, Antik Arap Doğu'sunun ülkeleri ve medeniyetleri, 150.

³⁵ J. A. Brinkman, “Foreign Relations of Babylonia from 1600 to 625 B. C.: The Documentary Evidence”, American Journal of Archaeology 76/3 (July 1972), 274.

³⁶ Abdulgani Gali Fares, “Asur kralları ile antik Yakın Doğu'nun diğer yöneticileri arasında yapılan hediyeler alışverişi: tarihi ve analitik bir çalışma”, Havlyat Al-Montada 1/40 (Ekim 2019), 225.

³⁷ Johanes Hasebroek, Trade and Politics in Ancient Greece, Çev. L.M Fraser – D.C Macgregor (New York, Biblo and Tannen, 1965), 105.

³⁸ Shahid - Bali, “Antik Uygarlıklarda Ekonomik Düşünce”, 5.

kaynaklanmaktaydı³⁹. Zamanla madeni paralarla ticaret yapmaya başlamış⁴⁰, ve Mısır ile Orta Asya gibi bölgelerle ticari ilişkiler kurmuştur⁴¹. Yunanistan hem ekonomik ablukalarla karşılaşmış hem de kendi ekonomik gücünü başka devletlere karşı kullanmıştır⁴², başka yandan kendi ekonomik gücünü kullanarak başka devletlere karşı ekonomik önlemler uygulamıştır. Bazı yazarlara göre, belgelenmiş ilk ekonomik önlem M.Ö. 432 yılında gerçekleşmiştir⁴³. Bu olayda, Megara'nın üç kadını kaçırması üzerine, Atina lideri Perikles, iki şehir arasındaki ürün alışverişini yasaklayan bir kararname yayımlamıştır⁴⁴. Bu örnek, tek taraflı ekonomik önlemler bağlamında Yunan tarihinde en belirgin örneklerden biri olarak kabul edilmektedir.

Romalılar, ekonomilerini büyük ölçüde tarıma dayalı olarak inşa etmişlerdir⁴⁵. Tarımsal zenginlik, özellikle şarap ve zeytinyağının dış pazarlara ihraç edilmesini mümkün kılmıştır⁴⁶. Buna ek olarak, Roma sadece tarımsal faaliyetlerle yetinmemiş, aynı zamanda bazı maddelerin üretimiyle sanayiye de tanınmıştır⁴⁷. Tüm bu gelişmeler, Roma'yı ticaret, üretim ve tüketimin merkezi haline getirmiştir⁴⁸.

Roma, rakiplerini zayıflatmak için sıkça ekonomik yöntemlere başvurmuştur. Bu bağlamda *Kartaca* ile olan mücadelede, doğrudan savaşmak yerine günümüzde “soğuk savaş” benzeri yollarla *Kartaca*'yı baskı altına almıştır⁴⁹. MÖ 149-146 arasında uygulanan üç yıllık ekonomik abluka, askeri direnişe rağmen açlık yoluyla *Kartaca*'nın

³⁹ Victor Davis Hanson, *Warfare and Agriculture in Classical Greece* (California: University of California Press, 1998), 1-5; Hasebroek, *Trade and Politics in Ancient Greece*, 1-6.

⁴⁰ Barclay V. Head, “Ancient Greek Coins”, *American Journal of Numismatics, and Bulletin of the American Numismatic and Archaeological Society* 18/2 (October 1883), 25-30.

⁴¹ Mark Cartwright, “Trade in Ancient Greece”, *World History Encyclopedia* (Access 29 May 2025).

⁴² Hanson doğrudan ekonomik önlemler veya ambargodan bahsetmemiştir, ancak tarım arazilerinin ve kırsal alanların kuşatılması ve tahrip edilmesi yoluyla bu durum dolaylı olarak anlaşılmaktadır; Hanson, *Warfare and Agriculture*, 77-79.

⁴³ Hifbauer, *Economic Sanctions Reconsidered*, 9.

⁴⁴ Jean-Marc Thouvenin, “History of implementation of sanctions”, *Economic sanctions in international law and practice*, ed. Masahiko Asada, (Abingdon, Oxon: Routledge, 2020), 83; Hifbauer, *Economic Sanctions Reconsidered*, 32.

⁴⁵ Şahid - Bali, “Antik Uygarlıklarda Ekonomik Düşünce”, 8.

⁴⁶ Filipe Carmo, “Rome: Economic Change in the 2nd Century BC-The Context of Mosaic as a Luxury Product”, *Journal of Mosaic Research* 10 (November 2017), 110.

⁴⁷ Carmo, “Rome: Economic Change in the 2nd Century BC-The Context of Mosaic as a Luxury Product”, 103.

⁴⁸ Carmo, “Rome: Economic Change in the 2nd Century BC-The Context of Mosaic as a Luxury Product”, 106.

⁴⁹ Donald Armstron, “Unilateral Disarmament: A Case History”, *World Affairs* 126/1 (Spring 1963), 23.

düşmesini sağlamıştır⁵⁰. Benzer şekilde MÖ 241’de *Siraküza*, askeri ve gıda tedariki kesilerek kuşatılmış ve bu durum Roma’nın zaferini kolaylaştırmıştır⁵¹.

Tarihin en ağır abluka örneklerinden biri, MS 70’te Kudüs’te yaşanmıştır. Roma, şehrin çevresine duvar örerek giriş-çıkışı engellemiş ve halkı kıtlığa sürüklemiştir. Bu kuşatma, çok sayıda sivilin ölümüne yol açmıştır⁵². Bazı yazarlara göre tarihte benzeri olmayan bir kıtlık yaşanmıştır⁵³. Bir diğer örnek, MÖ 52’de *Alesia*’da *Galya* lideri *Vercingetorix*’e karşı uygulanmıştır. Sezar, kaleyi izole etmek için iki çemberli savunma duvarı inşa ettirmiş, böylece dış yardım engellenmiş ve *Vercingetorix* teslim olmak zorunda kalmıştır. Ardından Roma’da düzenlenen zafer töreninde idam edilmiştir⁵⁴.

1801-1914 döneminde uygulanan ekonomik tedbirler, günümüzde alınan ekonomik tedbirlere benzese de aralarında önemli farklar bulunmaktadır. Bu farkların en önemlisi, söz konusu dönemde alınan ekonomik tedbirlerin büyük çoğunluğunun savaş zamanında uygulanmış olmasıdır. Bu nedenle, bu tedbirler günümüzde anlaşıldığı anlamda tek taraflı ekonomik önlemlerden ziyade ekonomik savaş kapsamında değerlendirilmeye daha yakındır.

Bununla birlikte, 19. yüzyıldaki savaşların yıkıcı etkileri nedeniyle askeri yöntemler yerine barışçıl araçların kullanılması gerektiği yönünde tartışmalar başlamış ve bu durum, günümüzde bilinen ekonomik önlemlere başvurulmasına zemin hazırlamıştır⁵⁵.

19. yüzyılda devletler, kara ve deniz kuvvetlerini güçlendirmek ve düşman devletleri zayıflatmak amacıyla ekonomik önlemleri daha sık kullanmaya başlamıştır⁵⁶. Bu dönemde, tek taraflı önlemlerin, özellikle de ekonomik önlemlerin uygulanabileceği koşullar belirginleşmiştir. Bunların ilki, devletin veya vatandaşlarından birinin doğrudan zarar görmüş olmasıdır; yani, günümüzde yaygın olduğu gibi, doğrudan bir zarar olmaksızın bu tür önlemlerin uygulanması kabul edilebilir değildi. İkinci şart, mağdur devletin, yükümlülüklerini ihlal eden devletten tazminat talep etmesidir. Üçüncü şart ise, meydana gelen zarar ile alınan önlem arasında orantılılık ilkesine uyulmasıdır⁵⁷. Bu

⁵⁰ Armstrong, “Unilateral Disarmament: A Case History”, 26.

⁵¹ Encyclopaedia Britannica (Britannica), “Siege of Syracuse” (Access 29 May 2025).

⁵² Alfred John Church, Kudüs’ün Yıkılışı Yahudi-Roma Savaşları, çev. Elif Bulanalp (İstanbul: Özgü Yayıncılık Reklam ve Tanıtım Hizmetleri, 2018), 93-95.

⁵³ R. W. Wallace, " Famous Sieges", The Journal of Education 61/4 (January 1905), 91-92.

⁵⁴ Donald L. Wasson, “Battle of Alesia”, World History Encyclopedia (Access 29 May 2025).

⁵⁵ Lance Davis - Stanley Engerman, “History Lessons Sanctions: Neither War nor Peace”, Journal of Economic Perspectives 17/2 (Spring 2003), 188.

⁵⁶ Alexander, Economic Sanctions Law and Public Policy, 12.

⁵⁷ Ramazan, “Uluslararası kamu hukukunun ilke ve hükümleri ışığında tek taraflı zorlayıcı tedbirler”, 540.

koşullar sağlandığında, mağdur devletin tek taraflı önlemlere başvurması mümkün hale gelmiştir.

1801-1914 yılları arasında ekonomik önlemler dış politikada etkili şekilde kullanılmıştır. Napolyon Savaşları döneminde Fransa, İngiltere'ye karşı ekonomik abluka uygulamış; İngiltere ise buna karşılık olarak Fransız kolonilerine ve limanlarına yönelik bir ekonomik abluka uygulamıştır⁵⁸. ABD de bu süreçte ekonomik araçları benimsemiş, Kongre başkana ambargo ve diğer ülkelerle ticaret ve ekonomik ilişkileri askıya alma ya da kısıtlama yetkisi veren bir dizi yasa kabul etmiştir⁵⁹.

İngiltere ve Fransa, ekonomik baskı araçlarını yalnızca birbirlerine karşı değil, aynı zamanda üçüncü ülkelere ve hatta bireylere karşı da uygulamışlardır⁶⁰. Yukarıda belirtilenlerden anlaşılacağı üzere, 1801-1900 yılları arasında uygulanan ekonomik önlemler, günümüzde uygulanan tek taraflı ekonomik önlemlerin bir öncüsüdür.

1801-1900 yılları arasında artan savaşlar ve rekabet, I. ve II. Dünya Savaşları'na zemin hazırlamıştır. Bu savaşlarda askeri yöntemlerin yanı sıra ekonomik önlemler de savaş stratejilerinin önemli bir parçası olmuştur.

I. Dünya Savaşı'nda devletler, askerî operasyonları desteklemek amacıyla ekonomik önlemler kullanmıştır. Ancak bu önlemler, yenilen devletlerin ekonomilerinde ciddi tahribata yol açmıştır. Özellikle İtilaf Devletleri ile İttifak Devletleri arasında yoğunlaşan ekonomik savaş teknikleri, önceki örneklerden farklı olarak daha etkili ve işlevsel hâle gelmiştir⁶¹.

Birleşik Krallık'ın deniz ablukası, Almanya'ya gıda dâhil birçok malzemenin girişini engellemiş⁶². Ekonomik abluka sadece Almanya ile sınırlı kalmamış, Osmanlı Devleti'ni de kapsayarak Osmanlı topraklarında zor şartların oluşmasına sebep olmuştur⁶³. Avusturya-Macaristan da bu süreçten etkilenmiştir. Müttefikler, İttifak Devletleri'ne hayati malzemelerin ulaşımını engelleyerek direnişi kırmayı hedeflemiştir⁶⁴. Geleneksel

⁵⁸ William M. Sloane, "The Continental System of Napoleon", *Political Science Quarterly* 13/2 (June 1898), 223-224.

⁵⁹ Alexander, *Economic Sanctions Law and Public Policy*, 13.

⁶⁰ Alexander, *Economic Sanctions Law and Public Policy*, 12.

⁶¹ Alexander, *Economic Sanctions Law and Public Policy*, 14.

⁶² Eric W. Osborne, *Britain's Economic Blockade of Germany 1914-1919* (London: Frank Cass, 2004), 58-79.

⁶³ Erdal Korkmaz, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Karaborsa", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 66 (Haziran 2020), 253.

⁶⁴ Alexander Watson, *Ring of Steel Germany and Austria-Hungary in World War* (New York: Basic Books, 2014), 1-10.

abluka yöntemlerinin ötesine geçilerek, ticari ilişkilerin yasaklandığı "kara liste" uygulaması geliştirilmiş, bu sistem tarafsız ülkelerdeki kişi ve şirketleri de kapsamıştır⁶⁵. Savaş sonrası imzalanan Versay Andlaşması çerçevesinde, Milletler Cemiyeti kurulmuş ve ekonomik önlemler bu yapının içine alınmıştır. Milletler Cemiyeti Misak'ın 16. maddesi, savaşa başvuran üye devlete karşı tüm üyelerin ekonomik önlemler uygulamasını öngörmüştür. Ancak 193'te İtalya'nın Habeşistan'ı işgaline karşı alınan ekonomik önlemler başarısız olmuştur. ABD, Almanya ve Japonya Cemiyet üyesi değildi; diğer bazı devletler İtalya ile ilişkilerini riske atmak istememiştir. Birleşik Krallık ve Fransa ise petrol ambargosuna karşı çıkarak Süveyş Kanalı'nı kapatmamıştır⁶⁶. Bu durum, ekonomik önlemlerin ilk kez resmi olarak Milletler Cemiyeti Misakı'nda yer aldığı, ancak etkili uygulanamadığı sonucunu doğurmuştur. Böylece Cemiyet kapsamındaki önlemler ile tek taraflı ekonomik önlemler arasındaki fark belirginleşmiştir.

Milletler Cemiyet'nin etkisizliği ve devletlerin ulusal çıkarları öne koyması, II. Dünya Savaşı'na giden yolu açmıştır. Bu savaşta da taraflar ekonomik araçlara başvurmuştur. İngiltere ve ABD, ekonomik güçleri sayesinde etkin önlemler almış; özellikle stratejik tedarik zincirlerini hedef alan ve üçüncü ülkelere de yönelen politikalarla daha gerçekçi sonuçlar elde etmişlerdir⁶⁷.

II. Dünya Savaşı sırasında, Birleşik Krallık ve ABD, Mihver Devletleri'ne karşı bir dizi ekonomik baskı uygulamıştır. Bu baskıların en önemlilerinden biri, ekonomik ilişkilerin kesilmesiymiş. Uygulanan bu ekonomik baskı, Mihver Devletleri üzerinde ciddi zararlar yaratmıştır. Bu baskının başarısındaki temel etken, ABD'nin Birleşik Krallık'ın yanında savaşa katılmasıdır; zira güçlü ekonomisi sayesinde önemli bir rol oynamıştır⁶⁸. Ayrıca, kara liste sistemi de bu dönemde aktif olarak kullanılmıştır. Birleşik Krallık ve ABD, ekonomik ambargonun uygulanması amacıyla kara liste sistemini birlikte oluşturmuşlardır⁶⁹.

⁶⁵ Thomas A. Bailey, "The United States and the Blacklist during the Great War", The Journal of Modern History 6/1 (Mar 1934), 14-15.

⁶⁶ Kanan Ahmadli, Dış Politika Aracı Olarak Ekonomik Yaptırımlar: Avrupa Birliği – Rusya Federasyonu Örneğinde (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2020), 8.

⁶⁷ Alexander, Economic Sanctions Law and Public Policy, 17.

⁶⁸ William Norton Medlicott, The economic blockade (London: Her Majesty's Stationery Office, 1952), 44-46.

⁶⁹ Alexander, Economic Sanctions Law and Public Policy, 18.

1945'te BM'nin kurulmasıyla, örgüte geniş yetkiler verilmiş, özellikle BM Şartı'nın 41. maddesi ile uluslararası yükümlülükleri ihlal eden devletlere karşı ekonomik önlemler uygulama yetkisi tanınmıştır. Bu madde, BM kapsamında alınan genel ekonomik önlemler ile tek taraflı veya çok taraflı şekilde BM dışında alınan önlemler arasındaki farkı netleştirmiştir. Bu ayrım, tek taraflı ekonomik önlemlerin meşruiyeti üzerine geniş bir akademik tartışma başlatmıştır. Uygulamada, BM Güvenlik Konseyi Irak, Libya, Sudan, Kuzey Kore ve Myanmar gibi birçok devlete ekonomik yaptırımlar uygulamış ve bu önlemler, uluslararası hukukun ihlali durumunda baskı aracı olarak kullanılmaya devam etmektedir.

1.3. Tek Taraflı Ekonomik Önlemlerin Benzer Kavramlarla Farkları

1.3.1. Tek Taraflı Ekonomik Önlemler ve Kolektif Ekonomik Önlemler (*Çok Taraflı Ekonomik Önlemler*)

BM kurulmasıyla birlikte, bireysel çıkarların yerini ortak çıkarlar almıştır. Dolayısıyla, BM tarafından alınan herhangi bir karar yalnızca tek bir üye devletin çıkarına hizmet etmekle kalmaz, aynı zamanda tüm üye devletlerin ortak menfaatlerini gözetmektedir. Kolektif önlemler, uluslararası toplumun temsilcisi konumundaki örgütler aracılığıyla bir devletin uluslararası düzeni tehdit eden ya da meşruiyet sınırlarını aşan eylemlerine karşı başvuru mekanizmalarıdır. Bu tür önlemler, uluslararası hukuk kapsamında kabul edilen normlara riayet edilmesini sağlamak ve uluslararası barış ile istikrarı sürdürmek için uygulanmaktadır⁷⁰. Buna göre, kolektif önlemlerin yalnızca birden fazla devleti içeren örgütler tarafından alınabileceği anlaşılmaktadır. Kolektif önlemlerin fikri, aslında devletler arasındaki kolektif güvenlik anlayışından türetilmektedir. Kolektif güvenlik düşüncesi ise yeni bir kavram olmayıp, Milletler Cemiyeti Misakı'na kadar uzanmakta olup bu fikir o dönemde benimsenmiştir⁷¹.

Devletleri ortak çıkarı bireysel çıkara tercih etmeye iten birçok neden bulunmaktadır. Ticari ilişkiler, insan hakları ihlalleri, terör saldırıları, iklim değişikliği ve benzeri etkenler, devletlerin kamu yararını ön planda tutmalarına zemin hazırlamıştır⁷². Bu

⁷⁰ Kaplan, Uluslararası Hukukta Hakkın Kötüye Kullanılması ve ABD'nin Tek Taraflı Yaptırımları, 55.

⁷¹ İkhthiyar Gurbanov, Dondurulmuş Çatışmaların Çözülmesinde Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütünün Rolü: Dağlık Karabağ örneği (İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2022),9.

⁷² Yusuf Aksar, Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk – I (Ankara: Seçkin, 2019), 35.

amaçlara, özellikle uluslararası barış ve güvenliği koruma amacına ulaşmak için BM Şartı, Güvenlik Konseyi'ne yedinci bölüm uyarınca askeri gücün kullanımını içeren geniş yetkiler tanımaktadır. Yeni sıra, askeri gücün dışında kalan, ekonomik ve diplomatik önlemler gibi alınması da mümkündür⁷³.

Güvenlik Konseyi'ne bu tür önlemler alma yetkisi verilmesi, bireysel iradenin yerine kolektif iradenin geçmesini göstermektedir⁷⁴. Dolayısıyla, üye devletler ortak kolektif çıkarların uygulanması için birer yürütme aracıdır. Bu bağlamda, Güvenlik Konseyi, devletlerin onayına ya da itirazına bakmaksızın kararlar alma özgürlüğüne sahiptir⁷⁵. Bu ilke, BM Şartı'nın 25. maddesinde açıkça teyit edilmiştir. Söz konusu madde, üye devletleri Güvenlik Konseyi kararlarını uygulamakla yükümlü kılmaktadır. Buna karşılık, bu kararlara uymaktan kaçınan devletler, BM Şartı'nı ihlal etmiş sayılmakta ve uluslararası sorumlulukla karşı karşıya kalmaktadır. Güvenlik Konseyi'nin askeri ya da diğer türdeki önlemleri alma konusunda geniş bir takdir yetkisi bulursa da bu yetki, alınan kararların BM'nin amaçlarıyla orantılı olması ve sivillere zarar vermemesi şartıyla sınırlıdır⁷⁶.

BM Güvenlik Konseyi 15 üyeden oluşur; bunların 10'u iki yıllığına geçici, 5'i ise daimî üyelerdir: ABD, Birleşik Krallık, Fransa, Çin ve Rusya. Bu ülkeler, veto hakkına sahiptir. Veto hakkı, bu devletlerden birinin karşı çıkması durumunda karar alınmasını engeller ve Güvenlik Konseyi'nin önlem (*measure*) gücünü zayıflatır⁷⁷. Gerçekten de veto hakkının sıkça kullanılması sebebiyle Güvenlik Konseyi'nin görevlerini yerine getirmekte yetersiz kalması, birçok devleti karşılaştıkları sorunlarla başa çıkmak için kendi inisiyatiflerine başvurmaya itmiştir. Bu kapsamda, ekonomik önlemler gibi önlemlere başvurulması yaygın bir yöntem haline gelmiştir.

Devletlerin aldığı ekonomik önlemler, Güvenlik Konseyi tarafından alınan önlemlerle doğrudan benzerlik gösterir; zira bireysel önlemler, ticari ilişkilerin kesilmesi, finansal önlemler uygulanması veya hedeflenen kişi ve kuruluşlara yönelik “*akıllı yaptırımlar*”

⁷³ Sümeyra Altın Çoşkun, Terörizmin Finansmanının Önlenmesine Yönelik Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Akıllı Yaptırım Kararları (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 47; Sezercan Bektaş, “Hukukun Üstünlüğü İlkesinin Avrupa Birliği (Ulus-Üstü) Hukukuna Aktarımı ve İlkenin Normatif Muhteviyatının Tespiti Sorunu”, Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi 12/1 (Haziran 2022), 824-825.

⁷⁴ Philippe Achilleas, “United Nations and Sanctions”, Masahiko Asada (London and Newyork, Taylor & Francis, 2020), 26.

⁷⁵ Enver Bozkurt vd., Devletler Hukuku (Ankara: Nobel, 2004), 297.

⁷⁶ Kaplan, “Uluslararası Hukukta Hakkın Kötüye Kullanılması ve ABD'nin Tek Taraflı Yaptırımlar”, 56.

⁷⁷ Achillea, “United Nations and Sanctions”, 27.

gibi önlemleri içerebilmektedir. Fakat esas fark, kolektif önlemlerin belirli bir uluslararası örgütün kararı doğrultusunda bir grup ülke tarafından uygulanmasıdır; buna karşılık, tek taraflı önlemler genellikle bir tek ülke tarafından uygulanmaktadır.

1.3.2. Tek Taraflı Ekonomik Önlemler ve Karşı Önlemler (*Unilateral Economic Measures and Countermeasures*)

Başlık ilk bakışta garip görünebilir; zira karşı önlemler genellikle tek taraflı ekonomik önlemler şeklinde ortaya çıkmaktadır. Fakat gerçekte, tek taraflı ekonomik önlemlerin her zaman karşı önlem niteliğinde olması gerekmez. Bazen bunlar tek taraflı zorlama önlemleri (*unilateral coercive measures*) biçiminde de uygulanabilmektedir. Bu nedenle, ekonomik önlemlerin zorlama tedbiri mi yoksa karşı önlem mi olduğu durumuna göre doğrudukları hukuki sonuçlar farklılık göstermektedir⁷⁸.

Tek taraflı zorlama önlemleri, diğer bir devleti egemenlik haklarını kullanırken baskı altına almak amacıyla dış politikanın bir aracı olarak kullanılmaktadır⁷⁹. Bu bağlamda, tek taraflı zorlama önlemlerinin hedef devlete siyasi veya ekonomik hedeflere ulaşmak için uygulanan bir baskı aracı olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşılık, karşı önlemler; haksız bir fiil sebebiyle zarar görmüş olan devletin ilgili devleti uluslararası yükümlülüklerine geri döndürmek için geçici olarak kendi yükümlülüklerini askıya alması şeklinde ortaya çıkmaktadır⁸⁰. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere karşı önlemler de bir baskı aracı niteliği taşımaktadır. Bu yönüyle, karşı önlemler ile tek taraflı zorlama önlemleri benzerlik göstermektedir. Fakat aralarındaki temel fark, karşı önlemlerin uluslararası yükümlülüklerin ihlaline karşılık olarak ve bu yükümlülüklerin çerçevesi içinde uygulanmasıdır. Oysa tek taraflı zorlama önlemleri çoğunlukla siyasi saiklerle gündeme gelmektedir.

Tek taraflı zorlama önlemleri ile karşı önlemler başlangıçta her ikisi de hukuka aykırı araçlar olarak değerlendirilmektedir. Fakat karşı önlemler, önceki bir ihlale tepki olarak

⁷⁸ Bu bağlamda, bazı çıkarımlarına katılmasam da Prof Nigel D. White'nin makalesine başvurmanın faydalı olacağını düşünüyorum. Nigel, karşı önlemler ile yaptırım arasında bir ayrım yapmaktadır; Nigel D. White, "Autonomous and Collective Sanctions In The International Legal Order", *The Italian Yearbook of International Law Online* 27/1 (14 November 2018), 1-24.

⁷⁹ Andrea Valentina Dias Bolivar, "The U.S. Unilateral Coercive Measures Imposed In Latin America: A Study Based On The Experience Of Cuba, Nicaragua, and Venezuela", *Sorbonne Doctoral Law Review* 5/2 (19 December 2022), 30.

⁸⁰ El-Hassani, *Uluslararası Hukukta Karşı Önlemler*, 11.

uygulandığı için meşruiyet kazanabilmektedir⁸¹. Buna karşılık, tek taraflı zorlama önlemleri siyasi baskı aracı olarak kullanıldığından bazı yazarlar tarafından uluslararası hukuk ve uluslararası toplum üyeleri için bağlayıcı nitelikteki farklı andlaşmalara aykırı olduğu gerekçesiyle hukuka aykırı kabul edilmektedir⁸². Bunu rağmen, diğer bir görüşe göre, tek taraflı zorlama önlemlerinin meşruiyeti konusunda kesin bir yargıya varmak zordur. Bu görüşe göre, söz konusu önlemler hem meşru hem de gayrimeşru yönler içerebilir ve bu sebeple her bir önlemin hukuki olarak dikkatle değerlendirilmesi gerekmektedir. Zira bazı durumlarda, bu tür önlemlerin haklı ve meşru gerekçelere dayanması mümkündür⁸³.

1.3.3. Tek Taraflı Ekonomik Önlemler ve Misilleme Önlemleri (*Measures of Retorsion*)

Tek taraflı ekonomik önlemler ile misilleme önlemleri arasındaki farkın net bir şekilde ortaya koyulması büyük önem taşımaktadır. Özellikle, ekonomik önlemler ile karşı önlemler ve misilleme önlemleri arasındaki farkların karışıklığı yaygındır. Bu sebeple, bu tür önlemlerin arasındaki temel farkları açıklığa kavuşturmak önemlidir.

Bahsetmek gerekir ki bu çalışmada, tek taraflı ekonomik önlemler ile misilleme önlemleri arasında yapılan ayırmada, esasen amaçlanan; tek taraflı ekonomik önlemlerin -ister karşı önlem isterse zorlayıcı önlem biçiminde olsun- misilleme önlemlerinden ayırt edilmesidir.

Misilleme, bir devletin, başka bir devletin hukuka aykırı olmayan fakat kendi çıkarlarına zarar veren hareketlerine karşı, uluslararası hukukun yasaklamadığı yöntemlerle cevap vermesidir⁸⁴. Bundan önce, misilleme önlemlerin meşru önlemler olduğu ve dolayısıyla uluslararası sorumluluğu doğurmadığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar misilleme önlemleri de meşru önlemler olsa da bunlar uluslararası hukukla sınırlıdır ve aksi takdirde, bu önlemleri uygulayan devletin uluslararası sorumluluğu doğmaktadır⁸⁵. Bu sebeple,

⁸¹ Alina Miron - Antonios Tzanakopoulos, *Unilateral Coercive Measures and International Law* (The Left in the European Parliament, 2022), 2.

⁸² A.Kh Abashidze, "The Negative Impact Of Unilateral Coercive Measures On Human Rights, Development, Cooperation, International Relations", Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Юридические науки 1 (2015), 65.

⁸³ G. Le Moli - J. E. Viñuales, "Today as Yesterday? Unilateral Coercive Measures and Human Dignity", *Chinese Journal of International Law* 18/2 (September 2019), 445-447.

⁸⁴ Enver Bozkurt vd., *Devletler Hukuku* (Ankara: Nobel, 2017), 294.

⁸⁵ Jakub Spáčil, "Retorsion: An Underrated Retaliatory Measure Against Malign Cyber Operations", *Baltic Journal of Law & Politics* 117/1 (February 2024), 48-49.

devletlerin misilleme önlemlerini alırken orantılı olmaları gerekir, yani bu önlemler, uygulanan devlete aşırı zarar vermemeli, sadece zorunluluk halde başvurulmalıdır ve uluslararası hukukun diğer ilkelerine de aykırı olmamalıdır⁸⁶. Bunu rağmen, bazı görüşlere göre, misilleme önlemleri uluslararası hukukta düzenlenmediği için, yani uluslararası hukuk onun meşruiyeti hakkında bir karar vermediği için, başka tek taraflı önlemlerde olduğu gibi orantılılık ve zorunluluk şartlarına tabi değildir⁸⁷. Netice olarak, misilleme önlemleri, bir devletin diğer bir devlete karşı sergilediği dostane olmayan eylemlerdir⁸⁸.

Misilleme önlemleri ile tek taraflı ekonomik önlemler, her iki önlemin de genellikle bir devletten çıktığı ve ekonomik ya da siyasi hedeflere ulaşmak veya hedef alınan devleti uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmeye zorlamak amacıyla uygulandığı bakımından benzerlik göstermektedir. Fakat, bu benzerliğe rağmen aralarındaki fark oldukça belirgindir.

Ekonomik önlemler, ya uluslararası bir yükümlülüğün ihlaline tepki olarak alınan karşı önlemler (*countermeasures*) şeklinde ortaya çıkar ya da siyasi ve ekonomik hedeflere ulaşmak amacıyla uygulanmaktadır. Bu ikinci durumda, söz konusu önlemler, tek taraflı zorlama önlemleri kapsamında değerlendirilmektedir (*unilateral coercive measures*)⁸⁹. Bu mesele, çalışmanın ikinci bölümünün temel inceleme alanını oluşturmaktadır. Öte yandan, misilleme önlemleri, Aust'un da ifade ettiği gibi, uluslararası andlaşmaların veya diğer uluslararası hukuk kaynaklarının ihlali içermeyen memnuniyetsizlik eylemleridir⁹⁰. Başka bir deyişle, bu tür eylemlerin bir ihlale karşılık gelmesi şart değildir. Zira misilleme niteliğindeki önlemler, devletin münhasır yetkileri kapsamında değerlendirilmektedir.

Aslında, karşı önlem niteliği taşıyan ekonomik önlemler, başlangıçta hukuka aykırı kabul edilir; fakat daha önceki bir uluslararası yükümlülüğün ihlali tepki olarak uygulandıkları için sonradan meşruiyet kazanmaktadır. Buna karşılık, misilleme

⁸⁶ Nigel D White - Ademola Abass, "Countermeasures and Sanctions", International Law, ed. Malcolm D. Evans (Oxford: Oxford University Press, 2018), 528-529.

⁸⁷ Spáčil, "Retorsion: An Underrated Retaliatory Measure Against Malign Cyber Operations", 49.

⁸⁸ Larissa van den Herik (ed.), Research Handbook on UN Sanctions and International Law (Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2017), 24.

⁸⁹ Birleşmiş Milletler tarafından yayımlanan ve siyasi ya da ekonomik hedeflere ulaşmayı amaçlayan tek taraflı ekonomik tedbirlerin değerlendirilmesine ilişkin çeşitli raporlar, bu tür tedbirleri "tek taraflı zorlayıcı tedbirler" olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda, ilgili Birleşmiş Milletler raporlarına bakabilirsiniz.

⁹⁰ Anthony Aust, Modern Treaty Law and Practice (New York: Cambridge University Press, 2000), 304.

önlemleri baştan itibaren meşru kabul edilir; zira bu tür uygulamalar devletin egemenlik yetkileri kapsamında değerlendirilir ve iç hukuk alanına girmektedir. Bir devletin diğer devletlerle iş birliği yapıp yapmama konusunda tam bir takdir yetkisi bulunmaktadır⁹¹.

Misilleme önlemleri, çeşitli şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Ticari ilişkilerin kesilmesi, ekonomik ve teknik yardımların durdurulması, diplomatik temsilcilerin istenmeyen kişi ilan edilerek hareket alanlarının sınırlandırılması ya da hedef devlet vatandaşlarına vize verilmemesi gibi uygulamalar bu çerçevede değerlendirilebilmektedir⁹². Bunun yanında devletler misilleme amacıyla diğer birçok yönteme de başvurabilmektedir. Fakat özellikle üzerinde durulması gereken iki uygulama bulunmaktadır: ambargo ve boykot. Bunlar misilleme önlemlerinin birer şekli olarak anlaşılmaktadır ve misilleme önlemleri de zararlar karşılık (*reciprocity*) olarak sınıflandırılmaktadır⁹³. Bu bağlamda, boykot ve ambargo da dahil olmak üzere tüm misilleme önlemlerinin meşru ancak dostane olmayan önlem olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, bu önlemlerin orantılı olması ve yalnızca zorunluluk halinde uygulanması gerekmektedir. Aksi halde, bu önlemler misilleme önlemlerinin kapsamından çıkarak uluslararası alanda yasa dışı bir eylem olarak kabul edilmektedir. Bu bölümde bu konu ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

Şunu belirtmek gerekir ki, ekonomik önlemler karşı önlemler veya misilleme önlemleri gibi hukuki bir tanım değildir. Bunun yerine, belirli hedeflere ulaşmak amacıyla karşı önlemler (*Countermeasures*) veya misilleme önlemleri (*Measures of retaliation*) kapsamında kullanılan bir araçtır. Örneğin, ekonomik önlemler ticari veya mali ilişkilerin kesilmesi yoluyla uygulanabilir ve bu durumda karşı önlem olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, boykot veya ambargo şeklinde de uygulanabilir ve burada misilleme önlemleri olarak değerlendirilebilmektedir. Sonuç olarak, ekonomik önlemler bir araç ve hukuki bir tanım değildir⁹⁴.

⁹¹ White – Abass, “Countermeasures and Sanctions”, 528.

⁹² Hüseyin Pazarcı, Uluslararası hukuk (Ankara: Turhan Kitabevi, 2022), 472.

⁹³ El-Hassani, Uluslararası Hukukta Karşı Önlemler, 26.

⁹⁴ Örneğin, Karen Alexander, devlet sorumluluğu ve teamül uluslararası hukuk kapsamında tek taraflı ekonomik önlemlerin meşruiyetini analiz ederken bu tür önlemleri üç kategoriye ayırmıştır: misilleme niteliğindeki önlemler “retortive measures”, karşı önlemler “Countermeasures” ve Cezalandırıcı önlemleri “Punitive sanctions”. Bu sınıflandırma, her bir önlem türünün tabi olduğu farklı ilke ve kurallar ışığında hukuka uygunluğunun değerlendirilmesini amaçlamaktadır; Kern Alexander, Economic Sanctions Law and Public Policy (London: Palgrave Macmillan 2009), 55-65.

1.3.3.1. Boykot (*Boycot*)

Geleneksel anlamda boykot, ekonomik ve ticari ilişkilerin kesilmesine dayanan bir yöntem olarak ortaya çıkar ve farklı şekillerde uygulanabilmektedir. Hatta bazı durumlarda siyasi boyutlara da ulaşabilmektedir⁹⁵. Diğer bir ifadeyle, boykot hem ekonomik hem de siyasi düzeyde kapsamlı bir şekilde gerçekleştirilebilmektedir⁹⁶.

Boykotun kökeni, 20. yüzyılın başlarında tüketici haklarını savunmak için aktivistler tarafından başlatılan girişimlere dayanmaktadır. Bu dönemde, ABD’nde büyük et endüstrisi şirketlerinin uyguladığı yüksek et fiyatlarına karşı bir protesto aracı olarak kullanılmıştır⁹⁷. Bu bağlamda boykot iki kategoriye ayrılmıştır: tüketici boykotu ve tüketici satın alması. Tüketici boykotu, fiyat artışlarına ya da siyasi sebeplere karşı bir tepki olarak ürün satın almaktan kaçınma şeklinde ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, tüketici satın alması, olumlu tutumlara ödül olarak belirli ürünlerin satın alınmasına dayanmaktadır⁹⁸. Günümüzde tüketici boykotunun en dikkat çekici örneklerinden biri, 2024 yılında Gazze’ye yönelik saldırılar sebebiyle İslam dünyasında İsrail’i destekleyen şirketlerin ürünlerine karşı başlatılan boykot kampanyalarıdır.

Uluslararası hukuk kapsamında boykot, farklı önemli olaylarda bir araç olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda, en dikkat çeken örneklerden bazıları Arap devletlerinin İsrail’e uyguladığı boykot ile ABD’nin Sovyetler Birliği’ne yönelik boykotudur⁹⁹.

1.3.3.2. Ambargo (*Embargo*)

Ambargo, siyasi amaçlara ulaşmak için kullanılabilecek bir araç olarak tanımlanmakta olup hedef devletle ticari ilişkilerin tamamen veya kısmen yasaklanmasını içermektedir¹⁰⁰.

Ekonomik ambargo, stratejik öneme sahip ürünlere odaklanarak büyük bir etki yaratmayı hedefleyebilir, örneğin silah ihracatının yasaklanması. Buna örnek olarak, ABD’nin

⁹⁵ Cumali Özbek, Sert Güç Unsuru Olarak Ekonomik Yaptırımların İran Nükleer Anlaşma Sürecine Etkileri (Gaziantep: Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 14.

⁹⁶ El-Hassani, Uluslararası Hukukta Karşı Önlemler, 25.

⁹⁷ Monroe Friedman, “A Positive Approach to Organized Consumer Action: The “Buycott” as Alternative to the Boycott”, Journal of Consumer Policy 19/4 (December 1969), 439-440.

⁹⁸ Friedman, “A Positive Approach to Organized Consumer Action: The “Buycott” as Alternative to the Boycott”, 440.

⁹⁹ El-Hassani, Uluslararası Hukukta Karşı Önlemler, 25; Feiler, Gil, From Boycott to Economic Cooperation: the Political Economy of the Arab Boycott of Israel (London: Frank Cass, 1998), 1-6.

¹⁰⁰ Faruk Sönmezoglu, “Ülkelerin Dış Siyasetlerinde Bir Siyasal Etki Aracı Olarak Ekonomik Önlemler”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası 40/1-4 (Ekim 2011), 229.

Yemen Savaşı kapsamında Suudi Arabistan’a “kara-hava” mühimmat satışını yasaklaması, ardından 2024 yılında bu yasağı kaldırmıştır¹⁰¹. Ayrıca, Hollanda Temyiz Mahkemesi, İsrail’e F-35 sınıfı savaş uçakları için yedek parça ihracatının durdurulmasına karar vermiş, zira İsrail, 2024 yılında Gazze’de uluslararası insancıl hukuku ihlal etmiştir¹⁰². Ambargo, kara, deniz ve hava yollarının kapatılmasını da içerebilmektedir. Bunun örneği, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn ve Mısır’ın Katar’a uyguladığı ambargo ile ilgili olarak yaşanmıştır. Bu ülkeler, Katar’a ekonomik ve siyasi ilişkileri kesme, ulaşım yollarını engelleme gibi yasaklar getirmiştir. Bu bağlamda bir görüşe göre, ekonomik ve finansal ilişkilerin kesilmesini içeren ambargo, tam kapsamlı bir ekonomik ablukayı gerçekleştirmeye yönelik bir hazırlık aşamasıdır¹⁰³.

1.4. Uluslararası Hukukta Tek Taraflı Ekonomik Önlemlerin Türleri

1.4.1. Ticari Önlemler

Ticari önlemler, hedef ülkenin ticaret sektörünü genel anlamda etkileyen ve belirli bir politika değişikliği yapmasını veya davranışlarını değiştirmesini amaçlayan önlemlerdir¹⁰⁴. Bu önlemler, devlet politikalarını etkilemede önemli bir rol oynamıştır. Büyük güçler devletler ekonomik başvurduklarında öncelikli olarak ticari önlemleri tercih ederler, zira ticaret, devlet ekonomisinin temel direğini oluşturmaktadır. Ticari önlemler kapsam açısından farklılık gösterebilmektedir. Bazı durumlarda tamamen kapsamlı olabilir ve iki ülke arasındaki tüm ticari ilişkileri kesmeyi hedefleyebilir; örneğin, ABD’nin Kuzey Kore’ye uyguladığı ticari önlemlerde olduğu gibi. Başka durumlarda ise belirli bir çerçeve içinde sınırlı kalabilir; örneğin, belirli bir ülkeye silah ihracatının yasaklanması gibi. Bu duruma örnek olarak, ABD ve İngiltere, Yemen ile savaşının bir sonucu olarak Suudi Arabistan’a belirli dönemlerde silah ihracatını yasaklaması gösterilebilmektedir.

¹⁰¹ Humeyra Pamuk - Patricia Zengerle - Steve Holland, “US to Lift Ban on Offensive Weapons Sales to Saudi Arabia”, Reuters (Erişim 27 Mayıs 2025).

¹⁰² Muhammed Enes Çallı, “Dutch Court Order to Halt F-35 Part Exports to Israel may Influence other nations, says Oxfam policy advisor”, Anadolu Agency (Erişim 27 Mayıs 2025).

¹⁰³ Farooq Saeed, Economic Sanctions In The United Nations And Its Modern Applications (1990-2002): Case Of Iraq (İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 18.

¹⁰⁴ Ahmadli, Dış Politika Aracı Olarak Ekonomik Yaptırımlar: Avrupa Birliği – Rusya Federasyonu Örneğinde, 18.

Aynı şekilde, İspanya, 7 Ekim olaylarının ardından İsrail'in Gazze'de savaş suçları ve insanlığa karşı suçlar işlemesi sebebiyle bu ülkeye silah ihracatını durdurmuştur.

Ticari önlemler genel olarak ihracat yasağı ve ithalat yasağı olarak ikiye ayrılmaktadır:

1.4.1.1. İhracatı Kısıtlama veya Yasaklama

İhracatın yasaklanması veya kısıtlanması amacını, hedef devletin gerekli ürünlere erişimini engelleyerek önlemleri uygulayan devlete karşı gücünü artırma kapasitesini sınırlamaktır. İhracat yasağı, özellikle hedef devletin belirli stratejik malları üretmesini, depolamasını veya geliştirmesini sağlayan mal, hizmet ve teknolojilerin ihracatının yasaklanmasını içermektedir¹⁰⁵.

Ticari önlemlerin ihracat aşamasında, ihracatın durdurulması yoluyla aktif bir önlem olarak uygulandığı, buna karşın ithalat aşamasında ise hedef ülkenin ürünlerini ithal etmekten kaçınılması yoluyla pasif bir tedbir şeklinde gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Ticari önlemlerin başarısı büyük ölçüde önlemleri uygulayan devletin ekonomik gücüne bağlıdır. Ekonomik açıdan güçlü olmayan bir devletin ticari önlemler uygulaması genellikle etkili olmazken büyük ekonomilere sahip devletler- *örneğin ABD*- ticari önlemler uyguladığında hedef ülkeye ciddi zararlar verebilmektedir.

1.4.1.2. İthalat Kısıtlaması veya Yasaklaması

İthalat yasağı, önlem uygulanan ülkeden mal ve hizmetlerin tamamen veya kısmen ithal edilmesinin engellenmesi ya da kısıtlanması yoluyla gerçekleştirilmektedir¹⁰⁶.

Dış ticaret politikalarında, ithalatı sınırlamaya yönelik farklı araçlar kullanılmaktadır. Bu araçlar arasında ithalat kontrolleri, damping karşıtı düzenlemeler, ek gümrük vergileri, gönüllü ihracat sınırlamaları ve koruma hedefli önlemler yer almaktadır¹⁰⁷. İthalatın yasaklanması veya kısıtlanması, hedef ülkenin ekonomisi üzerinde doğrudan bir etki yaratarak, bu tür önlemleri uygulayan devlet açısından rekabeti kendi lehine sonuçlandırmada etkili bir araç haline gelmektedir. Bu önlemler yalnızca ekonomik zayıflamaya yol açmakla kalmaz, aynı zamanda hedef devleti politika değişikliklerine

¹⁰⁵ Yusuf Asım Paksoy, Rusya'ya Uygulanan Küresel Ekonomik Yaptırımların Türkiye Ekonomisine Etkisi (İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 8.

¹⁰⁶ Umut Yavaş, Yeni Dünya Düzeninde Ekonomik Yaptırımların Stratejik Kullanımı (Gebze: Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 27.

¹⁰⁷ Şerife Yoka, ABD Dış Politikası: Ekonomik Yaptırımlar ve Sonuçları (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 36.

zorlayabilir ya da uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmeye itebilmektedir. Özellikle, ithalat yasağı veya kısıtlaması hedef ülkenin gelirlerini azaltarak işsizlik, yoksulluk ve enflasyon oranlarının artmasına neden olabilmektedir.

Bu tür önlemler genellikle hedef ülkenin en önemli gelir kaynaklarını hedef almaktadır. Örneğin, Küba-ABD krizi sırasında ABD Küba'ya karşı uyguladığı ekonomik önlemler kapsamında şeker ithalatını yasaklamış, ki bu Küba ekonomisinin ana gelir kaynağıymış. Aynı şekilde, ABD'nin İran'a yönelik ekonomik önlemleri İran'ın temel gelir kaynağı olan petrol sektörünü hedef almıştır. Öte yandan, Rusya Türkiye'ye karşı aldığı ekonomik önlemler kapsamında Türk gıda ürünlerinin ithalatını yasaklamış, Türk şirketlerinin Rusya'da faaliyet göstermesini engellemiş, Türk işçilerin çalışmasını yasaklamış ve Türk uçakları ile gemilerine çeşitli kısıtlamalar getirmiştir¹⁰⁸.

Böylece, ithalat yasağı veya kısıtlamasının hedef ülkeyi ekonomik olarak zayıflatarak gönderen devletin amacına ulaşmasında büyük bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Fakat, uygulamada ithalat yasağının mutlaka hedeflerine ulaşacağı söylenemez. Hedef ülke, kaybı telafi etmek amacıyla ihracatını başka bir ülkeye veya ülkelere yönlendirebilmektedir. Nitekim, ABD'nin İran petrolü ve diğer birçok kaynağın ithalatını yasaklamasına rağmen İran bir şekilde petrol ve sanayi ürünleri için yeni pazarlar bulmayı başarmış ve böylece ithalat yasağı, beklenen büyük başarıyı elde edememiştir.

1.4.2. Finansal Önlemler

Finansal önlemler, devletlerin karşı tarafı politikalarını değiştirmeye veya yükümlülüklerini yerine getirmeye zorlamak için başvurduğu en önemli önlemlerinden biridir. Bu önlemleri uygulayan devletler genellikle ulusal güvenliği koruma, terörizmi ortadan kaldırma, nükleer silahların yayılmasını durdurma veya insan hakları ihlallerini önleme gerekçesiyle bu tür önlemleri aldıklarını ileri sürmektedir¹⁰⁹. Bununla birlikte, önlemlerin yalnızca devletlere karşı uygulanmadığını belirtmek gerekir; yani bu tür önlemler yalnızca devletleri hedef almakla sınırlı kalmaz, aynı zamanda bireylere veya kurumlara da yönelik olabilmektedir¹¹⁰.

¹⁰⁸ Göksel Güleç, “Rusya’nın Ekonomik Yaptırımları ve Türkiye’nin Bu Yaptırımlara Karşı Hukuki Mücadele İmkanları”, Gümrük ve Ticaret Dergisi 7 (Ocak 2016), 36.

¹⁰⁹ Aaron Arnold, “The True Costs of Financial Sanctions”, Survival 58/3 (24 May 2016), 77-81.

¹¹⁰ Yoka, ABD Dış Politikası: Ekonomik Yaptırımlar ve Sonuçları, 38.

Bu önlemler, Soğuk Savaş döneminde ve sonrasında da uygulanmış olup günümüze kadar devam etmiştir¹¹¹. Geçmişte finansal önlemler, savaş zamanlarında askeri operasyonları desteklemek ve zafer elde etmek amacıyla kullanılan bir araçtı. Fakat zamanla bu önlemlerin kullanımı yalnızca silahlı çatışma dönemleriyle sınırlı kalmamış, devletlerin belirli amaçlara ulaşmak için sıkça başvurduğu temel bir araç haline gelmiştir. Bu hedefler arasında uyuşturucu kaçakçıları, teröristler veya onların destekçileriyle bağlantılı varlıklara el konulması da bulunmaktadır¹¹².

Finansal önlemler, hedef ülkenin ekonomik faaliyetlerini kısıtlamayı amaçlayan farklı adımları içermektedir. Bu çerçevede, yurtdışındaki mali varlıkların dondurulması, borçların yeniden yapılandırılmasının iptali, kredilerin, borçların ve devlet yardımlarının askıya alınması gibi önlemleri sıkça başvurulmaktadır¹¹³.

Bir görüşe göre, bazı durumlarda bankalara ve şirketlere uygulanan iki tür önlem bulunmaktadır;

Birincisi, döviz cinsinden ödemeleri yasaklayan sert önlemlerdir. Bu tür önlemler kişisel önlemlere maruz kalan bireylerin sahip olduğu bankalar ve şirketler üzerinde ciddi etkilere yol açmaktadır. İkincisi ise yumuşak önlemler olarak adlandırılan türdür. Bu önlemler finansal işlemler üzerinde sıkı teknik denetimler getirerek işlemlerin gecikmesine ve işlem maliyetlerinin önemli ölçüde artmasına neden olmaktadır¹¹⁴.

Diğer görüşlere göre, mali önlemlerin temel amacı, hedef devletin ya da yetkililerinin sermayeye erişimini engellemek ya da bu sermayeyi ekonomik faaliyetlerde kullanmalarını sınırlamaktır¹¹⁵. Bu durum ise doğal olarak, ilgili ülkenin ekonomik kalkınmasını olumsuz yönde etkilemektedir.

Bu önlemler uygulanan devletin küresel finans piyasalarına erişiminin engellenmesi yoluyla gerçekleştirilmektedir. Küresel piyasalar, bir devlet ekonomisinin bel kemiğini oluşturduğundan bu piyasalara erişim olmadan devletin kendi finans piyasasını tanıtmaması veya diğer ülkelerin finansal piyasalarına katılım sağlaması mümkün olmaz. Bu durum

¹¹¹ Yoka, ABD Dış Politikası: Ekonomik Yaptırımlar ve Sonuçları, 39.

¹¹² Hifbauer, Economic Sanctions Reconsidered, 96.

¹¹³ George A. Lopez- David Cortright, "Financial Sanctions: The Key to a 'Smart' Sanctions Strategy", Berliner Wissenschafts-Verlag 72/4 (1997), 328.

¹¹⁴ Evsey Gurvich - Ilya Prilepskiy, "The Impact of Financial Sanctions on the Russian Economy", Russian Journal of Economics 1/4 (2015), 361.

¹¹⁵ Jill Jermano, "Economic and Financial Sanctions in U.S. National Security Strategy", Institute for National Strategic Security, National Defense University 7/4 (2018), 65; Berat Lale Akkutay, "Birleşmiş Milletler antlaşması Çerçevesinde Ekonomik Yaptırımların Hukuki Niteliği ve Yargısal Denetimi", Türkiye Barolar Birliği Dergisi 111 (Nisan 2014), 417-418.

yatırım ilişkileri kurma, kredi alma ya da başka devletlerden mali yardım elde etme fırsatlarını kaçırmaya neden olmaktadır. Finansal önlemler genellikle, hükümet yetkililerinin kişisel çıkarlarını veya tercih ettikleri projeleri hedef alarak devlet politikaları üzerinde etkisi olan kişilere zarar vermektedir¹¹⁶. Bu sebeple, günümüzde finansal önlemler genellikle devlet içinde siyasi nüfuza sahip belirli bireylere yönlendirilmekte olup bu da onları akıllı önlemlere yaklaştırmaktadır.

1.4.3. Akıllı Önlemler

Devletler, ekonomik önlemleri yalnızca ticari ve finans alanlarla sınırlı tutmamış, aynı zamanda hedef alınan devlet içinde siyasi veya ekonomik ağırlığı olan belirli kişileri doğrudan hedef alan yeni bir önlem türü geliştirmiştir. Bu tür önlemler, söz konusu kişileri doğrudan hedef alarak onları politikalarından vazgeçmeye zorlamayı amaçlıyor ve aynı zamanda hedef ülkedeki masum insanlara zarar verme riskini en aza indirmeyi hedeflemektedir¹¹⁷. Diğer bir deyişle, bu önlemler belirli kurumları, belirli siyasetçileri veya iş insanlarını hedef almakta olup özellikle hedef ülkedeki bankalar ve finansal sistemler üzerinde yoğunlaşmaktadır¹¹⁸.

Tek taraflı ekonomik önlemlerin tarihine bakıldığında bunların geçmişte devletin tamamına liderler ve vatandaşlar, siviller ve askerler arasında ayırım gözetmeksizin uygulandığı görülmektedir. Bu yaklaşım, BM'nin olumsuz etkilerine dikkat çekmesine kadar devam etmiştir. Özellikle BM, Şartı'nın VII. Bölümü uyarınca ekonomik önlemler uygulama yetkisine sahip olduğundan bu konuda daha temkinli bir yaklaşım benimsemiştir. Bu farkındalık Irak'ın 1991 yılında Kuveyt'i işgal etmesi sonrasında somut hale gelmiştir. BM Güvenlik Konseyi, 1990 yılında aldığı 661 sayılı karar doğrultusunda Irak'a ağır ekonomik önlemler uygulamış ve bu durum Irak halkı üzerinde geniş çaplı olumsuz etkilere yol açmıştır¹¹⁹. Bunun üzerine Güvenlik Konseyi, ekonomik önlemler konusunda daha ihtiyatlı bir yaklaşım benimsemeye başlamış ve "akıllı yaptırımlar" kavramı gündeme gelmiştir¹²⁰. Özellikle, bu tür önlemlerin rejim liderleri ve

¹¹⁶ Hifbauer, Economic Sanctions Reconsidered, 97.

¹¹⁷ Yoka, ABD Dış Politikası: Ekonomik Yaptırımlar ve Sonuçları, 45.

¹¹⁸ Veli Ahmet Çevik, "Ekonomik Yaptırımlar ve Uluslararası Ticaretin Silahlaştırılması: Küresel Aktörlerden Örnekler", Akdeniz İİBF Dergisi 23/2 (Kasım 2023), 225.

¹¹⁹ Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, "Irak'a Uygulanacak Uluslararası Yaptırımlar Hakkında Karar 661 (1990)", S/RES/661(1990), 6 Ağustos 1990.

¹²⁰ Erdi Şafak, "Uluslararası Hukukta Yaptırım Kavramı ve Devletler Açısından Bağlayıcılığı Meselesi", ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi 2(2), 322.

destekçileri üzerindeki etkisi değerlendirilmiş, sivillerin ise olumsuz etkilerden korunmasına önem verilmiştir.

Bu önlemler; ticaret ve yatırımlara yönelik kısıtlamalar, önlem uygulayan devlet veya diğer ülkelerde tutulan mal varlıklarına erişimin engellenmesi yoluyla varlıkların dondurulması, seyahat kısıtlamaları ve kara listeye alınma gibi tedbirleri içermektedir. Bununla birlikte, akıllı önlemler doğası gereği ticari veya mali önlemlerden farklı değildir; ithalat ve ihracat yasakları, varlıkların dondurulması veya mali transferlerin engellenmesi gibi benzer yöntemler kullanılmaktadır. Fakat temel fark, geleneksel ekonomik önlemlerin tüm devleti hedef alırken akıllı önlemlerin belirli bireylere odaklanmasıdır.

Akıllı önlemlere en dikkat çekici örneklerden biri, 2014 Kırım kriziyle başlayıp Rusya-Ukrayna savaşına kadar devam eden süreçte Rusya'ya uygulanan önlemlerdir. Bu çerçevede, bazı Rus siyasetçiler doğrudan hedef alınmıştır. Benzer önlemler, Venezuela Devlet Başkanı *Nicolás Maduro*'ya, ayrıca Kuzey Kore ve Türkiye'deki bazı siyasilere karşı da uygulanmıştır. Örneğin, ABD, eski Türkiye İçişleri Bakanı sayın Süleyman Soylu ve eski Adalet Bakanı sayın Abdülhamit Gül'ün mal varlıklarını dondurmuş ve onlarla mali işlemleri yasaklamıştır¹²¹.

¹²¹ Sertaç Aktan, “Adım adım Brunson krizi: Nereden çıktı, nasıl çözüldü?”, Euro News (Erişim 31 Mayıs 2025).

2. BÖLÜM: TEK TARAFLI EKONOMİK ÖNLEMLERİN ULUSLARARASI HUKUKTA MEŞRUIYETİNİN KAYNAĞININ İNCELEMESİ

Meşruiyet, ulusal ve uluslararası düzeyde büyük bir öneme sahiptir; çünkü devletlerin iç ve dış ilişkilerindeki davranışlarının hukuka uygunluğunu değerlendirmede bir ölçüt olarak kabul edilmektedir. Bu kavramın kökeni, devlet davranışlarının hukuki kurallarla uyumunu ifade eden Roma hukukuna dayanmaktadır¹²². Meşruiyetin uluslararası ilişkilerdeki önemi, özellikle 20. yüzyılın sonlarından itibaren artmıştır. 1999 yılında NATO'nun Kosova müdahalesi ve 2003 yılında Irak'ın işgali gibi olaylar, uluslararası eylemlerin meşruiyeti üzerine geniş bir tartışma başlatmıştır¹²³. Bu bağlamda, yasalara uygunluğu ifade eden “hukuka uygunluk” (*legalite*) ile daha geniş bir kavram olan, ahlaki değerleri, adaleti ve genel kabulü kapsayan “meşruiyet” arasında ayırım yapmak önemlidir¹²⁴. Eylemlerin meşruiyetini belirlemek için çeşitli hukuki ölçütler geliştirilmiştir. Bu konuda birçok farklı görüş bulunsa da biz burada *Thomas*’ın görüşüyle yetineceğiz. *Thomas*, meşruiyeti değerlendirmek için üç temel dayanak ortaya koymuştur. Bunlardan ilki, karar alma sürecinde izlenen yöntemlerin adil ve şeffaf olup olmadığını inceleyen usule ilişkin meşruiyettir. İkincisi, eylemin amaçlarını değerlendiren nesnel meşruiyettir; eğer bu amaçlar adaleti sağlıyor ve insan haklarına saygı gösteriyorsa, eylem meşru kabul edilebilmektedir. Üçüncü dayanak ise girdi-çıkı temelli meşruiyettir; burada

¹²² Shane P. Mulligan, “The Uses of Legitimacy in International Relations”, *Millennium* 34/2 (February 2006), 356.

¹²³ Hanspeter Neuhold, “Legitimacy: A Problem in International Law and for International Lawyers?”, *Legitimacy in International Law*, ed. Rüdiger Wolfrum - Volker Röben (Berlin: Springer 2008), 194/338; Mulligan, “The Uses of Legitimacy in International Relations”, 350; Corneliu Bjola, *Legitimising the Use of Force in International Politics Kosovo, Iraq and the Ethics of Intervention* (London: Routledge, 2009), 40-90.

¹²⁴ Vesselin Popovski - Nicholas Turner, “Legality and Legitimacy in International Order”, *United Nations University* (Access 6 Haziran 2025); Corneliu Bjola, *Legitimising the Use of Force in International Politics Kosovo, Iraq and the Ethics of Intervention* (London: Routledge, 2009), 40-90; Dencho Georgiev, “Politics or Rule of Law: Deconstruction and Legitimacy in International Law”, *European Journal of International Law* 4/1 (February 1993), 12; Miftah Hanan, “Yolsuzluğun Meşruiyet ve Yasallık İlkeleri Üzerindeki Etkisi”, *Al-Baheth Akademik Araştırmalar Dergisi* 8/1 (Ocak 2021), 830; David Lefkowitz, “The Legitimacy of International Law”, *Global Political Theory*, ed. David Held – Pietro Maffettone (Cambridge: Polity Press, 2016), 104-110; Matthew Lister, “The legitimating role of consent in international law”, *Chicago Journal of International Law* 11/2 (Winter 2011), 681-684.

girdiler, ilgili tarafların karar sürecine katılımını, çıktılar ise alınan kararların ortaya çıkardığı sonuçları ifade etmektedir¹²⁵.

Bu ölçütler tek taraflı ekonomik önlemlere uygulandığında, bu önlemlerin meşruiyet temelleriyle ne derece uyumlu olduğu sorgulanmaktadır. Bu önlemler adil ve şeffaf prosedürlerle mi alınmıştır? Amaçları adaletle ne kadar örtüşmektedir, yoksa sadece tek taraflı çıkarları mı gözetmektedir? Bu önlemlerden etkilenen devletler karar sürecine katılmış mıdır? Ortaya çıkan sonuçlar uluslararası değerlerle ne derece uyumludur? Bu sorular, uluslararası hukuk alanındaki hukukçular arasında hâlâ tartışmalıdır. Kimileri bu tür önlemleri çıkarları korumak adına meşru araçlar olarak görürken, kimileri bunları uluslararası hukuk ilkelerine aykırı eylemler olarak değerlendirmektedir.

2.1. Andlaşma İlişkisi İçinde Tek Taraflı Ekonomik Önlemlerin Meşruiyeti Kaynağı Olarak “*Exceptio non Adimpleti Contractus İlkesi*”

Taraflar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde uluslararası andlaşmaların önemli bir rol oynadığına şüphe yoktur. Özellikle son zamanlarda ülkeler birbirleriyle ilişkilerini düzenlemek amacıyla diğer ülkelerle andlaşmalar yapma yoluna büyük ölçüde başvurmaya başlamışlardır. Konu sadece ikili andlaşmaların oluşturulmasıyla kalmadı; tüm devletler için geçerli olan genel andlaşmalar da yapılmış ve bu da iş birliğinin artmasına ve çatışmaların önlenmesine katkı sağlamıştır¹²⁶.

Geçmiş dönemlerde devletler arasındaki anlaşmazlıklar genellikle iki şekilde çözülmüştür. Birincisi savaş olup o zamanda güç gösterisi yapmanın en yaygın yolu olarak tercih edilmiştir. İkincisi ise, tarafların kendi aralarında belirledikleri kurallar çerçevesinde andlaşmalar yapılmıştır¹²⁷. Günümüzde devletler arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde çeşitli yöntemler bulunsada bunların genellikle üç temel başlık altında toplanabilmektedir;

¹²⁵ Thomas, The Concept of Legitimacy and International Law, 24–27; bu bağlamda C.A. Thomas, hem Thomas Franck hem de Ernst Haas'a atıfta bulunmuştur. Biz de onların görüşlerine başvurmanın faydalı olacağını düşünüyoruz; Thomas Frank, The Power of Legitimacy among Nations (New York: Oxford University Press 1990), 17-18; Ernts B.Haas, When knowledge is power Three Models of Change in International Organization (University of California Press 1990), 87.

¹²⁶ Bu ortak ilkelere dayanan sözleşmelerden bazıları, çevrenin korunmasına yönelik olan 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesi (Convention on the Law of the Sea), 1989 tarihli Basel Sözleşmesi (Basel Convention) ve 2015 Paris İklim Andlaşmasıdır (Paris Agreement).

¹²⁷ İdris Demir, “Settlement of Disputes Between/Among States Through “Peaceful” Way”, The Journal of Visionary 2/1 (Ağustos 2016), 41-42.

Birincisi, uluslararası andlaşmalardır. Özellikle BM Şartı'nın kabul edilmesiyle birlikte uluslararası düzenin güçlenmesi devletlerin anlaşmazlıklarını müzakere vasıtasıyla çözmesini teşvik edip savaş başvurmayı belirli şartlara bağlanmıştır. İkincisi yöntem, ekonomik gücü kullanılmasıdır. Güçlü devletler, sahip oldukları ekonomik ağırlığı bir baskı aracı olarak kullanarak tek taraflı ekonomik önlemler uygulamayı tercih etmektedir. Üçüncüsü ve en sert yöntem ise savaştır. Devletler bazen amaçlarına elde edebilmesi için askeri güce başvurmayı kaçınılmaz görmektedir. Fakat savaş, uluslararası kanunda en son çözüm olarak kabul edilmekte ve meşruiyeti tartışmalı olmaktadır¹²⁸.

Andlaşmalar önemi, devletin kendi iradesini bizzat kısıtlamasından kaynaklanmaktadır. Devlet, herhangi bir dışı baskı olmaksızın kendi rızasıyla taahhütte bulunduğu bu durum onu anlaşmaya sadık kalmaya yönlendiren en kuvvetli etkenlerden biri haine gelmektedir¹²⁹. Ayrıca, uluslararası hukukun gelişimi ve yeni teamül veya yazlı kuralların ortaya çıkış, devletlerin yalnızca kendi iradeleriyle değil, aynı zamanda genel hukuk ilkeleri çerçevesinde de taahhütlerini yerine getirmelerini zorunlu kılan ek bir faktör olmuştur. Bu ilkelere en önemlisi, (*ahde vefa*) "*pacta sunt servanda*" ilkesidir. 1969 tarihli Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 26.maddesinde de bu ilke benimsenmiştir. Söz konusu maddede, "Yürürlükteki her andlaşma ona taraf olanları bağlar ve tarafların onu iyi niyetle icra etmesi gerekir."¹³⁰

Benzer şekilde, BM Şartı'nın 2/2 maddesi de taraf devletlerin BM Şartı'ndan doğan yükümlülüklerini iyi niyetle yerine getirmesi gerektiğini ifade etmiştir¹³¹. Bunlara ek olarak, uluslararası hukuk düzenleyicileri devletler üzerindeki baskıyı artırmak için uluslararası sorumluluk sistemini geliştirmiştir. Bu kapsamda, 2001 yılında Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından hazırlanan Uluslararası Sorumluluk Taslağı, devletlerin yükümlülüklerini yerine getirmemesine karşı ek bir yaptırım mekanizması oluşturmayı hedeflemektedir.

Uluslararası yargı organları, devletlerin akdettikleri uluslararası andlaşmalara sadık kalmaları ve bunları uygulamaları gerektiğini farklı kararlarında açıkça ortaya koymuştur.

¹²⁸ Bu bağlamda, BM Şartı'nın 33. Maddesi, anlaşmazlık yaşayan devletleri ihtilaflarını barışçıl yollarla çözmeye zorunlu kılmıştır. Her hâlükârda, Şart, üye devletlerin savaşa başvurmasını yasaklamıştır; sadece, 51. maddeye göre izin verilen meşru müdafaa hali istisna olarak kabul edilmiştir.

¹²⁹ Jana Maftai, "Reflections on the International Responsibility of States for Wrongful Acts", *Acta Universitatis Danubius. Relationes Internationales* 8/1 (Augst 2015), 37-38.

¹³⁰ The Vienna Convention on the Law of Treaties (VCLT), United Nations (1969), No. 18232, Article 26.

¹³¹ BM, md. 2(2).

Bu duruma örnek teşkil eden en önemli davalardan biri, -Nikaragua'nın ABD'ye karşı açtığı Askerî Faaliyetler Davasıdır. Söz konusu kararda Uluslararası Adalet Divanı, devletlerin uluslararası yükümlülüklerine uygun hareket etmeleri ve bu yükümlülükleri iyi niyetle yerine getirmeleri gerektiğini vurgulamıştır¹³². O halde, devletlerin sadece yazılı andlaşmalara değil, aynı zamanda uluslararası hukukun teamül kurallarına da bağlı kalmak zorunda olduğunu göstermektedir.

Yukarıda belirtilen özelliklerinden anlaşılacağı üzere, eski dönemlerde devletler bağlayan bir irade söz konusu değildir. Devletler, fakat kendi iradeleriyle bir andlaşmaya taraf olduklarında yükümlülük altına girmiştir. Bahsetmek gerekir ki, o dönemde andlaşmalar hukuki ve düzenleyici bir işlem den ziyade daha çok siyasi bir araçtı, hatta bazen irade dayatmanın bir yolu olarak da kullanılmıştır¹³³.

Modern çağda pek çok yasa ve ilkenin ortaya çıkmasından sonra devlet, istediğini ve istediği zamanda yapmakta özgür olmamış, aksine bu yasa ve ilkelere tabi hale gelmiştir. Bu kapsamda, dünya genelinde kabul edilen en önemli metinlerden biri olan 1969 tarihli Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, uluslararası andlaşmaların akdedilme sürecini düzenleyen temel bir hukuk kaynağıdır¹³⁴. Bu andlaşma, uluslararası andlaşmaların hukuki kapsamında belirleyerek devletlerin yükümlülüklerini daha açık hale getirip hukuki güvenliği artırmıştır. Bu sebeple tezde önemli bir yer tutacaktır. Buna karşılık, 2001 tarihli Devletlerin Uluslararası Sorumluluğu Taslağı, devletlerin uluslararası hukuk ihlallerinden doğan sorumluluklarını düzenlemeye yönelik bir sistemdir¹³⁵. Netice olarak, devletler bir taraftan geçerli ve hukuka uygun bir andlaşma yapabilmek için belirli kurallara uyumak zorunda kalırken başkası taraftan uluslararası hukuka aykırı hareket etmeleri takdirde sorumluluk üstlenmekle yükümlü hale gelmiştir.

Konu sadece Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nde öngörülen mekanizmaların ya da 2001 tarihli Devletlerin Uluslararası Sorumluluğu Taslağı'nda belirtilen düzenlemelerin uygulanmasıyla sınırlı değildir. Başka tarafta, devletlerin genel kanun ilkelerine dayanan bazı kurallara başvurma imkânı da bulunmaktadır. Mağdur bir devletin başvurabileceği mekanizmalardan biri *de exceptio non adimpleti contractus* ilkesidir. Bu

¹³² International Court of Justice (ICJ), Case No. 70. Nicaragua v. United States of America (27 June 1986).

¹³³ Christian Baldus, "Vestigia pacis. The Roman peace treaty: structure or event?", Peace Treaties And International Law In European History, ed. Randal Lesaffer (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 113-117.

¹³⁴ VCLT, Art. 1-85.

¹³⁵ ARSIWA, m.1-59.

ilke, mağdur tarafa, andlaşmaya taraf başka devletin yükümlölüklerini yerine getirmesini sağlamak amacıyla, kendi yükümlölüklerini geçici olarak askıya alma imkânı tanımaktadır.

Uluslararası hukuk alanında tartışmalara yol açan birçok ilke ve andlaşmada olduğu gibi, *exceptio non adimpleti contractus* ilkesi da hukuki niteliği bakımından ciddi bir tartışma konusudur. Bu bağlamda, söz konusu ilkenin andlaşmalar hukuku kapsamında mı, yoksa uluslararası sorumluluk hukuku çerçevesinde mi değerlendirilmesi gerektiği hususunda görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Ayrıca, bu ilkenin bir tür karşı önlem olarak mı yoksa bağımsız bir hukuki ilke olarak mı kabul edilmesi gerektiği sorusu da doktrinde önemli bir tartışma başlığıdır.

Bu anlaşmazlık uluslararası yargıya da yansımış olup bu kavramlar arasında kesin bir ayrım yapılmamıştır. Bu bağlamda, *exceptio non adimpleti contractus* ilkesinin andlaşmalar hukuku ve uluslararası sorumluluk hukuku ile olan ilişkisini incelemek gerekmektedir. Bununla birlikte bu ilkenin uluslararası hukukun genel ilkelerinden biri olduğunu savunan görüşe de değinilecektir. Son olarak bu ilkenin karşı önlemler ile olan bağlantısı ele alınarak bu ilkenin bir karşı önlem olarak kabul edilip edilemeyeceği değerlendirilecektir. Ayrıca uluslararası hukuk kapsamında andlaşmadan doğan yükümlölüklerin ihlaline karşılık olarak bu ilkeye başvurmanın meşruiyeti tartışılacaktır. *Exceptio non adimpleti contractus* ilkesinin andlaşmalar hukukuna mı yoksa devlet sorumluluğu hukukuna mı ait olduğunun belirlenmesi meselesi, hukuki nitelendirmenin sağlıklı bir şekilde yapılması ve buna bağlı olarak doğru hukuki sonuçların çıkarılabilmesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Söz konusu ilke, yargı ve tahkim kararlarında yükümlölüğün ifa edilmemesinin gerekçesi olarak önemli bir rol oynamaktadır. Fakat bu ilkenin hangi hukuk alanına ait olduğuna dair açık bir ayrımın bulunmaması, onun farklı hukuki enstrümanlar arasında belirsiz bir konumda kalmasına yol açmıştır¹³⁶. Bu durumun daha net anlaşılabilmesi için *exceptio non adimpleti contractus* ilkesinin uluslararası düzeyde kabul gören tanımına değinmek gerekmektedir. Bu tanıma göre, *exceptio non adimpleti contractus*; bir andlaşma tarafının, karşı taraf yükümlölüğünü yerine getirmediği durumunda, kendi yükümlölüğünü tamamen ya da

¹³⁶ James Crawford - Simon Olleson, "The Exception of Non-Performance: Links between the Law of Treaties and the Law of State Responsibility", Aust. YBIL 21 (2000), 3.

kısmen yerine getirmeme hakkını ifade eden bir mekanizmadır¹³⁷. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere, *exceptio non adimpleti contractus*, esas itibarıyla taraflar arasında karşılıklı borç doğuran andlaşmaya dayalı ilişkilerde uygulanma alanı bulmaktadır. Taraflar arasında karşılıklı ifa yükümlülüğü bulunmadıkça bu ilkeden söz edilemez; zira tek taraflı yükümlülüklerin söz konusu olduğu durumlarda bu ilkenin uygulanması mümkün değildir. Bu bağlamda hâkim *Simma*, *exceptio non adimpleti contractus* ilkesinin, karşılıklılık ilkesinin bir parçası olarak değerlendirmekte; bu ilkenin de uluslararası toplumda yükümlülüklerin ihlali karşısında uygulanan yaptırım mekanizmasının bir unsuru olduğunu ifade etmektedir¹³⁸. Dolayısıyla, yükümlülüklerin sıkı bir karşılıklılık ve bağlayıcılıkla birbirine bağlı olması gerekmektedir¹³⁹.

Exceptio non adimpleti contractus ilkesinin tarihsel kökenleri incelendiğinde, bu ilkenin ulusal hukuklara dayandığı görülmektedir. Roma hukukunda tanınan bu ilke, andlaşmanın diğer tarafının yükümlülüklerini yerine getirmemesi halinde mağdur tarafa kendi yükümlülüklerini yerine getirmeme imkânı tanımıştır¹⁴⁰. Bu ilkeye, hakların korunmasını sağlamak için başvurulmuştur. Fakat, Roma hukukunda söz konusu ilkenin uygulama alanı oldukça sınırlaymış. Kilise döneminde ise, andlaşmaya aykırılık durumunda daha esnek bir yaklaşım benimsenmiştir. Kilise hukuku, *-fidem frangenti fides frangatur-* ilkesine¹⁴¹ dayanarak yükümlülüklerini ihlal eden tarafın karşı tarafı ifaya zorlayamayacağını kabul etmiştir¹⁴².

Vattel, Milletler Hukuku adlı eserinde, mülklere veya paralara el konulması kavramına değinerek bunun uluslararası misilleme kapsamında devletler tarafından başvuru hukuki bir araç olduğunu belirtmektedir. Bu mekanizma, yükümlülüklerini yerine getirmeyen devlete baskı uygulayarak onu taahhütlerini yerine getirmeye zorlamayı hedeflemektedir. *Vattel*'e göre, devletin kendisine ait olan mallar veya vatandaşlarına ait

¹³⁷ Alina Miron, "Countermeasures and Sanctions," Courses of the Summer School on Public International Law, c. 10 (Moskova: International and Comparative Law Research Center, 2022), 24.

¹³⁸ Bruno Simma, Separate opinion of Judge Simma (International Court of Justice, 2013), 699-700.

¹³⁹ Oluwateniola Akinbodewa Solape, The Relationship Between the Law of Treaties and the Law of State Responsibility with Reference to Non-Performance of Treaty (California: Golden Gate University School of Law, Department Of International Legal Studies, Phd Thesis, 2024), 102.

¹⁴⁰ Üçer, Roma hukukunda istisna ilkesinin üç anlamı olduğunu belirtir: Birincisi inkâr, yani hakkın varlığının inkâr edilmesidir. İkincisi itiraz, yani hakkın doğumuna karşı çıkmaktır. Üçüncüsü ise defi, yani davacının iddiasını bertaraf etmek amacıyla hukuken tanınmış bir hakkın kullanılmasıdır; Daha fazla bilgi için bkz Mehmet Üçer, Roma Hukuku (İstanbul: Onikilevhe, 2018), 99-100.

¹⁴¹ "Güveni çiğneyenin güvenle ilgili ayrıcalıkları sona ersin"

¹⁴² Reinhard Zimmermann, The Law of Obligations Roman Foundations of the Civilian Tradition (New York: Oxford University Press, 1996), 800-801.

olup da devletin egemenlik hakları çerçevesinde değerlendirilebilecek her türlü mülkiyet, bu tür bir misillemenin konusu olabilmektedir. Bu yöntem, ihlalde bulunan devleti tazminat ödemeye ya da yerine getirmedeği yükümlülükleri ifa etmeye zorlamayı amaçlamaktadır. *Vattel*, uluslararası misillemeye başvurmayı devletin egemen bir hakkı olarak görmektedir; bireylerin bu tür önlemlere bağımsız şekilde başvurma yetkisi bulunmadığı gibi, böyle bir girişim fakat devlet aracılığıyla mümkündür. Ayrıca, mülklere veya paralara el koymanın, keyfi ya da duygusal bir tepki değil; uluslararası yükümlülüklerin yerine getirilmesini sağlamak için başvurulacak hukuki bir süreç olduğunu vurgulamaktadır. Bu yükümlülükler ister bir andlaşmadan doğmuş olsun ister bireyler ya da devletlere verilen zararların tazminiyle ilgili olsun, söz konusu hukuki mekanizmanın kapsamına dâhildir. Bu bağlamda *Vattel*, dolaylı bir şekilde *exceptio non adimpleti contractus* ilkesine atıfta bulunmaktadır. Bu ilkeye göre, taraflardan biri taahhütlerini yerine getirmedeği takdirde diğer taraf da kendi yükümlülüklerini ifa etmekten kaçınabilir; ta ki ilk taraf yükümlülüklerini yerine getirene kadar. *Vattel*'in yaklaşımında, mülklere el koyma uygulaması, bu ilkenin uluslararası düzeyde hayata geçirilmesini sağlayan bir araç olarak görülmektedir. Buna göre, bir devlet, karşı tarafın tazminat ödemesi ya da üzerinde mutabık kalınan yükümlülükleri yerine getirmesi için baskı oluşturmak amacıyla bu yönteme başvurabilmektedir¹⁴³.

20. yüzyılın başlarında, uluslararası yükümlülüklerin ihlalden doğan sonuçlara ilişkin doktrinsel tartışmalar giderek artmaya başlamıştır. Fakat, o dönemdeki yazarların *exceptio non adimpleti contractus* ilkesini açık ve doğrudan ele almadıkları dikkat çekicidir. Buna rağmen, devlet sorumluluğuna dair analizleri ve yaklaşımları vasıtasıyla bu ilkeye ilişkin anlamın dolaylı olarak çıkarılabileceği görülmektedir. Tartışmaların en önemli örneklerinden biri de 1936 yılında Almanya'nın Versailles Andlaşması'nı ihlal etmesidir. Versay Andlaşması'dır. 1919'da Almanya ile Müttefikler arasında imzalanan Versay Barış Andlaşması Almanya'ya çok ağır yükümlülükler getirmiştir. Bu çerçevede Almanya, *Alsace-Lorraine*'i Fransa'ya, *Poznan* ve Batı Prusya'yı Polonya'ya, *Schleswig*'i Danimarka'ya bırakmak zorunda kalmış, *Saar* bölgesi Milletler Cemiyeti yönetimine devredilmiş ve Fransa'ya burada bulunan kömür madenlerini 15 yıl boyunca işletme hakkı kazanmıştır. Bununla birlikte Almanya, sömürgelerini kaybetmiş ve bunlar

¹⁴³ Emer de Vattel, *The Law of Nations, or, Principles of the Law of Nature, Applied to the Conduct and Affairs of Nations and Sovereigns*, ed. Béla Kapossy and Richard Whatmore (Indianapolis: Liberty Fund, 2008), 300-305.

Müttefiklerin kontrolüne girmiştir. Bunun yanı sıra Almanya'ya çok şiddetli askeri kısıtlamalar getirilmiştir. Alman ordusu 100.000 askerle sınırlandırılmış, zorunlu askerlik yasaklanmıştır. Tanklar, denizaltılar, savaş uçakları ve ağır toplar gibi ağır silahlar edinmesi engellenmiş ve donanma büyüklüğüne de kısıtlama getirilmiştir. Andlaşma Almanya'yı savaşın sorumlusu olarak ilan etmiş ve ağır tazminat ödemeye mecbur bırakmıştır. Almanya (mağlup ama galip) gibi muamele görmemiş aksine çok ağır şartlara tabi tutulmuştur. Bu sınırlamalar Almanya'nın ekonomisini ciddi şekilde kötüleştirmiş ve halk arasında büyük bir hoşnutsuzluk yapmıştır. O halde Nazi hareketinin yükselmesine araç olmuş, Nazi yönetimi andlaşmaya sert eleştiriler yöneltmiş ve fiilen ihlal etmiştir¹⁴⁴. Almanya ordusunu yeniden silahlandırmış, *Alsace*'ı işgal etmiş, Avusturya'yı ilhak etmiş ve Versay Andlaşması'nı açık bir şekilde ihlal eden daha birçok adım atmıştır. Bunun sonucunda Cenevre'de toplanan Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından oybirliğiyle bir karar onaylanmıştır. Bu kara çerçevesinde "Almanya'nın, uluslararası toplumun tüm üyeleri için bağlayıcı olan taahhütlere saygı gösterme yükümlülüğünü yerine getirmediği" belirtilmiş ve "uluslararası yükümlülüklerin tek taraflı olarak reddedilmesi" kınanmıştır. Ayrıca Konsey, Almanya'nın fiillerinin bir sonucu olarak yaptırıma tabi tutulması gerektiğine ile ilgili herhangi bir karar vermemiştir. Oysa ki, suçlu bulunan bir tarafın genellikle bir cezaya çarptırılması beklenirdi. Bunun yerine, Konsey, Cemiyet şartını kolektif güvenliğin sağlanması açısından daha etkili hale getirecek prosedürlerin belirlenmesi için on üç üyeden oluşan bir komisyon kurmakla yetinmiştir¹⁴⁵. Bu noktadan itibaren o dönemde bir andlaşmanın ihlal edilmesi halinde uygulanacak önlemler üzerine tartışmalar başlamıştır. *Hall*, bu meselede genel bir kural olduğunu savunarak, Bir tarafın ihlal ettiği bir andlaşma ihlalin kendisi sebebiyle başka taraf için bağlayıcı olmaktan çıkar ve bu durum herhangi bir mahkeme kararına gerek olmaksızın geçerlidir şeklinde bir görüş öne sürmüştür¹⁴⁶. Aynı şekilde *Hyde* da bir devletin andlaşmanın temel bir maddesini getirmemesinin başka taraf andlaşmayı feshetme hakkı verdiğini

¹⁴⁴ Furkan Sadak, "Nazi Partisi ve Versailles Antlaşması 28 Haziran 1919", Aksaray Üniversitesi 6/7 (2020), 200-202.

¹⁴⁵ James W. Garner - Valentine Jobst III, "The Unilateral Denunciation of Treaties by One Party Because of Alleged Non-Performance by Another Party or Parties", The American Journal of International Law 29/4 (October 1935), 569-571.

¹⁴⁶ William Edward Hall, A Treatise on International Law, 8th ed., ed. A. Pearce Higgins (Oxford: Clarendon Press, 1924),408.

savunmaktadır¹⁴⁷. Fakat kanaatimizce burada en doğru görüş *Oppenheim*'a aittir. *Oppenheim*'a göre,

“Bir devletin bir andlaşmayı ihlal etmesi andlaşmayı otomatik olarak geçersiz kılmaz; fakat diğer tarafın bu ihlal sebebiyle andlaşmayı feshetme hakkı vardır. Aslında, uluslararası hukuk yazarları arasında bu konuda tam bir görüş birliği bulunmamaktadır. Bazıları, andlaşmadaki esaslı ve esaslı olmayan hükümler arasında bir ayırım yaparak sadece esaslı hükümlerin ihlalinin diğer tarafa fesih hakkı verdiğini düşünmektedir. Fakat çoğunluk bu ayırımı haklı olarak reddetmektedir. Zira esaslı ve esaslı olmayan hükümleri ayırt etmek her zaman kolay değildir. Bununla birlikte bir andlaşmanın bağlayıcı gücü hem esaslı hem de esaslı olmayan hükümleri kapsar ve andlaşmaya sadık kalan taraf ihlalin hangi hükümle ilgili olduğuna bakılmaksızın andlaşmayı feshedip feshetmeyeceğine kendisi karar vermelidir.”¹⁴⁸

Yukarıda belirtilenlerden o dönemde uluslararası hukuk topluluğunun andlaşmaya taraf olan bir devletin yükümlülüğünü ihlal etmesini başka taraf için andlaşmayı feshetme gerekçesi olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Bazı yazarlar, ihlalin esaslı olması hâlinde andlaşmanın feshedilebileceğini veya askıya alınabileceğini göstermek amacıyla asli ve tali yükümlülük arasında bir ayırım yapmıştır. Bu anlayış, *Tanja Arija* davasına ilişkin tahkim heyeti kararında açık şekilde kendini göstermiştir. Kararda, taraflardan birinin yükümlülüğünü ciddi biçimde ihlal etmesi durumunda andlaşmanın feshedilebileceği veya sona erdirilebileceği ifade edilmiştir¹⁴⁹. Bu yaklaşım, andlaşmalar hukukunda da karışıklık bulmakta olup özellikle ciddi ihlallerin bazı hukuki sonuçlar doğurabileceği kabul edilmektedir.

Sonuç olarak o dönemin uluslararası yazarları ihlal edilen yükümlülüğün esaslı olup olmaması ve mağdur tarafın andlaşmayı feshetme veya askıya alma hakkına sahip olup olmadığı konusunda farklı görüşlere sahiptir. Ayrıca, *exceptio non adimpleti contractus*

¹⁴⁷ Charles Cheney Hyde, *International Law Chiefly as Interpreted and Applied by the United States* (Boston: Little, Brown, and Company, 1922), 88.

¹⁴⁸ Lassa Oppenheim, *International Law: A Treatise*, 3rd ed., ed. Ronald F. Roxburgh (London: Longmans, Green and Co., 1920), 696-697.

¹⁴⁹ The Vienna Conventions on the Law of Treaties: A Commentary (Oxford: Oxford University Press, 2011) adlı eserde Bruno Simma ve Christian Tams tarafından belirtilen görüş, Ceren Zeynep Pirim, “Andlaşmalar Hukuku ve Uluslararası Sorumluluk Hukukunun Kesişim Noktasında Exceptio Inadimplenti Non Est Adimplendum”, *Public and Private International Law Bulletin* 41/2 (Aralık 2021), 984’te aktarılmaktadır.

ilkesi tarih boyunca bilinen bir kavram olmasına rağmen tüm andlaşmaya dayalı ihtilaflara uygulanacak kadar yaygın değildi; sadece sınırlı sayıda vakada kullanılmıştır. *Exceptio non adimpleti contractus* ilkesi, özellikle andlaşmaya dayalı yükümlülüklerin ihlali durumunda uygulanacak hukuki sonuçları düzenleyen Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 60. maddesiyle yakından ilişkilidir. Uluslararası andlaşmaların sayısının artmasıyla birlikte, devletler artık andlaşmaya aykırılıklar karşısında ya bu maddeye dayanmakta ya da bu ilkeye başvurma imkânına sahip olmaktadır. Bu çalışmada, söz konusu ilke ile Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi hükümleri arasındaki ilişki ele alınacak ve bu ilkenin andlaşmalar hukukunun bir parçası mı yoksa ondan bağımsız bir yapı mı olduğu tartışılacaktır.

Diğer yandan, *exceptio non adimpleti contractus* ilkesi uluslararası sorumluluk hukuku ile de bağlantılıdır. Zira bu ilke, bir devletin uluslararası yükümlülüğünü ihlâl etmesi durumunda, onu bu yükümlülüğe dönmeye zorlamak amacıyla başvurulmuş bir karşılık niteliği taşımaktadır. Bu bölümde, söz konusu ilişki detaylı şekilde incelenecektir. Ayrıca, bu ilke ile karşı önlemler arasındaki özel ve yakın ilişkiyi açıklamak amacıyla, aşağıda belirtilecek nedenlerden ötürü bu konuya ayrı bir alt bölümde yer verilecektir. Bütün bunlara ek olarak, öğretilerde bazı yazarlar bu ilkeyi uluslararası hukukun genel ilkelerinden biri olarak değerlendirmekte ve uluslararası yükümlülüklerin ihlali durumunda uygulandığını savunmaktadır. Belirtilen bu konulara geçmeden önce, andlaşmalar hukuku ile uluslararası sorumluluk hukuku arasındaki ilişkiye değinmek gerekmektedir. Zira bu ilişki, *exceptio non adimpleti contractus* ilkesinin hem andlaşmalar hukuku hem de uluslararası sorumluluk hukuku bağlamındaki yerini ve işlevini daha anlamaya katkı sağlayacaktır.

Andlaşmalar hukuku, bir andlaşmanın nasıl akdedileceğini, yürütüleceğini ve sona erdirileceğini düzenleyen normatif bir sistemdir. Bu yönüyle, andlaşmaların oluşturulma sürecini şekillendiren ve düzenleyen bir rejim niteliğindedir. Buna karşın, uluslararası sorumluluk hukuku esas olarak usule ilişkin olup, bu düzenlemelerin ihlal edilmesi durumunda devreye giren bir yaptırım mekanizması işlevi görmektedir¹⁵⁰. Bu çerçevede, Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi ile Uluslararası Sorumluluğu Taslağı arasında

¹⁵⁰ christian j. Tams, "Regulating Treaty Breaches", Conceptual and Contextual Perspectives on the Modern Law of Treaties, ed. Michael J. Bowman - Dino Kritsiots (Oxford: Cambridge University Press, 2018), 443-444.

temel bir fark bulunmaktadır: İlki, andlaşmalara ilişkin kuralları düzenleyen bir sistemken; ikincisi, bu kuralların ihlali hâlinde doğacak uluslararası sorumluluk sonuçlarını belirlemektedir. Nitekim Viyana Andlaşması, ihlalde bulunan tarafa doğrudan bir uluslararası sorumluluk yüklememekte, yalnızca esaslı ihlal hâlinde andlaşmanın askıya alınması veya sona erdirilmesi gibi sonuçları öngörmektedir.

Bu halde uluslararası hukuk koyucularının andlaşmaların sona erdirilmesi veya askıya alınması konusunda tarafların yetkilerini kısıtlamayı amaçladığını göstermektedir. Buna göre, *Rainbow Warrior* davasında Tahkim Mahkemesi, Fransa'nın andlaşmayı ihlal ettiğinin değerlendirilmesini Andlaşmalar Hukuku hükümlerine dayandırarak talep eden Yeni Zelanda'nın başvurusunu kabul etmemiştir. Mahkeme, bir andlaşmanın ihlalinden doğan netice ve tazminatın, Andlaşmalar Hukuku yerine Uluslararası Sorumluluk Hukuku kurallarına göre belirlenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Buna göre, *Rainbow Warrior* davasında Tahkim Mahkemesi, Fransa'nın andlaşmayı ihlal ettiğinin değerlendirilmesini Andlaşmalar Hukuku hükümlerine dayandırarak talep eden Yeni Zelanda'nın başvurusunu kabul etmemiştir. Mahkeme, bir andlaşmanın ihlalinden doğan netice ve tazminatın, Andlaşmalar Hukuku yerine Uluslararası Sorumluluk Hukuku kurallarına göre belirlenmesi gerektiğini vurgulamıştır¹⁵¹.

Her ne kadar Andlaşmalar Hukuku ile Uluslararası Sorumluluğu arasındaki farklara daha önce değinilmiş olsa da günümüzde yazarlar hâlâ bu iki sistemin nasıl ilişkilendirilmesi gerektiği konusunda farklı görüşlere sahiptir. Tartışma andlaşmalar hukuku ile uluslararası sorumluluk birbirine zıt iki ayrı kurallar bütünü olup olmadığı veya andlaşmalar hukukunun kendi içinde kapalı bir sistem teşkil edip etmediği ve taahhütlerin yerine getirilmemesi halinde başvurulacak tek hukuki çerçeveyi sağlayıp sağlamadığı sorusuna odaklanmaktadır¹⁵². Fakat Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi ve Devletlerin Uluslararası Sorumluluğu Taslağına ilişkin metinlerin analiziyle, ikisi arasındaki ilişkinin tamamlayıcı bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Bu tamamlayıcı ilişki 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesinin 60. maddesinde açıkça görülmektedir. Söz konusu madde diğer tarafın yükümlülüklerini esaslı bir şekilde ihlal etmesi halinde

¹⁵¹ Bu dava ile ilgili daha fazla bilgi öğrenmek için ; Esra Katıman, “ 'Arctic Sunrise'(UDHM, Hollanda Krallığı/Rusya Federasyonu) Davası Işığında, Uluslararası Hukuk ve Çevre Koruma Eylemleri”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 5/1 (Temmuz 2016), 146–148.

¹⁵² Serena Forlati, “Reactions to Non-Performance of Treaties in International Law”, *Leiden Journal of International Law* 25/3 (July 2012), 761-762.

mağdur devlete andlaşmayı askıya alma veya sona erdirme hakkı tanımaktadır¹⁵³. Diğer yandan, Devletlerin Uluslararası Sorumluluğuna İlişkin Taslak'ın 33. maddesi, zarar veren devletin ihlali meşrulaştırmak için -zorunluluk haline- başvurmasını sıkı şartlara bağlamakta ve bu yolla önemli sınırlamalar getirmektedir¹⁵⁴. Dolayısıyla bu iki düzenlemenin birbiriyle çelişen değil aksine birbirini tamamlayan kurallar bütünü olduğu ve uluslararası hukuki dengeyi sağlamaya hizmet ettiği sonucuna ulaşmaktadır. Pratikteki örnekler ışığında *Rainbow Warrior* Davası davasında Tahkim Mahkemesi ve *Gabčíkovo-Nagymaros* davasında Uluslararası Adalet Divanı, Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi ile Devletlerin Uluslararası Sorumluluğu Taslağının aynı olaylara eşzamanlı olarak uygulanabileceğine karar vermiştir¹⁵⁵. Bu durum iki hukuk alanı arasındaki ilişkinin iç içe geçtiğini ve her iki rejimin de birbirinden bağımsız olarak veya birlikte uygulanmasının mümkün olduğunu göstermektedir¹⁵⁶.

2.1.1. *Exceptio non Adimpleti Contractus* İlkesinin Uluslararası Hukuktaki Niteliği ve Meşruiyeti

Exceptio non adimpleti contractus ilkesinin hukuki konumunun doğru şekilde belirlenmesi, ortaya kavramın özelliklerini, sınırlarını ve hangi durumlarda uygulanabileceğini ortaya koyması bakımından özel bir önem taşımaktadır. Bu tespit, özellikle çalışmamızın odağını oluşturan tek taraflı ekonomik önlemlerin meşruiyetinin değerlendirilmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, öncelikle söz konusu ilke ile andlaşmalar hukuku arasındaki ilişki incelenecek, ardından ilke ile uluslararası sorumluluk hukuku arasındaki farklar ele alınacaktır. Ayrıca, bu ilkenin uluslararası hukukun genel bir kuralı olduğu yönündeki görüş tartışılacak ve son olarak ilke ile karşı önlemler arasındaki ilişki açıklığa kavuşturulacaktır. Bu ayrım, söz konusu ilke ışığında tek taraflı ekonomik önlemlere başvurma'nın ne ölçüde meşru sayılabileceğini ortaya koyacaktır.

¹⁵³ VCLT, Art. 60.

¹⁵⁴ VCLT, Art. 33.

¹⁵⁵ Forlati, "Reactions to Non-Performance of Treaties in International Law", 761-763.

¹⁵⁶ Pirimi, "Andlaşmalar Hukuku ve Uluslararası Sorumluluk Hukukunun Kesişim Noktasında *Exceptio Inadimplenti Non Est Adimplendum*", 996-997.

2.1.1.1. *Exceptio non Adimpleti Contractus* İlkesi ile Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi Arasındaki İlişki

Öğretideki çoğunluk görüşe göre *exceptio non adimpleti contractus* ilkesinin karşılıklılık (*mütekabiliyet*) ilkesine dayandığını belirtmiştir. Bu durum, *exceptio non adimpleti contractus* ilkesini andlaşmalar hukukuna yaklaştırmaktadır. Zira andlaşmalar doğaları gereği taraflar arasında karşılıklı yükümlülükler dayanan andlaşmaya dayalı ilişkilere dayanmaktadır. Bu görüşlerin en önemlilerinden biri, *Sir Gerald Fitzmaurice*'in görüşüdür. *Fitzmaurice*, *exceptio non adimpleti contractus* ilkesinin uluslararası hukukun bir kuralı olduğunu ve karşılıklılık ilkesine dayandığını ifade etmiştir¹⁵⁷. Bu ilke, andlaşmalar hukukunun yapısında temel bir unsur olup, *exceptio non adimpleti contractus* ilkesinin andlaşmaya dayalı ilişkilerle yakından bağlantılı olduğunu göstermektedir. Aynı bağlamda, *the former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece* davasında Yunanistan andlaşmaya dayalı yükümlülüklerini yerine getirmediği iddiasına karşı savunma aracı olarak *exceptio non adimpleti contractus* ilkesine dayanmış ve bu ilkeyi, andlaşmaya dayalı yükümlülüğün ihlali iddiasına karşı bir savunma olarak tanımlamıştır. Bu durum, *exceptio non adimpleti contractus* ilkesinin andlaşmalar hukuku çerçevesinde, bir tarafın yükümlülüklerini ihlal eden diğer tarafa karşı kendini koruma mekanizması olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır¹⁵⁸.

Hâkim *Bruno Simma*, *exceptio non adimpleti contractus* ilkesinin hukuki işlevi bakımından bir tarafın yükümlülüklerini ihlal etmesi halinde andlaşmanın askıya alınması ya da sona erdirilmesi işlemine benzediğini belirtmiştir. Fakat *Simma*'ya göre, *exceptio non adimpleti contractus* geleneksel anlamda andlaşmalar hukuku çerçevesinde değerlendirilmemelidir; aksine, uluslararası hukuktaki yaptırım mekanizmaları içinde şekillenmiştir. Bu görüş, *exceptio non adimpleti contractus* ilkesinin karşılıklılık ilkesine dayanan etkileşimli doğasını yansıtırken, onu sadece andlaşmalar hukukuna ait bir kurum olarak değil, daha çok uluslararası sorumluluğu hukuku çerçevesinde ele almaktadır¹⁵⁹.

Öğretide, andlaşmalar hukuku ile *exceptio non adimpleti contractus* ilkesi arasında açık bir bağ bulunduğunu özellikle vurgulamaktadır. Bu görüş, *exceptio non adimpleti contractus* ilkesinin özünde karşılıklılık ilkesine dayandığı anlayışına dayanmaktadır.

¹⁵⁷ Gerald Fitzmaurice, Fourth report on the Law of Treaties (United Nations, 1959), 70.

¹⁵⁸ Bkz, International Court of Justice (ICJ), K. 142. *the former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece* (13 September 1995).

¹⁵⁹ Simma, Separate opinion of Judge Simma, 697-700.

Nitekim bu karşılıklılık ilkesi, 1969 tarihli Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 60. maddesinin de hukuki temelini oluşturmaktadır¹⁶⁰.

Bu kapsamda ilk görüşten hareketle *exceptio non adimpleti contractus* ilkesinin andlaşmalar hukukunun bir parçası olduğu ve özellikle de andlaşmanın ihlali halinde fesih veya askıya alma imkânı tanıyan 60. madde çerçevesinde değerlendirilebileceği sonucuna ulaşılmaktadır. Andlaşmalar hukukunun bir parçası olarak değerlendirilen *exceptio non adimpleti contractus* görüşü eleştirilmiştir. Zira Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi 60. maddesi yalnızca andlaşmanın esaslı ihlali halinde ister kısmen ister tamamen olsun askıya alınması ya da sona erdirilmesine ilişkin hükümler içermektedir. Fakat *exceptio non adimpleti contractus* ilkesine bakıldığında, genel olarak, mağdur tarafın, ihlale neden olan aynı yükümlülüğü veya ona eşdeğer başka bir yükümlülüğü yerine getirmekten kaçınmasına izin verildiği görülmektedir¹⁶¹. Diğer bir ifade ile *exceptio non adimpleti contractus* ilkesinin uygulanabilmesi için ihlal ile verilen tepki arasında bir orantılılık olması gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Exceptio non adimpleti contractus ilkesine konusunda diğer bir eleştiri ise bu ilke ile Viyana Sözleşmesi'nin 60. maddesinde düzenlenen hükmün hukukun genel bir ilkesi olan -yükümlülüklerini yerine getirmeyen tarafın, karşı taraftan ifayı talep edemeyeceği- prensibine dayanmasına rağmen aralarında temel bir fark bulunmasıdır. Zira Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 60.maddesi çerçevesinde bir andlaşmanın sona erdirilmesi onun hukuki sonuçlarını tamamen ortadan kaldırırken *exceptio non adimpleti contractus* ilkesi yalnızca bir savunma veya haklılık gerekçesi olarak kabul edip andlaşmanın yürürlüğünü doğrudan etkilemez. Başka bir deyişle geçici şekilde yükümlülüğün yerine getirilmemesini haklı gösterme işlevi görmektedir¹⁶². Başka bir anlamıyla bir Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesinin 60. maddesi çerçevesinde askıya alındığı zaman taraflar için bağlayıcılığını kaybeder ve ancak belirli önlemler alındığında yeniden yürürlüğe girebilmektedir. Buna karşılık *exceptio non adimpleti contractus* uygulandığı zaman andlaşma yürürlükte kalmaya devam eder fakat

¹⁶⁰ Pirim, “Andlaşmalar Hukuku ve Uluslararası Sorumluluk Hukukunun Kesişim Noktasında Exceptio Inadimplenti Non Est Adimplendum”, 987.

¹⁶¹ Aslında, Azaria'ya göre bu ilkenin tanımında, diğer taraf aynı yükümlülüğü veya ilgili başka bir yükümlülüğü yerine getiremezse, mağdur tarafın yükümlülüğünü yerine getirmemekte haklı olduğu ifade edilmektedir. Ancak bu tanımdan, mağdur tarafın aynı yükümlülüğü veya ilgili başka bir yükümlülüğü yerine getirmemekte de haklı olduğu sonucu çıkarılabilmekteyiz; Danae Azaria, *Treaties on Transit of Energy via Pipelines and Countermeasures* (Oxford: Oxford University Press, 2015), 151-152.

¹⁶² Forlati, “Reactions to Non-Performance of Treaties in International Law”, 766.

yükümlülüğünü yerine getirmeyen taraf bu durumu geçici bir haklı sebebe dayandırarak açıklayabilmektedir. Yazarların belirttiği bir başka fark andlaşmalar hukukunda düzenlenen kuralın belirli prosedürlerin yerine getirilmesini, örneğin bildirim şartını gerektirmesidir. Bu durum, andlaşmanın askıya alınmasına veya sona erdirilmesine yol açabilmektedir. Buna karşılık *exceptio non adimpleti contractus* herhangi bir resmi prosedür ya da bildirim şartı gerektirmez¹⁶³. Dolayısıyla bu ilke mekanizmasının daha esnek ve hızlı olduğu hatta Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 60. maddesinde öngörülen kurala kıyasla daha etkili sonuçlar doğurabileceği söylenebilmektedir. Belirtmek gerekir ki, uluslararası hukuk kuralları açısından *exceptio non adimpleti contractus* esasen bir ihlal teşkil etmektedir. Fakat bu ilke ilk ihlal göz önüne alındığı zaman haklı görülebilmektedir¹⁶⁴. Zira andlaşmaya taraf olanların karşı tarafın yükümlülüklerini yerine getirmemesi halinde kendi andlaşmaya dayalı menfaatlerini koruyacak mekanizmalara sahip olmaları makul ve mantıklıdır.

2.1.1.2. *Exceptio non Adimpleti Contractus* İlkesi ile Uluslararası Sorumluluk Hukuku Arasındaki İlişki

Exceptio non adimpleti contractus ilkesinin uluslararası sorumluluk hukukunun bir parçası olduğunu savunan bir görüş bulunmaktadır¹⁶⁵. Bu görüşe göre, bir devlet taraf olduğu bir andlaşmayı ihlal ettiği zaman bu ihlal sebebiyle uluslararası sorumluluğa tabi olup dolayısıyla devletlerarası sorumluluk hukuku kuralları devreye girmektedir. Ancak bu görüşe yönelik bir eleştiri, uluslararası sorumluluk hukukunun tüm uluslararası yükümlülük ihlallerini kapsadığı, yani andlaşmaya dayalı olup olmadığına veya ihlalin esaslı olup olmadığına bakılmaksızın her türlü ihlali içine aldığı yönündedir¹⁶⁶. Oysa *exceptio* ilkesine baktığında yalnızca karşılıklı ve iç içe geçmiş yükümlülüklerin ihlal edilmesi halinde uygulandığı görülmektedir. Bir yazarın da belirttiği gibi iç içe geçmiş yükümlülükler iki taraf arasında sıkı bir şekilde bağlantılı yükümlülüklerdir. Diğer bir ifadeyle her bir tarafın yükümlülüğü karşı tarafın yükümlülüğünü yerine getirmesine bağlıdır. Taraflardan birinin yükümlülüğünü yerine getirmemesi başka tarafı da doğrudan

¹⁶³ Solape, The Relationship Between the Law of Treaties and the Law of State Responsibility with Reference to Non-Performance of Treaty, 103-104.

¹⁶⁴ El-Hassani, Uluslararası Hukukta Karşı Önlemler, 7.

¹⁶⁵ Pirim, "Andlaşmalar Hukuku ve Uluslararası Sorumluluk Hukukunun Kesişim Noktasında Exceptio Inadimplenti Non Est Adimplendum," 989.

¹⁶⁶ Erkiner, Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Milletlerarası Sorumluluğu, 11-12.

etkileyebilir zira yükümlülükleri birbirine bağımlıdır¹⁶⁷. Bu bağlamda, bu noktada Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 61. ve 62. maddelerine atıfta bulunmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Söz konusu maddeler, yükümlülüğün yerine getirilmemesini yalnızca taraflar arasındaki karşılıklılık ilkesine değil, aynı zamanda dışsal faktörlere de bağlamaktadır. Bu faktörler arasında, andlaşmanın uygulanmasının imkânsız hale gelmesi veya koşullarda esaslı bir değişiklik meydana gelmesi yer almaktadır. Dolayısıyla, devletler arası andlaşma ilişkileri her zaman taraflar arasındaki doğrudan etkileşimlerden kaynaklanmaz; kimi zaman, andlaşmanın akdi sırasında açıkça öngörülme ve temel çıkarları etkileyen dış gelişmeler de bu ilişkiler üzerinde belirleyici rol oynayabilmektedir¹⁶⁸. Dikkate değer bir husus olarak şunu belirtmek gerekir ki, uluslararası hukuk doktrininde, uluslararası sorumluluk hukukunun *exceptio* ilkesiyle ilişkisi ele alındığında, bu bağlamda doktrindeki yorumlar çoğunlukla bu ilke ile karşı önlemler arasındaki ilişkiye de zımnen atıfta bulunmaktadır. Bunun temelinde, karşı önlemlerin uluslararası sorumluluk hukukun ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmesi yatmaktadır.

2.1.1.3. Uluslararası Hukukun Genel İlkelerinden Biri Olarak *Exceptio non Adimpleti Contractus*

Uluslararası hukukta, *exceptio non adimpleti contractus* ilkesinin genel bir ilke olarak kabul edilebileceğini savunan farklı görüşler bulunmaktadır. Uluslararası hukukun genel bir ilkesi olarak kabul edilmesi temelinde, bazı görüşlere göre bu ilke, ya andlaşmalar hukuku kapsamında ya da karşı önlemler bağlamında uygulanabilmektedir¹⁶⁹.

Bu görüşlerden biri de *Fitzmaurice*'e aittir. Bu yazara göre *exceptio non adimpleti contractus* sadece andlaşmalar hukukuna özgü bir ilke olmadığını tam tersi uluslararası hukukun daha geniş çerçevesinin bir parçası olduğunu savunmaktadır. Ancak andlaşmalar hukukunun bu ilkenin uygulanabileceği temel alan olduğunu kabul etmektedir¹⁷⁰. *Greig* ise bu ilkeyi genel hukuk ilkelerinden biri olarak değerlendirmiştir. Buna rağmen *Greig*, andlaşmalar hukukunun bağlı yükümlülüklerle dayandığı için

¹⁶⁷ Crawford - Olleson, "The Exception of Non-Performance: Links between the Law of Treaties and the Law of State Responsibility", 11-16.

¹⁶⁸ Solape, The Relationship Between the Law of Treaties and the Law of State Responsibility with Reference to Non-Performance of Treaty, 88.

¹⁶⁹ Forlati, "Reactions to Non-Performance of Treaties in International Law", 770.

¹⁷⁰ Fitzmaurice, Fourth report on the Law of Treaties, 70.

exceptio non adimpleti contractus ilkesinin uygulanması için temel alan olduğunu savunmaktadır¹⁷¹. Yukarıda açıklandığı gibi, Hâkim *Simma* ise bu ilkeyi uluslararası hukuktaki yaptırım mekanizmalarının bir parçası olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla, bu ilkenin hem andlaşmalar hukuku hem de uluslararası sorumluluk hukuku çerçevesinde uygulanabilir olduğuna işaret etmiştir.

2.1.1.4. *Exceptio non Adimpleti Contractus* İlkesi ile Karşı Önlemler Arasındaki İlişki

Karşı önlemler, uluslararası sorumluluk sisteminin bir parçası olsa da *exceptio non adimpleti contractus* ilkesi ile karşı önlemler arasındaki ilişkinin özel, yakın ve hâlen hukuki çevrelerde tartışmalı bir ilişki olması, bu iki konunun birbirinden bağımsız şekilde ele alınmasını gerekli kılmıştır. Bilimsel öğretilerdeki çoğunluk görüşü, *exceptio non adimpleti contractus* ilkesini karşı önlemlerin bir parçası olarak kabul etmektedir¹⁷². Gerçekten de *exceptio non adimpleti contractus* ilkesi ile karşı önlemler arasında hem neden hem de hedef açısından önemli bir benzerlik bulunmaktadır. Genel anlamda karşı önlemler incelendiğinde bunların yalnızca andlaşma ihlalleri nedeniyle alınan önlemlerle sınırlı olmadığı görülmektedir. Karşı önlemler uluslararası hukukun herhangi bir kuralının ihlali durumunda da uygulanabilmektedir¹⁷³. Bu durum andlaşmalar hukuku veya uluslararası sorumluluk hukuku bağlamında ortaya çıkabilmektedir. Hatta bazı yazarlar daha da ileri giderek, geniş anlamda karşı önlemlerin, 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 60. maddesinde belirtilen andlaşmanın askıya alınması veya sona erdirilmesini de kapsadığını ileri sürmektedir¹⁷⁴.

¹⁷¹ Reciprocity, Proportionality and the Law of Treaties' (1994) 34 Virginia Journal of International Law 295 adlı eser Greig tarafından belirtilen görüş, Crawford - Olleson, "The Exception of Non-Performance: Links between the Law of Treaties and the Law of State Responsibility, 3 ve 4 sayfalarında aktarılmaktadır.

¹⁷² Riad Barakat - Muhammad El-Saghir Sakina, "Devlet Sorumluluğunu Kaldırmanın Bir Yolu Olarak Karşı Tedbirler", Akademik Araştırmacı Hukuk ve Siyaset Bilimleri Dergisi 4/6 (Mart 2021), 62; Duaa Mohi El-Din Mohamed El-Ghazouli, "Uluslararası Hukukta Üçüncü Devlet ve Karşı Tedbirler", Hukuki ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 53/2 (Mayıs 2021), 15; El-Hassani, Uluslararası Hukukta Karşı Önlemler, 11; Aust'un tanımına bakıldığında, karşı önlemlerin, mağdur tarafın aynı andlaşma kapsamında ya da başka bir andlaşma çerçevesinde kendi yükümlülüğünü yerine getirmekten kaçınmasını içerebileceği görülmektedir. Bu tanımdan, *exceptio* ilkesi ile karşı önlemler arasında güçlü bir ilişki bulunduğu sonucuna ulaşılabilir. Zira *exceptio* ilkesi de diğer tarafı yükümlülüklerini yerine getirmeye zorlamak amacıyla yükümlülüğün ifasından kaçınma esasına dayanmaktadır; Aust, Treaty Law and Practice, 303.

¹⁷³ El-Ghazouli, "Uluslararası Hukukta Üçüncü Devlet ve Karşı Tedbirler", 13.

¹⁷⁴ Linos-Alexander Sicilianos, "The relationship between reprisals and denunciation or suspension of a treaty", Eur. J. Int'l L. 4/3 (January 1993), 358-359.

Karşı önlemler ile *exceptio non adimpleti contractus* ilkesi arasındaki ilişkiye bakıldığında her ikisinin de benzer özellikler taşıdığı ve aralarındaki yakınlığın büyük olduğu görülmektedir. Daha önce belirtildiği üzere karşı önlemler mağdur devlet tarafından alınan ve ihlale konu olan yükümlülüğün geçici olarak askıya alınmasını sağlayan bir önlemdir. Bu önlem ihlali gerçekleştiren devletin hukuka aykırı eylemine son vermesini beklemek için uygulanmaktadır¹⁷⁵. Bu bağlamda karşı önlemlerin esasen ifanın sağlanmasına yönelik bir mekanizma olduğu anlaşılmaktadır¹⁷⁶. Bu konuda Erkiner, yorumunda şu ifadeleri kullanmıştır: “Mağdur Devlet, sorumlu Devlete karşı bu karşı-önlemleri, onun milletlerarası haksız fiilden doğan sorumluluğundan kaynaklanan haksız fiile son verme ve onarım yükümlülüklerini yerine getirmesi için başvurmaktadır.”

177

Aynı şekilde *exceptio non adimpleti contractus* ilkesine bakıldığında bunun da ifayı güvence altına almaya yönelik bir araç olduğu görülmektedir. Zira bir devletin bir başka devletle yaptığı andlaşmada yükümlülüklerini yerine getirmemesi durumunda diğer taraf yükümlülüğün yerine getirilmesini sağlamak için bu ilkeye başvurabilmektedir. Karşı önlemler ile *exceptio non adimpleti contractus* ilkesi hukuka aykırı bir fiille doğrudan bağlantılıdır. Yani diğer taraf yükümlülüğünü yerine getirmekten kanuna aykırı bir şekilde kaçınmıştır ve temel şartların değişmesi ya da andlaşmanın amacının ortadan kalkması gibi hukuki gerekçeler bu durumu haklı gösterememektedir. Her iki mekanizma da başlangıçta hukuka aykırı bir yol olarak değerlendirilir, çünkü andlaşmalar hukuku kapsamında bir devletin üstlendiği yükümlülükleri yerine getirmesi esastır. Fakat karşı tarafın yükümlülüğünü yerine getirmemesi ilk devlet için hukuki bir gerekçe oluşturmaktadır¹⁷⁸. Bu sebeple başlangıçta hukuka aykırı görülen ifa etmeme durumu nihayetinde meşru bir uygulama haline getirmektedir. Ayrıca da ihlal edilen hakların korunması ve yeniden tesis edilmesi için bir savunma aracı veya kanuni bir kalkan işlevi görmektedir¹⁷⁹. Buna karşın Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi’nin 60.

¹⁷⁵ Muhammad El-Qadi, “Uluslararası Hukukta Karşı Tedbirler: Bir Model Olarak GU/S”, İbn Haldun Araştırma Dergisi 2/5 (Mayıs 2022), 462.

¹⁷⁶ Bu kapsamda, Devletlerin Uluslararası Hukuka Aykırı Fiillerinden Dolayı Sorumluluğuna İlişkin 2001 tarihli Taslak Maddelerin 49. maddesi, karşı önlemlerin hedefinin, sorumlu devleti yükümlülüğünü yerine getirmeye zorlamak olması gerektiğini açıkça belirtmektedir.

¹⁷⁷ Hakkı Hakan Erkiner, Devletin haksız fiilden kaynaklanan milletlerarası sorumluluğu (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2008), 189.

¹⁷⁸ Denis Alland, “Countermeasures of General Interest”, European Journal of International Law 13/5 (December 2002), 1221.

¹⁷⁹ Barakat – Sakinaş, “Devlet Sorumluluğunu Kaldırmanın Bir Yolu olarak Karşı Tedbirler”, 64.

maddesinde düzenlenen fesih taraflar arasındaki andlaşma dayalı ilişkiyi sona erdirir. İşte bu noktada 60. madde ile karşı önlemler, özellikle *exceptio non adimpleti contractus* arasındaki temel fark ortaya çıkmaktadır. Her iki mekanizma arasındaki bir başka benzerlik ise uluslararası hukukun emredici genel kurallarına (*erga omnes*) karşı kullanılamamalarıdır¹⁸⁰. Özellikle uluslararası insancıl hukuk kuralları gibi yüksek öneme ve bağlayıcılığa sahip normlar sadece yükümlülüğü ihlal eden devlete karşı değil tüm uluslararası topluma karşı bir sorumluluk doğurmaktadır. Bununla birlikte bu tür kuralların askıya alınması veya uygulanmalarının durdurulması mümkün değildir.

Karşı önlemler ve *exceptio non adimpleti contractus* ilkesi taraflar arasındaki dengenin yeniden sağlanmasına hizmet etmektedir. İhlale maruz kalan devlet yükümlülüğünü yerine getirmekten kaçınarak hem kendi çıkarlarını koruyabilir hem de andlaşmaya taraf olanlar arasında yeni bir denge oluşturabilmektedir. Karşı önlemler ve *exceptio non adimpleti contractus* andlaşmaya yönelik ihlallerin hem esaslı hem de esaslı olmayan türlerine uygulanabilmektedir¹⁸¹. Bu noktada her iki mekanizma Viyana Andlaşmanın 60. maddesiyle hem kesişmekte hem de ayrılmaktadır: Esaslı ihlallerde ortak bir zemin paylaşırken esaslı olmayan ihlallerde 60. maddeden ayrılmaktadırlar. Son olarak her iki mekanizma da karşılıklık ilkesi kapsamında hareket etmektedir. Bu durum da onları Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi 60. maddeyle ortak bir paydaya yerleştirmektedir.

Devletlerin *exceptio non adimpleti contractus* ilkesine başvurması uluslararası toplumda dar bir kapsamda de olsa uygulama alanı bulmuştur. Bu uygulamalardan bazıları mahkemelere ve tahkim mercilerine taşınmıştır. Fakat uluslararası mahkemeler Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesinin 60. maddesi ile *exceptio non adimpleti contractus* ilkesi arasındaki ilişkiyi açıklamaktan kaçındıkları gibi karşı önlemler ile *exceptio non adimpleti contractus* arasındaki bağlantıya da netlik kazandırmamışlardır. Bu durum uluslararası doktrine geniş bir alan açarak söz konusu kavramlar arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları belirleyecek kriterlerin geliştirilmesine zemin hazırlamıştır. Uygulamada açısından bakıldığında ifa edilmeme -*exceptio non adimpleti contractus*-ilkesinin uygulanmasına ilişkin iki önemli davayı incelemek gerekmektedir.

¹⁸⁰ Erkiner, Devletin haksız fiilden kaynaklanan milletlerarası sorumluluğu, 197.

¹⁸¹ Samati Hakime, "Uluslararası Hukuka Aykırı Fiilden Kaynaklanan Karşı Önlemlere İlişkin Hukuki Rejim: 2001 Tarihli Devletlerin Uluslararası Sorumluluğuna Dair BM Hukuk Komisyonu Taslağı ile Dünya Ticaret Örgütü Arasında Karşılaştırmalı Bir İnceleme", Cezayir Üniversitesi Yıllığı 35/4 (Aralık 2021), 13.

2.1.1.4.1. Amerika Birleşik Devletleri ile Fransa Arasında 27 Mart 1946 Tarihli Hava Hizmetleri Andlaşmasının Yorumuna İlişkin Dava

1970'lerin sonlarında, ABD ile Fransa arasında, 1946'da imzalanan havacılık andlaşması çerçevesinde bir anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Uyuşmazlık, Amerikan havayolu şirketi *Pan Amerikan*'ın Londra'da uçak değişikliği yaparak ABD'nin batı yakasından Paris'e gerçekleştirdiği uçuşları nasıl düzenleyebileceği konusundadır. Olayda, Şirket, yolcuların giderken büyük bir uçaktan daha küçük bir uçağa, dönerken ise küçük bir uçaktan daha büyük bir uçağa aktarılmasını planlıyordu. Ancak Fransız yetkililer bu uygulamaya izin vermedi ve bu durum taraflar arasında gerilimi tırmandırdı. ABD, kendi Havacılık Düzenleme Kurulu (*The Civil Aeronautics Board*) tarafından belirlenen ekonomik düzenlemeler çerçevesinde karşı önlemler almaya başladı. Bu düzenlemeler, ABD'nin hava taşımacılığı haklarının ihlal edildiğini düşündüğü durumlarda yasal veya ekonomik önlemler almasına imkân tanıyordu. Bu önlemler, Fransız hükümeti üzerinde baskı kurarak pozisyonunu gözden geçirmesini ve ikili andlaşmalara uymasını sağlamayı amaçlıyordu. Öte yandan, Fransa, ABD'nin bu kararının kendi hava sahasını düzenleme konusundaki egemenlik haklarıyla çeliştiğini savunuyordu. Fransız yetkililer, Londra'daki uçak değişikliğinin, iki devlet arasında müzakere edilen havacılık andlaşmasının sınırlarını aştığını iddia ediyordu. Uyuşmazlığın ortaya çıkması üzerine, taraflar konuyu uluslararası tahkime götürme kararı aldı. ABD ve Fransa arasında imzalanan tahkim andlaşmasına göre, tahkim yeri olarak İsviçre'nin Cenevre kentindeki Uluslararası İleri Çalışmalar Enstitüsü belirlendi. Tahkimin amacı, hem havacılık hizmetleri andlaşmasının maddelerinin nasıl yorumlanması gerektiğini netleştirmek hem de ABD'nin aldığı karşı önlemlerin hukuki çerçevede değerlendirilmesini sağlamaktı. Tahkim heyeti Amerikan havayolu şirketinin Londra'da uçak değişikliği yapma hakkı olup olmadığı ve ABD'nin Havacılık Düzenleme Kurulu'nun ekonomik düzenlemelerine dayanarak aldığı karşı önlemlerin hukuka uygun olup olmadığı meselelerini incelemiştir. Tahkim mahkemesi ABD'nin ekonomik düzenlemeler çerçevesinde karşı önlemler alma hakkına sahip olup olmadığı hususunda yaptığı değerlendirme neticesinde Fransa'nın uçak değişikliğine izin vermemesinin, ABD'nin hava taşımacılığı haklarını ihlal ettiğini ve ABD'nin aldığı ekonomik ve hukuki önlemlerin orantılı ve meşru olduğuna hükmetmiştir. Ancak tahkim mahkemesi, bu tür karşı önlemlerin devletler arasındaki

anlaşmazlıkları daha da tırmandırabileceğini ve bu nedenle hukuki çerçevede dikkatli bir şekilde uygulanması gerektiğini vurgulamıştır¹⁸².

2.1.1.4.2. 13 Eylül 1995 Geçici Andlaşmasının Uygulanması Davası (Makedonya v. Yunanistan)

Uyuşmazlığa konu olan Makedonya ve Yunanistan arasındaki akdedilen 1995 tarihli Geçici Andlaşma hükümlerine göre Yunanistan, Makedonya'nın uluslararası örgütlere üyeliğine itiraz etmeme taahhüdünde bulunmuştur. Ancak Yunanistan, bu taahhüdüne rağmen 2008 yılında Makedonya'nın NATO üyeliğini veto etmiş ve bu durum Makedonya tarafından Uluslararası Adalet Divanı'na taşınmıştır. Makedonya, Yunanistan'ı andlaşmayı ihlal etmekle suçlamış, Yunanistan ise buna karşı bir dizi savunma sunmuştur. Yunanistan, Makedonya'nın ülke adını ve Yunan kültürel sembollerini kullanmak suretiyle andlaşmayı ihlal ettiğini ve bu nedenle kendi yükümlülüklerini yerine getirmeme hakkına sahip olduğunu iddia etmiştir.

Yunanistan, bu tutumunu *exceptio non adimpleti contractus* ilkesine ve alternatif olarak karşı önlem (*countermeasure*) doktrinine dayandırmıştır. Her ne kadar doğrudan Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 60. maddesine başvurmamış olsa da, geçici andlaşmanın ihlali nedeniyle bu maddenin öngördüğü askıya alma veya feshetme koşullarının oluştuğunu ileri sürmüştür.

Uluslararası Adalet Divanı'nın 2011 yılında verdiği kararda, Yunanistan'ın Makedonya'nın NATO üyeliğine itiraz ederek Geçici Andlaşma'yı ihlal ettiğine hükmetmiştir. Ancak Mahkeme, *exceptio non adimpleti contractus* ilkesinin uluslararası teamül hukukunda yerleşik bir norm olup olmadığı konusunda görüş bildirmekten

¹⁸² Tahkim heyetinin kararına bakıldığında, *Exceptio* ilkesine açık bir şekilde yer verilmediği görülmektedir. Ancak bazı hukukçular, bu ilkenin kararın içeriğinden zımnen anlaşılabilirliğini ileri sürmektedir. Bu görüşü savunanlardan biri olan Zuhair El-Hassani, "Uluslararası Hukukta Karşı Önlemler" adlı eserinde, tahkim mahkemesinin karşı önlemler kavramını, özellikle medeni hukuktaki "Defi hakkı" ve "taahhüdün yerine getirilmesini güvence altına almak amacıyla alıkoyma hakkı" ilkelerinden esinlenerek değerlendirdiğini ifade etmektedir.

Aynı şekilde, Zelenovskaya, Matorina ve Fomenko de, Amerika Birleşik Devletleri'nin bu davada *Exceptio* ilkesine açıkça atıfta bulunmamış olsa da verdiği yanıtta bu ilkenin örtük biçimde anlaşıldığını savunmaktadır. Zira ABD, Fransız nakliye şirketlerine tanınan bazı hakları sınırlı şekilde geri çekerek, Amerikan nakliye şirketinin mahrum bırakıldığı haklara karşılık vermiştir. Bu tutum, *Exceptio* ilkesinin uygulamasına büyük ölçüde benzemektedir.; El-Hassani, Uluslararası Hukukta Karşı Önlemler, 6; Tatiana Zelenovskaya et al., "Non Adimpleti Contractus and a Problem of Overinclusiveness in International Law", *Zhurnal VSHÉ po Mezhdunarodnomu Pravu* 1/1 (2023), 31.; daha fazla için bkz United Nations (UN), Air Service Agreement of 27 March 1946 between the United States of America and France (New York: United Nations Library, 1981), 417-493.

kaçınmıştır. Çünkü Makedonya'nın eylemleri ile Yunanistan'ın NATO vetosu arasında doğrudan bir bağ kurulamamıştır. Ayrıca Mahkeme, herhangi bir icra veya tazminata hükmetmeyerek taraflar arasındaki ilişkilerin onarılmasına öncelik vermiştir¹⁸³.

Böylece andlaşma dayalı yükümlülüklerin yerine getirilmemesi halinde başvuru tek taraflı ekonomik önlemlerin meşruiyeti tartışıldığı vakit bu meşruiyetin hangi ölçüte göre belirleneceği sorusu gündeme gelmektedir. Bu bağlamda meşruiyet kavramına geniş anlamda mı yaklaşılmalıdır? Yani, hukuki, sosyal ve ahlaki boyutları bir arada mı ele alınmalıdır? Yoksa yalnızca hukukun geleneksel anlamı esas alınarak mı değerlendirilmelidir? Ya da tüm bu unsurlar eşit derecede mi dikkate alınmalıdır?

Bu soruya cevap ararken uluslararası doktrinin bu konuya büyük bir ilgi göstermediği görülmektedir. Fakat karşı önlemleri düzenleyen hukuki kurallar özellikle de 2001 tarihli Devletlerin Uluslararası Sorumluluğu Taslağı hükümleri incelendiği zaman belirli koşullar altında tek taraflı karşı önlemlerin alınmasına izin verildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu düzenlemeler bu tür önlemlerin uygulanmasına bir dizi kısıtlama getirmektedir. Bu sebeple tek taraflı ekonomik önlemlerin uluslararası hukukla uyumlu olup olmadığını değerlendirebilmek için bu sınırlamalar sonraki bölümde irdelenecektir.

2.2. Andlaşma İlişkisi Haricinde Tek Taraflı Ekonomik Önlemlerin Meşruiyet Kaynağı Olarak Karşı Önlemler

Ekonomik önlemlerin, özellikle andlaşmaya dayalı ilişkiler çerçevesinde uygulanabilirliğini ve hukuki dayanaklarını *exceptio non adimpleti contractus* ilkesi kapsamında ele aldıktan sonra, bu bölüm, andlaşmaya dayalı bir ilişki bulunmadığı durumlarda uygulanan tek taraflı ekonomik önlemlerin meşruiyetini incelemektedir¹⁸⁴. Bu tür önlemler, uluslararası genel hukuk kuralları uyarınca karşı önlem olarak nitelendirilebilmekte ve bu şekilde hukuki bir zemin kazandırılmaya çalışılmaktadır. Günümüzde tek taraflı ekonomik önlemlerin uluslararası ilişkilerde giderek daha sık

¹⁸³ Daha fazla bilgi için; Forlati, Serena. "Reactions to Non-Performance of Treaties in International Law". Leiden Journal of International Law 25/3 (July 2012), 770; ICJ, K. 142. the former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece.

¹⁸⁴ Devletler, uluslararası sorumluluğu diğer devletlere yüklediklerinde ve ardından karşı önlemler almaya başladıklarında, bu durumun mutlaka uluslararası andlaşmaların ihlaline dayanması gerekmez; aynı zamanda uluslararası hukuk kurallarının ihlaline de dayanabilir. Uluslararası sorumluluğun kaynakları hakkında daha fazla bilgi için Ali Bal, Devletin Uluslararası Sorumluluğunun Doğması (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2006), 88-90; Ertuğrul, Uluslararası Hukukun Emredici Normlarından Doğan Yükümlülük İhlallerinden Devletin Sorumluluğu, 42-43. Eserlerine bakabilirsiniz.

başvurulan bir araç haline gelmesi, karşı önlem kavramının hukuki boyutunu daha da önemli kılmaktadır. Bu çalışma, karşı önlemlerin kavramsal çerçevesini, hukuki özelliklerini ve şartlarını analiz ederek, andlaşmaya dayalı olmayan durumlarda alınan ekonomik önlemlerin meşrulaştırılmasında ne ölçüde temel bir kaynak olarak kullanılabileceğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

2.2.1. Karşı Önlemler Kavramının Uluslararası Hukuktaki Yeri

Uluslararası hukuk doktrininde *karşı önlem* kavramının nispeten yeni bir terim olduğu kabul edilmektedir. Bu kavram, Hava Taşımacılığı Hizmetleri Davasına ilişkin tahkim kararından esinlenerek Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından benimsenmiştir¹⁸⁵. Bu bağlamda, *El-Hassani*, söz konusu davada tahkim mahkemesinin karşı önlem kavramını medeni hukuktan, özellikle de andlaşmanın diğer tarafını yükümlülüğünü yerine getirmeye zorlamayı amaçlayan *exceptio non adimpleti contractus* ilkesinden esinlenerek geliştirdiğini ifade etmektedir¹⁸⁶. Uluslararası hukuk doktrininde karşı önlemler kavramına ilişkin çeşitli tanımlar yapılmıştır. Teknik açıdan farklılıklar gösterse de tüm tanımların ortak noktası, devletler tarafından işlenen hukuka aykırı eylemlere karşı meşru hukuki bir tepki oluşturma amacıdır.

Öğretideki bir görüşe göre karşı önlemler, askeri güç kullanımından arındırılmış barışçıl tedbirler ve uluslararası hukuka aykırı eylemde bulunan diğer devlete karşı mağdur devletin bir veya birden fazla yükümlülüğünü durdurmasına dayanmaktadır¹⁸⁷. Bu tanımdan, karşı önlemlerin askeri güç kullanımı içermemesi gerektiği, aksi takdirde karşı önlemler kavramının kapsamı dışında kalacağı sonucuna varılmaktadır. Diğer bir görüşe göre karşı önlemler, devletleri uluslararası taahhütlerine uymaya zorlamayı amaçlayan hukuki bir araç ve uluslararası ilişkileri düzenleyen merkezi üst bir otoritenin yokluğunda devletlerin başvurduğu öz yardım (*self-help*) yöntemleri arasında sınıflandırılmaktadır¹⁸⁸. Karşı önlemleri benzer diğer hukuki kavramlardan ayıran en önemli özellik, açıkça uyumu sağlamaya odaklanmalarıdır; bu önlemler misilleme amaçlı değil¹⁸⁹, uluslararası

¹⁸⁵ El-Ghazouli, “Uluslararası Hukukta Üçüncü Devlet ve Karşı Tedbirler”, 12; Ben Lousif Iman - Aliouh Qarbou Kamal, “DTÖ Kapsamındaki Karşı Önlemlerin Çzgüllüğü”, Siyasi ve Hukuki Defterler 13/3 (Haziran 2021), 357.

¹⁸⁶ El-Hassani, Uluslararası Hukukta Karşı Önlemler, 6.

¹⁸⁷ Baraka - Sakina, “Devlet Sorumluluğunu Kaldırmanın Bir Yolu Olarak Karşı Tedbirler”, 62.

¹⁸⁸ El-Ghazouli, “Uluslararası Hukukta Üçüncü Devlet ve Karşı Tedbirler”, 17.

¹⁸⁹ Bal, Devletin Uluslararası Sorumluluğunun Doğması, 80.

hukuka göre yükümlülüklerini yerine getirmeyen devleti zorlamak için bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu görüşe göre devletlerin karşı önlem alma sebebi, uluslararası hukukta mağdur devlet adına yükümlülüklerini yerine getirmeyen devletleri zorlayacak merkezi bir üst otoritenin bulunmamasıdır. Ancak bu görüşe karşı şu şekilde cevap verilebilir: Ülkelerde bireyi yükümlülüklerini yerine getirmeye zorlayabilecek birçok üst otorite bulunmasına rağmen, medeni hukukta zarar gören tarafın diğer tarafın yükümlülüğünü yerine getirmesini bekleyene kadar kendi yükümlülüklerini yerine getirmemesine izin veren *exceptio non adimpleti contractus* ilkesinden vazgeçilmemiştir. Öğretide birçok yazar karşı önlemlerin uluslararası yükümlülüklerini ihlal eden devleti ihlali sona erdirmeye ve zararın giderilmesine zorlamak için kullanılan bir araç olduğu konusunda hemfikirdir¹⁹⁰. Zararın giderilmesinden kasıt, mağdur devlete uğrayan zararların telafi edilmesidir ve bu zararlar genellikle devletler arasında yapılan müzakerelerle veya yargı ya da tahkim yoluyla belirlenmektedir.

Belirtmek gerekir ki, karşı önlemler diğer bir devletin zarar vermesi durumunda tüm devletlerin başvurabileceği yasal bir araç olmasına rağmen, bu önlemlerin başarısı devletin sahip olduğu güce bağlıdır. Devlet ne kadar güçlü ise karşı önlemlerinin etkisi de o kadar büyük olmaktadır. Örneğin, büyük ekonomilere sahip devletler ekonomik önlemler aldığında, bu önlemlerin hedef devlet üzerindeki etkisi çok yüksektir; bu durum ABD ve AB için de geçerlidir¹⁹¹.

Diğer görüşlere göre karşı önlemler, bir devletin tek başına veya kurumsal bir çerçevede başka bir devletin uluslararası yükümlülüklerini ihlaline yanıt olarak aldığı hukuki bir işlemdir. Bu uygulama, mağdur devletin ihlal eden devleti uluslararası hukuk kurallarına saygı göstermeye ve taahhütlerini yerine getirmeye zorlamak için kullandığı bir baskı aracıdır. Bu kapsamda, mağdur devlet bazı yükümlülüklerini geçici olarak askıya alabilir; bu durum kendi başına bir ihlal teşkil etmez¹⁹². Bu görüş, karşı önlemleri iki türe ayırır; ilki silahlı güç kullanımını içerenler, ikincisi ise silahlı güç kullanımını içermeyenlerdir. Bu noktada, karşı önlemlerin özellikle meşru müdafaa ile karıştırılmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Her iki kurum da uluslararası sorumluluğu ortadan kaldıran haller arasında yer almakta olup, aralarındaki benzerlik esasen yalnızca bu ortak özellikten

¹⁹⁰ Ayla Kaya Çalışkan, Uluslararası Hukukta Karşı Önlemler (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025), 12.

¹⁹¹ Çalışkan, Uluslararası Hukukta Karşı Önlemler, 12.

¹⁹² Adel Hassan Ali, “Karşı Tedbirlerin Uluslararası Hukukta Hukukun Üstünlüğünü Tesis Etmedeki Rolü”, Hukuk ve Siyasi Bilimler Hukuk Fakültesi Dergisi 35/67 (2025), 247.

ibarettir. Bu çerçevede, *El-Hassani* meşru müdafaa ile karşı önlemler arasında birkaç temel unsur açısından ayırım yapmaktadır. Kapsam bakımından, meşru müdafaa silahlı saldırıya doğrudan bir yanıt iken, karşı önlemler BM Şartı'nda belirtilen istisnalar hariç, silahlı güç kullanılmadan yükümlülüklerin askıya alınmasını içermektedir. Zaman unsurunda, meşru müdafaa'nın yanıtının saldırı anında verilmesi gerekirken, karşı önlemler hukuka aykırı fiilin üzerinden bir süre geçtikten sonra uygulanmaktadır. Orantılılık açısından, meşru müdafaa'nın yanıtı hem orantılı hem de eşdeğer olmak zorundadır; karşı önlemlerde ise yalnızca orantılılık şarttır, eşdeğerlik aranmamaktadır. Uluslararası denetim konusunda, meşru müdafaa başvuran devlet, BM Şartı'nın 51. maddesi uyarınca Güvenlik Konseyi denetimine tabidir; buna karşılık, silahlı güç içermeyen karşı önlemler herhangi bir uluslararası denetimden muaftır. Son olarak, zorunluluk unsuru, meşru müdafaa'yı karşı önlemlerden ayıran önemli bir faktördür çünkü meşru müdafaa silahlı güç kullanımını içermektedir¹⁹³.

2.2.2. Karşı Önlemlerin Temel Özellikleri ve Hukuki Fonksiyonları

2.2.2.1. Geçici Önlemler

Karşı önlemler, geçici nitelikleriyle ayırt edilir; bu önlemler, yükümlülüğün yerine getirilmesi ve zararın giderilmesi sağlanana kadar ihlalin durdurulmasını amaçlamaktadır. Devletlerin Uluslararası Sorumluluğu Taslağı'nın 53. maddesinde şu ifade yer almaktadır:

“Karşı önlemler, sorumlu Devlet ikinci bölüm kapsamındaki uluslararası hukuka aykırı fiille ilgili yükümlülüklerini yerine getirir getirmez sona erdirilecektir“¹⁹⁴.

Öğretide bazı görüşler 53. maddenin eksik olduğunu, çünkü uyuşmazlığın yargı veya tahkim mercilerine sunulması durumunda karşı önlemlerin durdurulması gerektiğine işaret etmediğini savunmaktadır¹⁹⁵. Buna göre, bir devlet başka bir devlete karşı, karşı önlem uyguladığında, ihlal eden devlet andlaşmaya uyup zararı giderdiği anda bu önlemi sona erdirmekle yükümlüdür. Sebep ortadan kalktıktan sonra karşı önlemlerin sürdürülmesi, uluslararası hukuk kurallarının yeni bir ihlali olarak değerlendirilir ve bu

¹⁹³ El-Hassani, Uluslararası Hukukta Karşı Önlemler, 18-23.

¹⁹⁴ ARSIWA, m. 53.

¹⁹⁵ El-Hassani, Uluslararası Hukukta Karşı Önlemler, 60.

durum, diğer devletin yeni karşı önlemler almasına yol açarak karmaşık bir karşı önlem döngüsüne sebep olmaktadır.

2.2.2.2. İslah Edici Bir Araç

Karşı önlemler, kuvvet kullanımı içermeyen barışçıl hukuki mekanizmalardan biridir. Bu önlemler sayesinde, mağdur devlet kendisini savunabilir ve çıkarlarını koruyabilir; bunu, ihlalde bulunan devlete aynı veya benzer bir ihlalle karşılık vererek yapar. Karşı önlemler, cezalandırma ya da intikam aracı değil¹⁹⁶, zararların giderilmesini ve durumun düzeltilmesini amaçlayan bir araçtır¹⁹⁷. Bu nedenle, karşı önlem uygulayan devletin bu konuda titiz davranması gerekir. Cezalandırma ise, uluslararası hukuk çerçevesinde ciddi bir ihlalde bulunan ve yetkili bir merci tarafından fiilen mahkûm edilen kişiye yönelik bir yaptırımdır. Bu anlamda, ceza ile karşı önlem arasında fark vardır; zira karşı önlem, mağdur devletin, başka bir devletin neden olduğu zarar karşısında doğrudan kendisi tarafından alınır. Bu özellik, Devletlerin Uluslararası Sorumluluğu Taslağı'nın 49. maddesinde açık bir şekilde ifade edilmiştir. Anılan maddeye göre, karşı önlemlerin amacı, uluslararası hukuka aykırı fiilde bulunan devleti yükümlülüklerine uymaya zorlamaktır. Bu önlemler cezalandırma amacı taşımaz; esas hedef, ihlal edilen yükümlülüğün yerine getirilmesini sağlamaktır. Bu nedenle, alınacak karşı önlemler, mağdur devlete verilen zararlar orantılı olmalıdır¹⁹⁸.

2.2.2.3. Karşı Önlemler, Öz-Yardım (Self-Help) Biçimlerinden Biri Olarak

Karşı önlemler, uluslararası hukukun başka devletler tarafından işlenen hukuka aykırı fiillerden mağdur devletlere tanıdığı en önemli öz-yardım biçimlerinden biridir¹⁹⁹. Uluslararası hukukun, hükümleri uygulayacak veya devletleri uyum sağlamaya zorlayacak merkezi bir otoritesi bulunmadığından, mağdur devletin kendi çıkarlarını ve haklarını meşru sınırlar içerisinde savunmasını mümkün kılan bir araçtır²⁰⁰.

¹⁹⁶ Assad Ardalan – SamanehTehrani Safa, “The Concept and Status of Countermeasures and Limitations of Resorting to International Law”, Journal of Law, Policy and Globalization 22 (2014), s. 87-88.

¹⁹⁷ Erkiner, Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Milletlerarası Sorumluluğu, 189.

¹⁹⁸ ARSIWA, m. 49.

¹⁹⁹ Ardalan – Safa, The Concept and Status of Countermeasures and Limitations of Resorting to International Law, 85.

²⁰⁰ İmad Hasan Muhammed İbrahim, “Uluslararası Hukukta Düşmanca Siber Saldırıların Karşı Karşı Tedbirlerin Meşruiyeti”, Menufiye Hukukî ve İktisadî Araştırmalar Dergisi 54/3 (2021), 211-213.

2.2.3. Karşı Önlemlerin Meşruiyeti ve Uluslararası Hukuktaki Yeri

Devletlerin karşı önlemlere başvurmasının temel nedeni, kendi haklarını koruma ihtiyacıdır. Bu haklar farklı kaynaklardan doğabilir; ikili veya çok taraflı andlaşmalardan, ya da teamül hukukundan. Bir devlet, bir andlaşmanın ihlali sonucu zarara uğradığında, hakkını geri almak amacıyla yukarıda ayrıntılı biçimde açıklanan *exceptio non adimpleti contractus* ilkesine dayanarak karşı önlemler uygulayabilir. Diğer yandan, andlaşmalar dışında veya teamül hukukundan doğan yükümlülüklerin sorumlu devlet tarafından ihlal edilmesi durumunda, mağdur devletin başvurabileceği bazı yollar bulunmaktadır. Bu durumda mağdur devlet, ihlale karşı benzer ağırlıkta veya aynı nitelikte karşı önlemler uygulayabilmektedir.

Bilindiği üzere, karşı önlem alınabilmesi için, sorumlu devletin mağdur devlete karşı bir uluslararası yükümlülüğü ihlal etmiş olması gerekmektedir. Mağdur devlet kavramına ilişkin olarak, *Willem Riphagen* uluslararası hukuka aykırı fiillerden dolayı devletlerin sorumluluğuna dair taslağında bu kavrama yönelik genişletilmiş bir tanım önermiştir. Bu yaklaşıma göre, “*mağdur devlet*” nitelenmesi yalnızca haklarından biri doğrudan ihlal edilen devleti kapsamakla sınırlı değildir; aynı zamanda çok taraflı andlaşmalardan veya uluslararası teamül kurallarından doğan yükümlülüklerle ilgili durumları da içermektedir. İhlal edilen hakkın kaynağı çok taraflı bir andlaşma ya da teamül kuralı ise, andlaşmaya taraf olan veya teamül kuralına tâbi bulunan herhangi bir devlet, şu koşullardan birinin gerçekleşmesi hâlinde mağdur devlet olarak kabul edilebilir: Hakkın o devlet lehine tesis edilmiş olması, ihlalin diğer taraf devletlerin haklarından yararlanmasını veya yükümlülüklerini yerine getirme yetisini doğrudan etkilemesi ya da söz konusu hakkın insan haklarının ve temel özgürlüklerin korunmasıyla ilgili olması. Bu tanım, kolektif çıkarların korunmasını açıkça öngören çok taraflı andlaşmalara taraf olan devletleri de kapsar; bu durumda, söz konusu çıkarların ihlali hâlinde her taraf devlet mağdur devlet sayılmaktadır. Ayrıca, eylemin uluslararası bir suç teşkil etmesi hâlinde, bu tür suçların tüm uluslararası topluluk ilgilendiren niteliği sebebiyle, yalnızca belirli bir devleti değil, bütün devletleri mağdur devlet olarak değerlendirmek gerekmektedir²⁰¹.

Devletlerin Uluslararası Sorumluluğu Taslağı’nın 42. maddesi, bir devletin başka bir devleti, hukuka aykırı bir fiilden dolayı, mağdur devlet sıfatıyla uluslararası sorumluluk

²⁰¹ United Nations (UN), Yearbook of the International Law Commission (New York: United Nations, 1986), II/ 25-27.

altına sokabileceği durumları düzenlemektedir. Bu sıfat, yalnızca yükümlülüğün doğrudan ve bireysel olarak ihlal edildiği devletlerle sınırlı olmayıp; ihlale konu yükümlülüğün kolektif nitelikte olduğu hâllerde, bir devletler grubunun veya hatta tüm uluslararası topluğun bir parçası olan devletleri de kapsamaktadır. Bu çerçevede, ihlalin, diğer taraflardan ayırt edici nitelikte devlete özel bir zarar vermesi veya yükümlülüğün yararlanan devletler arasındaki hukuki ilişkide esaslı bir değişiklik yaratarak bu yükümlülüğün gelecekteki ifa imkânını etkilemesi durumunda, söz konusu devlet mağdur devlet olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, bu maddeye göre, birden fazla tarafın zarar gördüğü hâllerde, her devlet ayrı ayrı, yükümlülüğe aykırı davranan devlete karşı uluslararası sorumluluk kurallarını işletme yetkisine sahiptir ²⁰².

Karşı önlemlerin andlaşmaya dayalı ilişkiler dışında uygulandığı en belirgin örneklerden biri, ABD'nin Küba'ya karşı aldığı önlemlerdir. ABD, Küba'nın Amerikan şirketlerini kamulaştırması üzerine, bu ülkeye uygulanan şeker ithalatını azaltma yoluna gitmiştir.

Yukarıda belirtilenler, eğer bir devlet zararlı fiilden doğrudan etkilenmişse, bu durumda karşı önlemler alma hakkına sahip olmasını konu almaktadır. Ancak uluslararası topluluğun ilgisini çeken sorun, doğrudan zarar görmemiş bir devletin yine de karşı önlem almasının mümkün olup olmadığıdır. Bu bağlamda, ilgili olan Devletlerin Uluslararası Sorumluluğu Taslağı 48. madde incelendiğinde, zarara uğramamış devletlerin bir başka devletin sorumluluğunu iki durumda ileri sürebileceği görülmektedir: Birincisi, söz konusu devletin taraf olduğu çok taraflı bir andlaşmanın yükümlülüğünün ihlal edilmesi; ikincisi ise, bütün uluslararası topluluk ilgilendiren yükümlülüklerin (*erga omnes*) ihlal edilmesi durumudur. Bunlar arasında soykırım, işkence ve ırk ayrımcılığı gibi yükümlülükler yer almaktadır²⁰³. Bu durumlarda, zarar görmemiş olsa bile, devlet ihlal eden devletin sorumluluğunu ileri sürebilir. Bu nedenle, bu tür önlemleri uygulayan bazı devletler, bu ilkeye dayanak göstererek aldıkları önlemlere meşruiyet kazandırmaktadır. Bu çerçeveyi daha da genişleten Devletlerin Uluslararası Sorumluluğu Taslağı 54. madde, doğrudan zarar görmeyen devletlerin de hukuka uygun önlemler alabileceğini öngörür. Buna göre, 48. maddenin 1. fıkrası kapsamında sorumluluk ileri sürebilen devletler, ihlalin sona erdirilmesi ve mağdur devletin ya da ihlalin mağdurlarının yararına tazminat

²⁰² Władysław Czapliński, “UN Codification of Law of State Responsibility”, Archiv des Völkerrechts, 41/1 (March 2003), 78-79.

²⁰³ Ümmühan Elçin Ertuğrul, Uluslararası Hukukun Emredici Normlarından Doğan Yükümlülük İhlallerinden Devletin Sorumluluğu (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 102-107.

sağlanması amacıyla, ilgili devlete karşı uygun ve yasal önlemler alma hakkına sahiptir²⁰⁴. Ancak gerçekte mesele bu kadar basit değildir; zira yukarıda belirtilen maddeler bu derece açık ve kesin olmayıp, bu durum uluslararası hukuk doktrinde bu tür tedbirlere karşı olanlarla onları destekleyenler arasında tartışmalara yol açmıştır²⁰⁵. Destekleyen görüşe göre, Devletlerin Uluslararası Sorumluluğu Taslağı'nın 48. maddesi, bir devletin doğrudan zarar görmemiş olsa bile, genel uluslararası hukukun emredici normlarının ciddi ihlali durumunda hukuka uygun önlemler (*lawful measures*) alma hakkını tanımaktadır²⁰⁶. Bu görüşe dayanarak, Taslağın mevcut hali, uluslararası uygulamadaki gelişmeleri yansıtmaktadır. Devletlerin Uluslararası Sorumluluğu Taslağı'nın 54.maddesi, doğrudan zarar görmemiş ancak madde 48(1) uyarınca ihlal eden devletin uluslararası sorumluluğunu talep etme hakkına sahip devletlere, söz konusu devlete meşru önlemler alma imkânı tanımaktadır. Bu yaklaşım, Komisyon'un geleneksel tutumundan farklıdır; çünkü bu tutum, kolektif yükümlülüklerin ihlallerine karşı tepkilerin ancak Güvenlik Konseyi veya ilgili uluslararası kuruluşlar aracılığıyla, kolektif ve koordineli bir çerçevede olmasını şart koşmaktaydı. Günümüzde ise, pratik ihtiyaçlar doğrultusunda, tek devletlerin veya devletler gruplarının, kolektif yetkilendirme olmaksızın, ciddi ihlallere karşı karşı önlemler alması uluslararası alanda kabul görmüştür²⁰⁷.

Karşıt görüşe göre, madde yükümlülüklerini ihlal eden devlete karşı, karşı önlemler alınabilmesini açıkça belirtmemektedir; çünkü maddenin ifadesi belirsizdir. Ayrıca, kolektif menfaati korumak amacıyla alınan karşı önlemlerle ilgili uluslararası uygulama belirsiz ve sınırlı olup, sadece az sayıda devleti kapsamaktadır²⁰⁸. Crawford, Devletlerin Uluslararası Sorumluluğu Taslağı'nın yorumlanması bağlamında, bu maddelerin kasıtlı olarak Madde 48 uyarınca “zarar gören” veya “ilgili devlet” tanımına girmeyen zarar görmemiş devletlere, ihlal eden devlete uluslararası yükümlülüklerini hatırlatma imkânı verdiğini savunmaktadır. Crawford'a göre bu eylem, “*dayanışma prosedürleri*” kapsamında diplomatik bir görünüm arz etmekte olup, karşı önlemler düzeyine

²⁰⁴ ARSIWA, m. 54.

²⁰⁵ Czapliński, “UN Codification of Law of State Responsibility”, 79.

²⁰⁶ Çalışkan, Uluslararası Hukukta Karşı Önlemler, 208.

²⁰⁷ Czapliński, “UN Codification of Law of State Responsibility”, 80.

²⁰⁸ Maurizio Arcari, “The future of the Articles on State Responsibility: A matter of form or of substance?”, Questions of International Law 93 (2022), 18.

yükselmemekte ve bu nedenle Devletlerin Uluslararası Sorumluluğu Taslağı Madde 54'te belirtilen sınırlamalara tabi değildir²⁰⁹.

Uluslararası sorumluluk taslağının maddeleri son aşamalarında, doğrudan zarar görmemiş devletlerce alınabilecek karşı önlemler konusu, Uluslararası Hukuk Komisyonu içinde tartışmalı konulardan biri olarak öne çıktı. 2000 yılında Komisyon, zarar gören devletin talebi üzerine toplu karşı önlemler alınmasına izin veren bir madde eklemeyi önerdi; ayrıca Madde 48'e dayanarak devletlerin belirli bir devlete zarar olmaksızın kolektif menfaatleri korumak amacıyla gerçekleştirdiği "*dayanışma prosedürleri*" de gündeme getirildi. Bu öneri bazı çevrelerce desteklenirken, birçok hükümet tarafından karşı çıkıldı. Sonuçta, toplu karşı önlemler Madde 54'ten çıkarıldı ve "*dayanışma prosedürleri*" meselesi, ileride uygulama yoluyla gelişmesi için açık bırakıldı. Bu fikirden vazgeçilmesinin, Taslak hazırlık sürecinin çok geç bir aşamasında ve yeterince değerlendirilmeden gerçekleştiği, oysa Komisyon içinde bu tür önlemlerin metinde düzenlenmesinin gerekliliği üzerine kapsamlı tartışmalar yapıldığı gözlemlenmektedir²¹⁰.

Yukarıdan hareketle, karşı önlemlerin uluslararası hukuk ya da uluslararası teamül kurallarının ihlali sonucunda ortaya çıkabileceği görülmektedir. Bir devlete doğrudan zarar ulaştığında, bu devletin karşı önlem alma hakkı vardır. Ancak zarar doğrudan o devlete değil başka bir devlete ulaşmışsa veya ihlal, tüm uluslararası toplumun yararına olan yükümlülüklerin çiğnenmesi durumunda söz konusuysa, bu mesele tartışmalıdır. Bu tartışma, uluslararası sorumluluk taslağı maddelerinin 48. ve 54. maddelerinin ifadelerinden kaynaklanmaktadır. Madde 48, zarar görmemiş bir devletin, tümüne yönelik yükümlülüklerin ihlali durumunda sorumluluğu gündeme getirme, hukuka aykırı fiilin durdurulmasını talep etme, tekrar etmeyeceğine dair teminat isteme ve zarar gören taraf ya da devlete tazminat talebinde bulunma hakkını tanımaktadır. Ancak madde, karşı önlemler alınabileceğine açıkça işaret etmemektedir. Madde 54 ise "*meşru tedbirler*" alınmasına izin vermektedir, fakat bu ifade; kınama, müzakere talebi ya da diplomatik ilişkilerin sınırlandırılması gibi farklı anlamlara gelebilmektedir.

²⁰⁹ James Crawford, "The ILC's Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts: A Retrospect", The American Journal of International Law 96/4 (October 2002), 881.

²¹⁰ Crawford, James. "The ILC's Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts: A Retrospect". The American Journal of International Law 96/4 (October 2002), 874-890; Arcari, "The future of the Articles on State Responsibility: A matter of form or of substance?", 19-20.

Uluslararası yargı organlarının tutumu ise 1966 yılı *Etiyopya/Liberiya ve Güney Afrika* davası ile Belçika ve Senegal arasında *Hissène Habré* davası örnekleriyle özetlenebilmektedir. *Etiyopya/Liberiya*'nın Güney Afrika'ya karşı açtığı dava, Güney Afrika'nın 1924 *Mandate* Sistemi kapsamındaki yükümlülüklerini ihlal etmesini durdurma talebine dayanmakta ve Namibya'daki yerli halkların haklarına saygı göstermesini zorunlu kılmaktadır. Ancak mahkeme, Etiyopya ve Liberiya'nın, eskiden Milletler Cemiyeti üyesi olmalarına rağmen, Güneybatı Afrika üzerinde uygulanan manda şartlarının icrası konusunda doğrudan hukuki hakları veya özel hukuki menfaatleri olduğunu kanıtlayamadıklarına hükmetmiştir. Mahkeme ayrıca, manda rejiminin hükümlerinin, üye devletlere manda altındaki devlete karşı dava açma hakkı veren bireysel hukuki haklar oluşturmadığını; bunun yerine, bu yükümlülüklerin kolektif nitelikte olduğunu ve bu hakkın Milletler Cemiyeti'nin yerini alan BM'ye ait olduğunu belirtmiştir. Sonuç olarak, mahkeme davacıların manda şartlarının uygulanmasını talep etme veya denetleme konusunda gerekli hukuki ehliyete sahip olmadığına karar vermiş ve davayı reddetmiştir ²¹¹.

Belçika ile Senegal arasında *Hissène Habré*'nin yargılanması veya iadesine ilişkin meselede, Uluslararası Adalet Divanı, 1984 tarihli İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı BM Şartı'na taraf olan her devletin, söz konusu ihlallerin gerçekleştiği devlete uygun yargılamalar yapması için gereken yasal adımların atılmasını sağlamakta genel bir menfaate sahip olduğunu belirtmiştir ²¹². Bu bağlamda, bazı hukukçular böyle durumlarda karşı önlemler alma olanağının bulunduğunu savunmaktadır. Ancak pratikte bu konuda tek bir yaklaşım bulunmamaktadır. Buradaki güçlük, uluslararası hukuka saygıyı sağlamak adına alınan karşı önlemlerin bazı devletler tarafından siyasi amaçlar için kullanılabilmesi ve böylece bu eylemin hukuka aykırı hale gelmesidir. Gerçekten de genel yükümlülüklerin korunması bahanesiyle karşı önlemlere başvurma son yıllarda artmış, bu durum BM sistemi ve devletlerin dikkatini çekmiştir. Bunun sonucunda BM, siyasi veya ekonomik baskı aracı olarak zorlayıcı tedbirlerin olumsuz etkilerine dair yıllık raporlar yayımlamaya başlamıştır. Bu konuya sonraki bölümde ayrıntılı olarak değinilecektir.

²¹¹ International Court of Justice (ICJ), Case No. 47. South West Africa (Ethiopia & Liberia v. South Africa) (18 July 1966).

²¹² International Court of Justice (ICJ), Case No.144 . Belgium v. Senegal (20 July 2012).

2.2.4. Uluslararası Yükümlülüklerin İhlali Durumunda Karşı Önlemler Alma Koşulları

Devletler karşı önlemlerin doğrudan alma konusunda tam bir serbestiye sahip değildir. Aksine bu tür önlemlere başvurmadan önce yerine getirilmesi gereken belirli şartlarla sınırlandırılmışlardır²¹³. Devletlerin Uluslararası Sorumluluğu Taslağı'nın 52. maddesi, karşı önlemlere başvurulmasına ilişkin bazı koşulları düzenlemektedir. Buna göre:

“1. Karşı önlemler alınmadan önce, mağdur devlet:

(a) 43. madde uyarınca, sorumlu devleti İkinci Kısım kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirmesine istemelidir;

(b) Karşı önlemler alma kararını sorumlu devlete bildirmeli ve onunla müzakere teklifinde bulunmalıdır.

2. 1(b) bendindeki hükme rağmen, mağdur devlet, haklarını korumak için gerekli olan acil karşı önlemleri alabilir.

3. Karşı önlemler alınamaz ve alınmışsa haklı olmayan bir gecikme olmaksızın askıya alınmalıdır, eğer:

(a) Uluslararası hukuka aykırı fiil sona ermişse; ve

(b) Uyuşmazlık, taraflar için bağlayıcı kararlar verme yetkisine sahip bir mahkeme veya hakem heyetinin önüne götürülmüşse.

4. Eğer sorumlu devlet, uyuşmazlığın çözümü için öngörülen usulleri iyi niyetle yerine getirmezse, önceki fıkra hükümleri uygulanmaz.”²¹⁴

Bu hükümden, karşı önlemlere başvurulabilmesi için mağdur devletin, sorumlu devleti yükümlülüklerini yerine getirmeye davet etmesi, karşı önlem alma kararını bildirmesi ve müzakere teklifinde bulunması gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Maddenin ikinci fıkrasında, zorunluluk hâlinde ve birinci fıkra hükümlerine aykırı olarak acil karşı önlemler alınabileceği belirtilmiştir. Üçüncü fıkra ise, hukuka aykırı fiilin sona ermesi veya uyuşmazlığın yetkili bir mahkeme ya da hakem heyetine götürülmesi hâlinde karşı önlemlerin alınamayacağını ifade etmektedir. Karşı önlemlere başvurulma şartları konusunda farklı görüşler bulunsa da bu çalışma yalnızca en önemli koşullara odaklanacaktır. Bu koşullar ise devletin uluslararası haksız fiili, mağdur devletin zararın giderilmesini talep etmesi ve alınacak önlemlerin orantılı olması gerekmektedir.

²¹³ Elisabeth Zoller, *Peacetime Unilateral Remedies: An analysis of Countermeasures* (New York: Transnational Publishers, Inc, 1984), 81.

²¹⁴ ARSIWA, m. 52

2.2.4.1. Devletin Haksız Fiili

Karşı önlemlere başvurulabilmesi için bu önlemleri almayı düşünen devlete karşı uluslararası bir ihlalin ya da zararın meydana gelmiş olması gerekmektedir²¹⁵. Bu koşul makuldür; zira karşı önlemler, bir uluslararası yükümlülüğün ihlaline verilen tepki niteliğindedir. Haksız fiil teorisi. Uluslararası toplumun dikkatini çeken konulardan biri olup devletin uluslararası sorumluluğunun temel unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Genel olarak haksız fiil, bir devletin ister andlaşmadan kaynaklansın isterse uluslararası hukukun genel kurallarına dayansın, bir yükümlülüğünü ihlal etmesi şeklinde tanımlanmaktadır²¹⁶. Bu şart gerek öğretide gerekse yargı kararlarında uygulama pratiğiyle doğrulanmıştır. Uluslararası yargının tutumu açısından bakıldığında farklı davalarda önceden gerçekleşmiş bir ihlalin varlığının, devletlerin karşı önlemler alabilmesi için ön koşul olduğu vurgulanmıştır. Bu konudaki en önemli davalardan biri Macaristan ile Slovakya arasında görülen 1997 tarihli Gabčíkovo-Nagymaros davasıdır. UAD, söz konusu davada, bir devlete karşı önlemlere başvurulabilmesi için öncelikle başka devletin uluslararası hukuka aykırı bir eylemde bulunmuş olması gerektiğini vurgulamıştır²¹⁷.

Bir ihlalin olup olmadığını belirlemede hangi ölçütün esas alınması gerektiği sorusu gündeme gelmektedir. Bu soruya cevap verebilmek için 1977 tarihli Fransa-ABD Hava Taşımacılığı Hizmetleri Davası ele alınmalıdır. Tahkim heyeti bir devletin kendisini bir ihlalin mağduru olarak görmesinin tek taraflı önlemler alması için yeterli olduğunu belirtmiştir. Buna göre ihlalin gerçekten olup olmadığını değil devletin bu ihlalin mağduru olduğuna inanıp inanmadığı esas alınmalıdır²¹⁸. Bu karar ihlalin varlığını belirlemede sübjektif bir ölçütün benimsendiğini göstermektedir. Yani bir devlet sadece kendisini ihlal mağduru olarak gördüğünde bile tek taraflı önlemlere başvurabilmektedir. Buna karşın diğer yazarlar sübjektif ölçütü eleştirerek mağdur devletin iyi niyetinin ihlalin tespitinde yeterli olmadığını savunmuştur. Onlara göre, ihlale konu olan uluslararası yükümlülüğün açık ve kesin olması gerekir; bu yükümlülüğün mağdur devlet

²¹⁵ Math Noortmann, *Enforcing International Law* (England: Ashgate Publishing Limited, 2005), 53.

²¹⁶ Erkiner, *Devletin haksız fiilden kaynaklanan milletlerarası sorumluluğu*, 28-30.

²¹⁷ International Court of Justice (ICJ), K. 92, Gabčíkovo-Nagymaros Case (25 September 1997).

²¹⁸ Noortmann, *Enforcing International Law*, 54; El-Hassani, *Uluslararası Hukukta Karşı Önlemler*, 75-78.

ya da ona bağı bireyler bakımından herhangi bir belirsizlik taşımaması esastır²¹⁹. Bu görüş ihlalin belirlenmesinde objektif ölçütün benimsenmesini yansıtmaktadır. Bu görüşe göre, temel sorun mağdur devletin karşı önlemleri almayı düşündüğü durumda ortaya çıkmaktadır. Devlet, bu önlemlerin şartlarının sağlandığına inanabilir; fakat nihayetinde bu iddia öznel olup yanlı olabilir ve doğruluğu tartışmalı hale gelebilmektedir. Bu sebeple karşı önlemlerinin meşruiyetini sağlamak için bu önlemlerin şartlarının yerine getirilip getirilmediğini değerlendirecek tarafsız bir mekanizmanın bulunması gerektiği vurgulanmaktadır²²⁰.

Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun ikinci görüşü desteklediği görülmektedir. Nitekim Komisyon, 2(A) maddesinde, bir fiil ya da ihmalin uluslararası hukuk uyarınca devlete atfedilebilmesi halinde devletin uluslararası sorumluluk taşıyacağını ifade etmiştir²²¹. Benzer şekilde, Uluslararası Adalet Divanı'nın da bu görüşü desteklediği görülmektedir. Nitekim Hırvatistan'ın Sırbistan'a karşı açtığı Soykırım davasında, Divan, soykırım suçunun diğer ağır uluslararası suçlardan ayıran temel unsurunun manevi unsur -kast- olduğunu belirtmiştir. Bu unsurun ispatı, içsel bir nitelik taşıdığı ve niyete dayandığı için zordur. Bu sebeple UAD, devletin niyetini belirlemek için devlet politikasını inceleme yöntemini benimsemiştir; bu da devletin davranışlarından çıkarılabilmektedir²²². Uluslararası Adalet Divanının, bu yaklaşımı ABD ile İran arasındaki Rehineler davasında da benimsemiş ve İranlı yetkililerin açıklamaları ile olaylara verdikleri tepkilerden, İran'ın rehine alma eylemini desteklediği sonucuna varmıştır²²³.

Pratikte, güçlü devletler günümüzde tek taraflı ekonomik önlemler uygularken diğer devletlerin uluslararası hukuku ihlal edip etmediğini belirlemede öznel kriterleri (*subjektif ölçütü*) esas almaktadır²²⁴. Bu devletler ihlalin gerçekleşip gerçekleşmediğini tespit etmek amacıyla herhangi bir mahkeme veya uluslararası kuruluşa başvurmak yerine kendi değerlendirmelerine dayanarak karar vermektedir. Fakat bu durum karşı

²¹⁹ Micael N. Schmitt, "Below the Threshold Cyber Operation: the Countermeasures Response Option and International law", University of Virginia School of Law 54/3 (2013), 707-708.

²²⁰ Christian Tomuschat, "Are Counter-Measures Subject to Prior Recourse to Dispute Settlement Procedures?", European Journal of International Law 5/1 (February 1994), 54.

²²¹ ARSIWA, md. 2(A).

²²² International Court of Justice (ICJ), K. 118, Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Croatia v. Serbia) (18 November 2008).

²²³ International Court of Justice (ICJ), K.64, United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (United States of America v. Iran) (24 May 1980).

²²⁴ Örneğin, ABD ve AB, uluslararası kolektif bir mekanizmaya başvurmaksızın kendi değerlendirmelerine dayanarak ekonomik önlemler uygulamaktadır.

önlemlerinin meşruiyetine dair ciddi şüpheler doğurmaktadır. Çünkü uluslararası hukukun temel ilkelerinden biri tüm devletlerin egemenlik açısından eşit olmasıdır²²⁵. Dahası, bir devletin öznel kriterleri benimsemesi, onu aynı anda hem taraf hem de hakim konumuna getirmektedir ki bu da hukukun üstünlüğü ilkesine aykırıdır.

İhlalin ciddiyet derecesinin, bir devletin karşı önlemler başvurabilmesi için belirleyici bir unsur olup olmadığı sorusu ortaya çıkmaktadır. Devletin bu tür önlemlere başvurabilmesi için ihlalin belirli bir ağırlık seviyesine ulaşması mı gerekmektedir, yoksa hafif bir ihlal dahi yeterli midir?

Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 60. maddesinde düzenlenen andlaşmanın askıya alınması veya sona erdirilmesinin bir karşı önlemi olduğu görüşü benimsenecek olduğu takdirde aynı maddeye göre ihlalin esaslı olması ve taraflar arasındaki andlaşmaya dayalı ilişkiyi ciddi şekilde etkilemesi gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır. Fakat bu çalışmada ortaya konulan andlaşmaların askıya alınması veya sona erdirilmesi ile karşı önlemleri arasındaki ayırım göz önüne alındığında bu görüşe dayanmak mümkün değildir. Dolayısıyla Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun Devletlerin Uluslararası Sorumluluğu Taslağı ve uluslararası hukukun diğer hükümlerinde hafif ve esaslı ihlal arasında ayırım yapan açık bir düzenleme bulunmadığına göre karşı önlemleri açısından böyle bir ayırım yapmaya gerek olmadığı görüşüne başvurulmalıdır²²⁶.

İhlalin ispat yüküne ilişkin olarak, uluslararası hukuk alanındaki modern doktrin bu konuya açık bir şekilde değinmemiştir. Bunun temel nedeni uluslararası hukuk kurallarının bu alanda hâlâ gelişim aşamasında olmasıdır²²⁷. Fakat iç hukuktaki genel ilkeler ve özellikle medeni hukuk incelendiği zaman sözleşmeden doğan bir ihtilaf halinde zarar iddiasında bulunan tarafın bunu ispatla yükümlü olduğu görülmektedir. Bu durum “*iddia eden ispatla yükümlüdür*” kuralına dayanmaktadır. Uluslararası hukuka bakıldığı vakit her ne kadar bu kural açık bir şekilde benimsenmemiş olsa da fiili uygulamada geçerli olduğu görülmektedir. Buna göre, bir devlet zarar gördüğünü iddia ettiği takdirde öncelikle mevcut andlaşmaya dayalı ilişki kapsamında uluslararası hukuka aykırı bir fiilin gerçekleştiğini kanıtlamak zorundadır²²⁸. Bundan sonra mağdur devlet tek

²²⁵ BM, m. 2(1).

²²⁶ Elagab, The Legality of Non-Forcible Counter-Measures In International Law, 90-91.

²²⁷ Ramazan, “Uluslararası kamu hukukunun ilke ve hükümleri ışığında tek taraflı zorlayıcı tedbirler”, 633.

²²⁸ Elagab, The Legality of Non-Forcible Counter-Measures In International Law, 111.

tarafı karşı önlemlerin başvurmuşsa bu durumda da aldığı önlemlerin meydana gelen zarar ile orantılı olduğunu ispat etmekle yükümlüdür.

2.2.4.2. Zarar Giderilmesi İsteği

Uluslararası ve ulusal hukukta sivil sorumluluk prensibi zarar veren tarafın hatasını telafi etmesini gerektirmektedir. Bu hata düzeltilebilir nitelikteyse ihlalde bulunan devletin durumu düzeltmesi ve taahhüdünü yerine getirmesi beklenmektedir. Fakat zarar telafi edilemezse bu durumda tazminat yoluyla zarar giderilmeye çalışılmaktadır²²⁹.

Öğretideki çoğunluk görüşe göre karşı önlemlerin amacının ihlalde bulunan devleti uluslararası yükümlülüklerine uymaya zorlamak olduğunu ileri sürmektedir. Bu uyum mümkün olduğu takdirde asıl yükümlülüğün yerine getirilmesiyle; mümkün olmazsa tazminat ödenmesiyle sağlanmalıdır. Fakat uluslararası hukuk doktrini zararın telafi edilip edilemeyeceği konusuna iç hukuk kadar ayrıntılı bir şekilde eğilmemiştir.

Uluslararası hukuk doktrininde zararın telafi edilebilir olup olmadığı meselesine iç hukuktan farklı olarak daha fazla odaklanılmamıştır. Bunun temel nedeni uluslararası hukuk kurallarının nispeten yeni olması ve zamanla uluslararası arenadaki gelişmelere göre şekillenmeye devam etmesidir²³⁰. Bu bağlamda uluslararası hukuk doktrini mağdur devletin zararın giderilmesini veya tazmin edilmesini talep etmesini karşı önlemlerin meşrulaştırılması için başvuru bir araç olarak görmektedir²³¹.

Yükümlülüklerini ihlal eden devlete karşı, karşı önlemlere başvurulmadan önce bir talepte bulunulmasının zorunlu olup olmadığı meselesi doktrinde tartışmalıdır. Görüşler iki ana yaklaşıma ayrılmıştır:

Bu görüşlerden ilki, ihlalde bulunan devletten zararın giderilmesinin talep edilmesi, karşı önlemlere başvurulmadan önce zorunludur. Bu yaklaşımın önde gelen savunucularından biri olan *Oppenheim*'a göre, misilleme niteliğindeki önlemlere başvurmak bir ilk adım olarak kabul edilemez; aksine, bu tür önlemler fakat tüm barışçıl çözüm yollarının tükenmesinden sonra başvurulabilecek son çare olarak değerlendirilmelidir. Mağdur devlet, müzakere veya başka dostane yollarla tazminat elde edemediği durumda,

²²⁹ Jana Maftai, "Reflections on the International Responsibility of States for Wrongful Acts", *Acta Universitatis Danubius. Relationes Internationales* 8/1 (Augst 2015),39.

²³⁰ Örneğin, Sterio'nun uluslararası hukukun gelişimine katkıda bulunan ve katkıda bulunmaya devam eden faktörlere işaret ettiğine bakılabilirsiniz; Milena Sterio, "The Evolution of International Law", *Boston College International and Comparative Law Review* 31/2 (Spring 2008), 213-256.

²³¹ Elagab, *The Legality of Non-Forcible Counter-Measures In International Law*, 112.

başlangıçta hukuka aykırı olan ancak adaletin sağlanması için baskı aracı olarak görülebilecek istisnai önlemlere başvurulabilmektedir. *Oppenheim*, bu ilkenin, andlaşmaların ihlali, egemenliğe yönelik saldırılar veya diğer hukuka aykırı fiiller gibi farklı uluslararası ihlaller için geçerli olduğunu vurgular. 1840 yılına ait tarihî bir örneğe atıfla, Birleşik Krallık'ın, iki Sicilya Krallığı'nın yabancı bir şirkete münhasır ticaret imtiyazı tanımasını, mevcut bir andlaşmaya aykırı bulduğu için bu devlete karşı misilleme önlemleri aldığı belirtilir. Londra yönetimi, karşı tarafı geri adım atmaya ikna etmeye yönelik çabaları başarısız olunca bu önlemlere başvurmuştur²³². Bunun yanı sıra, Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun önceki özel raportörü *James Crawford* da önceden talepte bulunma şartının, karşı önlemlere başvurma amacının mantıksal bir sonucu olduğunu vurgulamıştır. Yani, bu tür önlemlerin, sorumlu devleti yükümlülüğüne uymaya teşvik etmek amacıyla gerekli olması gerekmektedir²³³.

Öğretideki diğer görüşe göre ise önceden bir talepte bulunma zorunluluğunu reddetmekte ve karşı önlemler başvurma her hangi bir ön koşula bağlı olmadığını savunmaktadır. Bu görüşü savunanlardan biri de *Anzilotti*'dir. *Anzilotti*, devletlerin karşı devlete resmî bir talepte bulunmaksızın, yani ihlâl eden devletten davranışını düzeltmesini istemeye gerek olmaksızın, derhâl karşı önlemler alma hakkına sahip olduklarını belirtmiştir. Fakat bu hakkın mutlak olmadığına dikkat çekilmektedir; zira bu yaklaşım, özellikle uyuşmazlığın yargısal çözüm ya da tahkime götürülmesini öngören andlaşmaların varlığı halinde müzakere etme yükümlülüğüyle bağdaşmadığı yönünde eleştirilmiştir²³⁴.

Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun tutumuna geldiğinde meşru karşı önlemlerle ilgili 30. madde her ne kadar “*önceden talep*” şartına açık bir şekilde atıfta bulunmasa da bu şartın kabul edildiği çeşitli kayıtlardaki beyanların incelenmesiyle çıkarılabilmektedir²³⁵. Karşı önlemlere başvurmadan önce önceden talepte bulunma gerekliliği kuralı, farklı uluslararası davalarda ortaya çıkmıştır. Bu davalardan en önemlilerinden biri, 1914 yılında Portekiz ile Almanya arasında yaşanan *Naulila Olayı*'dır. Olayın arka planında, Alman bir heyetin önceden izin almaksızın Angola topraklarına (*o dönemde Portekiz kolonisi*) girmesi yer almaktadır. Bu durum Portekiz makamlarıyla yaşanan bir çatışmaya yol açmış ve üç Alman görevlisinin ölümüyle sonuçlanmıştır. Bunun ardından, Alman

²³² Lassa Oppenheim, *International Law: A Treatise*, 7th ed., ed. H. Lauterpacht (London – New York: Longmans, Green and Co., 1952), 137-138.

²³³ James Crawford, *Third report on State responsibility* (United Nations, 2000), 88.

²³⁴ Zoller, *Peacetime Unilateral Remedies*, 119-120.

²³⁵ Elagab, *The Legality of Non-Forcible Counter-Measures In International Law*, 115.

birlikleri sınır yakınlarındaki Portekiz mevzilerine askerî saldırılar düzenlemiş; bu saldırılar bazı kalelerin yıkılmasına ve çok sayıda ölü ve yaralıya sebep olmuştur. Almanya, bu eylemleri, Portekiz'in hukuka aykırı davranışlarına karşılık verilen “*misilleme önlemleri*” olarak gerekçelendirmiştir. Fakat tahkim kurulu, bu gerekçeyi reddetmiş ve uluslararası hukuka göre misilleme önlemlerinin meşru kabul edilebilmesi için öncesinde ihlalde bulunan devlete durumun düzeltilmesi ya da tazminat ödenmesi yönünde resmî bir talepte bulunulmasının zorunlu olduğunu vurgulamıştır. Almanya böyle bir talepte bulunmaksızın doğrudan güç kullanmaya başvurduğundan mahkeme bu eylemleri uluslararası hukukun ihlali olarak değerlendirmiş ve Almanya'nın Portekiz'e tazminat ödemesi gerektiğine hükmetmiştir²³⁶.

Fransa ve ABD arasındaki hava taşımacılığı hizmetleri davasında mahkeme zararın giderilmesi talebinin devlete sunulmasının karşı önlemlere başvurulmadan önce zorunlu olup olmadığı konusunda açık bir hüküm getirmemiştir. Fakat mahkeme karşı önlemlere başvurma'nın uluslararası hukuk tarafından silahlı kuvvet kullanımına ilişkin belirlenen sınırlar kapsamında olması gerektiğini vurgulamıştır. Uluslararası hukukun teamül kurallarına bakıldığı zaman silahlı kuvvet kullanımının meşru olabilmesi için zarara sebep olan devletten önce zararının giderilmesinin talep edilmesi gerektiği görülmektedir. Bu şartın karşı önlemlerin uygulanması bakımından da geçerli olduğu değerlendirilmektedir²³⁷.

Halükârda, uluslararası sorumluluğu taslağın 52. maddesi bu ihtilafı netleştirmiştir. Buna göre, mağdur devlet, karşı önlemlere başvurmadan önce yükümlülüğünü yerine getirmesi için sorumlu devleti bilgilendirmekle yükümlüdür.

2.2.4.3. Karşı Önlemler ile İhlal Arasındaki Orantılık

Uluslararası hukukun en önemli ve en tartışmalı şartlarından biri karşı önlemlerin uygulanmasından sonra devreye giren orantılılık ilkesidir. Bu koşul uluslararası hukuk doktrininde ve yargı ile tahkim mercilerinde geniş bir tartışmaya yol açmıştır. Tartışmanın temel sebebi uluslararası hukukun orantılılığın ölçüsünü ve bir devletin nasıl bir karşılık verebileceğini belirleyen kesin ve net bir kriter getirmemiş olmasıdır. Bu

²³⁶ Elagab, The Legality of Non-Forcible Counter-Measures In International Law, 117; United Nations (UN), Execution of German-Portuguese Arbitral Award of June 30th, 1930 (Germany, Portugal) (New York: Codification Division Publications, 2006), III/1371-1386; Talita Dias, “Countermeasures in international law and their role in cyberspace”, Chatham House (6 May 2025)

²³⁷ Elagab, The Legality of Non-Forcible Counter-Measures In International Law, 118-119.

belirsizlik sebebiyle konu büyük ölçüde takdir yetkisine bırakılmıştır. Bir tarafta *Oppenheim* ve *Anzilotti* gibi uluslararası hukukçular orantılılık konusunda belirli ilkeler ortaya koyarken diğer tarafta yargı ve tahkim organlarının farklı davalarda birbirinden farklı kararlar vermesi meseleyi daha da karmaşık hale getirmiştir. Çalışmada orantılılık şartının kapsamı ele alınarak bu ilkenin önemi, kavramsal çerçevesi, uluslararası hukuk doktrininin, yargının ve hükümetlerin bu konudaki tutumları incelenecek, ayrıca uluslararası hukukun orantılılık konusundaki yaklaşımı ve uygulanabilir bir ölçüt belirleme çabaları değerlendirilecektir.

Orantılılık ilkesinin önemi karşı önlemlerin uluslararası hukuk çerçevesindeki meşruiyetini korumakta ve izin verilen sınırların ötesine geçen zararların önlenmesinde yatmaktadır. Özellikle karşı önlemlerin uygulanması titizlikle incelenir ve bazen karşı tarafa yönelik oldukça ağır sonuçlar doğurabilir; hatta bu önlemler ihlalin kendisinden daha büyük bir zarar verebilmektedir. Orantılılık ilkesi yalnızca karşı önlemlerle sınırlı değildir; aynı zamanda uluslararası hukukun genel ilkelerinden biridir²³⁸. Bu ilke askeri müdahaleler de dahil olmak üzere çeşitli uluslararası eylemlerde uygulanmaktadır. Devletlerin Uluslararası Sorumluluğu Taslağı'na bakıldığında, 51. maddenin orantılılık ilkesini açıkça benimsediği görülmektedir. Fakat, bu madde orantılılığın nasıl takdir edileceği meselesini devletlere, hukukçulara ve yargıya bırakmıştır; zira bu, durumdan duruma ve zamandan zamana değişen takdiri bir konudur. Devletlerin Uluslararası Sorumluluğu Taslağı 51. maddesi şu şekildedir: “Karşı önlemler, uğranılan zararlar orantılı olmalı; bu sırada uluslararası hukuka aykırı fiilin ağırlığı ve söz konusu haklar dikkate alınmalıdır.”²³⁹

Uluslararası hukuk doktrini bakımından, ilgili hukukçuya göre karşı önlemlerin işlenen fiil veya ihmal ile uyumlu olması gerektiği belirtilmiştir. Karşı önlemlerin yol açtığı sonuçlar ihlalin doğurduğu etkileri aşmamalıdır²⁴⁰.

Bu bağlamda, orantılılık ilkesine ve bunun savaş ile mütakabiliyet ilişkisine dair *Vattel*'in görüşlerine atıfta bulunmanın faydalı olacağı düşünülmektedir. *Vattel*'e göre savaş, müzakereler ve tahkim gibi tüm barışçıl yollar tükendikten sonra başvurulması gereken son çaredir. Bu girişimlerin başarısız olması ve adaletin ya da güvenliğin korunması için

²³⁸ United Nations (UN), Yearbook of the International Law Commission (New York: United Nations, 1981), I/130-131.

²³⁹ ARSIWA, m. 51.

²⁴⁰ Fitzmaurice, Fourth report on the Law of Treaties, 46.

diğer bir seçenek kalmaması halinde savaş ilan edilmelidir. Mütakabiliyet bakımından ise *Vattel*, verilen cevabın uğranılan zarara veya işlenen suça orantılı olması gerektiğini vurgular; cezanın fiilin kendisini aşmaması gerekmektedir. *Vattel*, bu ilkelerin, gerginliği tırmandırmaktan kaçınmayı ve milletler arasında adalet ile barışı korumayı amaçlayan insani değerlerle uyumlu olması gerektiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda savaş, bir intikam aracı değil; barışçıl çözüm yolları başarısız olduğunda başvurulacak zorunlu bir karşılık olarak değerlendirilmelidir²⁴¹.

Oppenheim'e göre, uluslararası hukukta misilleme önlemlerinin, meydana gelen zararın boyutuyla ve tazminat ya da hakkaniyete uygun bir çözüme ulaşmak amacıyla gerekli baskı düzeyiyle orantılı olması gerekmektedir. Anlaşmazlığa yol açan asıl fiili ciddi şekilde aşan tepkiler hukuka uygun sayılmaz. Örneğin, bir devletin, başka bir devletin küçük bir ihlali sebebiyle çok sayıda vatandaşını alıkoymasını kabul edilemez. Bununla birlikte, devletler, belirli anlaşmaların askıya alınması veya sınırlı sayıda geminin alıkonulması gibi sınırlı misilleme önlemlere başvurabilmektedir. Fakat bu tür önlemlerin, meydana gelen zararın sınırları içinde kalması ve makul bir baskı aracı olarak, tazminat sağlanması ya da adil bir çözüme ulaşılması için kullanılması gerekmektedir²⁴². Diğer bir görüşe göre, orantılılık ilkesinin belirlenmesi sadece ihlalden doğan doğrudan zararlarla sınırlı kalmamalı aynı zamanda bu ihlalden kaynaklanabilecek olası etkiler de dikkate alınmalıdır²⁴³. Bu kapsamda orantılılık sadece mevcut zararlarla sınırlı kalmaz; ihlalin yol açabileceği gelecekteki sonuçları da kapsamaktadır.

Orantılılık doğası gereği karmaşık bir süreçtir ve kesin sınırlarla belirlenmesi oldukça zordur; bu sebeple bu konuda farklı görüşler ve ölçütler ortaya çıkmıştır. Orantılılık ilkesi karşı önlemlerin asıl amacının ihlal eden devleti uluslararası hukuk kapsamındaki yükümlülüklerine uymaya zorlamak olduğunu ifade etmektedir. Aynı anda bu önlemlerin mevcut anlaşmazlığı daha da derinleştirmek yerine çözüm sürecine katkı sağlaması gerektiği vurgulanmaktadır²⁴⁴. Orantılılık ilkesinin önemi ve bu konudaki

²⁴¹ Vattel, *The Law of Nations*, 296-301.

²⁴² Lassa Oppenheim, *International Law: A Treatise*, 8th edç, Hersch Lauterpacht (London:London: Longmans, Green and Co, 1955), 137-138.

²⁴³ Zoller, *Peacetime Unilateral Remedies*, 135.

²⁴⁴ Vattel, *The Law of Nations*, 296-301; Aynı sayfalarda yer alması ve Exceptio non adimpleti contractus ilkesinin temellerini ele alması nedeniyle bu kaynağa da başvurmanın son derece faydalı olacağı kanaatindeyim.

Tartışmaların kaynağı herhangi bir karşı önlemin maruz kalınan zararlar orantısız olması halinde bu tedbirin bir ceza veya misilleme niteliği taşıyacağı gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Bu da karşı önlemlerin düzenleyen hukuki kuralların amacına aykırıdır ve bu durumda karşı tedbiri uygulayan devlet uluslararası sorumluluk altına girmektedir²⁴⁵. Orantılılık ilkesi mütekabiliyet “karşılıklık” anlamına gelmez²⁴⁶. Mağdur devletin ihlalde bulunan devletin işlediği aynı türden ihlali gerçekleştirmesi şart değildir. Özellikle bazı durumlarda bu ihlale aynı şekilde karşılık vermek pratikte zor olabilmektedir. Bu bağlamda karşı önlemin mutlaka ihlalin niteliğiyle birebir aynı olması gerekmez; örneğin, bir devletin diğer bir devletin gemilerinin limanlarına girişini hukuka aykırı şekilde engellemesi durumunda, karşı devlet aynı şekilde liman yasağı uygulamak zorunda değildir; bunun yerine, ilgili devletin ülkesindeki yatırımlarını veya kamuya ait şirketlerinin malvarlıklarını dondurmak gibi farklı ancak orantılı bir önlem alabilmektedir.

Devletlerin Uluslararası Sorumluluğu Taslağı’nın 51. maddesi uğranılan zarar ile alınan karşı önlemler arasında bir orantılılık bulunması gerektiğini açıkça belirtse de Uluslararası Hukuk Komisyonu (ILC) tartışmalarında devletlerin orantılılık ilkesini uygularken dayanabileceği kesin ve net bir ölçüt belirlememiştir. Ayrıca Komisyon tartışmalarında mağdur devletin maruz kaldığı zarar ve ilgili haklara dikkat çekmiştir. Burada ilgili haklar –*The right question*– geniş bir anlam taşımakta olup yalnızca mağdur devletin maruz kaldığı etkilerle sınırlı kalmayıp aynı zamanda ihlalde bulunan devletin haklarını ve söz konusu hukuka aykırı fiilden etkilenebilecek diğer devletlerin haklarını da kapsamaktadır²⁴⁷.

Uluslararası Hukuk Komisyonu (ILC) 2001 tarihli raporunda orantılılık ilkesi ile karşı önlemlerin amacı arasında sıkı bir bağ olduğunu ortaya koymuş; bu doğrultuda karşı önlemlerin amacın gerçekleştirilmesi için gerekli olanın ötesine geçmemesi gerektiğini vurgulamıştır²⁴⁸. Bununla birlikte Fransa ile ABD arasındaki Hava Hizmetleri Davası’nda tahkim heyeti karşı önlemlerin orantılılığını belirlemenin kolay bir iş olmadığını ve bunu belirlemenin en iyi yolunun yaklaşık bir değerlendirme yapmak olduğunu

²⁴⁵ Schmitt, “Below the Threshold Cyber Operation”, 723.

²⁴⁶ Schmitt, “Below the Threshold Cyber Operations”, 726.

²⁴⁷ United Nations (UN), Yearbook of the International Law Commission 2001 (New York – Geneva: United Nations, 2001), II/135.

²⁴⁸ UN, Yearbook of the International Law Commission 2001 II/ 135.

vurgulamıştır²⁴⁹. Nitekim Komisyon ve birçok uluslararası yazar orantılılıkla ilgili hükümlerin esnek bir şekilde yorumlanması gerektiği görüşündedir. Bu bağlamda karşı önlemlerin ihlalden kaynaklanan zarar ile toptan bir örtüşme içinde olması zorunlu görülmez; önemli olan alınan önlemlerin amaca uygun ve yaklaşık bir denge sağlamasıdır.

Bu açıklamalardan yola çıkarak orantılılık şartının birçok anlama geldiği ve uluslararası doktrin ile devletler arasında görüş ayrılıklarına sebep olduğu görülmektedir. Devletlerin Uluslararası Sorumluluğu Taslağı'nın 51. maddesinin belirsizliği bu durumu daha da karmaşık hale getirmiştir; özellikle de “*ilgili haklar*” ifadesinin net olmaması ve birden fazla anlama gelebilmesi bu belirsizliği artırmaktadır. Bu durum Devletlerin Uluslararası Sorumluluğu Taslağı'nın 51. maddenin devletleri iki seçenekle karşı karşıya bıraktığı anlamına gelmektedir:

Birincisi, mağdur devletin, kendi takdirine göre önlemler alarak orantılılık ilkesine riayet etmemesi sonucunda uluslararası sorumluluk riskiyle karşı karşıya kalması; ikincisi ise, orantılılık şartına uymak adına gerekli olanın altında, yani etkisiz önlemler uygulaması²⁵⁰. Uluslararası yargı ve tahkim mahkemelerinin orantılılık koşuluna ilişkin tutumlarına bakıldığında bu ilkenin birçok davada ele alındığı ve bu ilkeye uyulmasının gerekliliğinin vurgulandığı görülmektedir. Bu davalar arasında en dikkat çekici olanlardan biri Portekiz ve Almanya arasındaki *Naulila* davasıdır. Bu davada mahkeme açık bir şekilde hukuka aykırı veya orantısız olan karşı önlemlerin yasadışı sayılacağını belirtmiştir²⁵¹.

Aynı şekilde *Gabčíkovo-Nagymaros* davasında Slovakya Macaristan'ın inşaat çalışmalarını tamamlamaması sebebiyle uğradığı zararları telafi etmek amacıyla Tuna Nehri'nin yönünü tek taraflı olarak değiştirdiğini ve bu tedbirin açıkça amaçla orantılı olduğunu savunmuştur. Fakat mahkeme Macaristan'ın doğal kaynaklar üzerindeki haklarının, Slovakya'nın uğradığı zararlardan çok daha fazla etkilendiğine karar vermiştir²⁵².

²⁴⁹ UN, Yearbook of the International Law Commission 2001 II/ 134.

²⁵⁰ Fitzgerald, “Helping States Help Themselves”, 83–84.

²⁵¹ Elagab, The legality of non-forcible Counter-Measures in international Law, 145.

²⁵² Fitzgerald, “Helping States Help Themselves”, 81.

2.3. Siyasi veya Ekonomik Zorlama Aracı Olarak Tek Taraflı Ekonomik Önlemler ve Meşruiyeti Sorunu

Ekonomik önlemler, fiili bir zarar bulunmamasına rağmen siyasi veya ekonomik hedeflere ulaşmak amacıyla kullanılabilir ve bu durum birçok hukuki sorunu gündeme getirmektedir. Son zamanlarda ABD ve AB bu son tür ekonomik önlemleri sıkça uygulamaya başlamıştır. Bu nedenle bu çalışma bu önlemlere odaklanacaktır. Bu ekonomik önlemlerin uygulanması uluslararası toplum tarafından meşruiyeti konusunda farklı tepkilerle karşılaşmıştır. Tabii ki bu önlemleri uygulayan devletler önlemlerin meşruiyetini savunurken devletler de bu tür tek taraflı ekonomik önlemlerin meşruiyetini çürüten bir dizi mağdur sunmuşlardır.

Bu önlemlerin uygulanma sebepleri ve bu tür önlemleri uygulayan devletlerin dayandığı argümanlar analiz edilecek ardından bu önlemlere karşı çıkanların sundukları argümanlara da değinilecektir. Şüphesiz bu çalışma, bu tür önlemlerin uygulanmasının sonuçlarını ele alacak ve bu önlemlerin meşruiyetini değerlendirmek için bir araç sağlayacaktır.

1980’li yıllardan itibaren bu tür önlemlere başvurma eğilimi belirgin şekilde artmıştır. Örneğin ABD 1980’lerden itibaren önlemler yasalarını sınır ötesi bir şekilde uygulamak için büyük çabalar sarf etmiştir. 1981’de ABD Polonya’daki gelişmeler nedeniyle Sovyetler Birliği’ne tek taraflı önlemler uygulamıştır. Bunun yan etkisi olarak Sibirya’dan Batı Avrupa’ya uzanan doğalgaz boru hattının inşası engellenmiştir. Avrupa’nın tepkisi tatmin edici olmayınca 1982’de Başkan Reagan Amerikan şirketlerinin yurtdışındaki şubelerini ve ABD ihracat düzenlemelerine tabi olan tüm malları üreten ve ihraç eden şirketleri kapsayacak şekilde önlemleri genişletmiştir²⁵³. ABD şu ana kadar tek taraflı ekonomik önlemler uygulamaya devam etmektedir. Bu önlemler Rusya’ya karşı petrol sektörü, bankacılık sistemi, devlet ve özel kurumları kapsayacak şekilde uygulanmış, bununla birlikte akıllı ekonomik tedbirler aracılığıyla bireyler hedef alınmıştır. Benzer şekilde ABD Kuzey Kore, Sudan, Suriye Küba, Venezuela ve diğer birçok ülkeyle de aynı şekilde muamele etmiştir. Aynı şekilde Kanada da *Sema Kanunu* çıkararak Kanada dışında bulunan ülkeler varlıklar ve bireyler üzerinde önlemler alma yetkisi tanımıştır. Devletlerin uyguladığı ekonomik önlemler parlamentodan çıkarılan yasalara

²⁵³ Patrick CR Terry, “Letter to the Journal Unilateral Economic Sanctions and Their Extraterritorial Impact: One Foreign Policy For All?”, *Chinese Journal of International Law* 18/2 (June 2019), 425.

dayanmaktadır ve bu yasalar ilgili devlet kurumlarına bu önlemleri uygulamak ve takip etmek için talimat verilmektedir. Örneğin bir Amerikan başkanı ekonomik tedbirleri uygulamak için yürütme kararı imzaladığında Dışişleri Bakanlığı, Yabancı Varlıkları Kontrol Ofisi, Hazine Bakanlığı ve Ticaret Bakanlığı'na bu önlemlerin uygulanması ve takibi için talimat verilmektedir. Bu önlemlerin gerekçesi ise daha önce belirtildiği gibi insan hakları ihlalleri, baskılar, kitle imha silahları, uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden durumlar ve önlemleri uygulayan devletin inandığı diğer sebeplerdir.

Sorun iç hukuk kurallarının diğer bir devletin topraklarında uygulanması ve bu önlemleri uygulayan devlete ait olmayan hatta doğrudan zarar vermemiş kişilere yönelik olmasıdır. Dahası bu önlemleri uygulayan devlet önlem uyguladığı ülke ile ticaret yapan başka devletleri ve kuruluşları da cezalandırabilmektedir. Bu da tek taraflı ekonomik önlemlerin meşruiyeti üzerine başlayan tartışmaların sebeplerinden biri olmuştur. Daha önce belirtildiği gibi devletler ve uluslararası hukuk alanındaki bazı yazarlardan oluşan bir grup ikiye ayrılmıştır: Birincisi bu önlemlerin uygulanmasını destekleyen ve birçok gerekçeyle savunan grup, ikincisi ise bu önlemleri reddeden ve hukuki değerini inkâr eden bir grup olup bu argümanlar geniş çapta tartışılmıştır. Bu çalışma bu tür önlemlerin uygulanmasını destekleyen argümanları ele alacak ve ardından karşıt görüşlere geçecektir.

2.3.1. Tek Taraflı Ekonomik Önlemlerin Meşrulaştırılmasında Kullanılan Temel Argümanlar

Başlangıçta ABD'nin yargı yetkisini sınırlarının dışına genişletmesinin yasal olup olmadığı konusunda bir tartışma ortaya çıkmıştır. O dönemde ABD iki teori benimsemiştir: birincisi “*etkiler teorisi*” (*effects doctrine*) ikincisi ise “*vatandaşlık ve bölgesellik teorisi*” (*nationality and territoriality doctrine*)²⁵⁴. Etkiler Teorisi ABD'nin kendi sınırları dışında gerçekleşen fakat Amerikan ekonomisi üzerinde doğrudan ve beklenen bir etkisi olan eylemler üzerinde yargı yetkisini kullanabileceğini savunmaktadır. Bu teori bir dizi yargı kararıyla gelişmiş ve uygulanma kapsamı genişletilmiştir. Vatandaşlık teorisi, devletin vatandaşlarını eylemlerinin nerede işlendiğine bakılmaksızın cezalandırma hakkına sahip olduğunu belirtir. Bu uluslararası

²⁵⁴ Kenneth R. Feinberg, “Economic Coercion and Economic Sanctions: The Expansion of United States Extraterritorial Jurisdiction”, *American University Law Review* 30/2 (1980), 326–336.

alandaki kabul edilen bir ilkedir. Bölgesellik ilkesi ise devletin sınırları içinde gerçekleşen faaliyetler üzerinde mutlak kontrol hakkına sahip olduğunu vurgulamaktadır.

ABD'nin yargı yetkisini sınırlarının dışına genişletmesini savunan teorilere yönelik eleştirilere rağmen ABD bunun ötesine geçerek etkileri ABD'nin sınırları dışına uzanan birçok yasa çıkarmış ve bu yasalar Amerika'nın başka devletler ve kuruluşlar üzerinde ekonomik önlemler uygulamasına olanak tanımıştır. Her halde ABD ve AB yasalarının sınırlarını aşmakla birlikte bu tür önlemleri uygulayabilmesi için bazı gerekçelere dayanmıştır. Bu gerekçelerden en önemlileri şunlardır:

2.3.1.1. Tek Taraflı Ekonomik Önlemlerin Ulusal Güvenlik Gerekçesiyle Meşrulaştırılması

ABD ve AB'nin dayandığı en önemli gerekçelerden biri ulusal güveniktir. ABD için ulusal güvenlik büyük bir öneme sahiptir ve bu ülke diğer ülkelerle olan ilişkilerini ulusal güvenlik gereksinimlerine göre şekillendirir. Gerçekten de uluslararası hukuk tüm devlet üyelerinin ulusal güvenliğini desteklemektedir ve bu BM Andlaşması'nın 2/4. maddesinde açıkça belirtilmiştir:

“Tüm üyeler, uluslararası nitelikteki uyuşmazlıklarını, uluslararası barış ve güvenliğı ve adaleti tehlikeye düşürmeyecek biçimde, barışçı yollarla çözerler.”²⁵⁵

Bu sebeple BM Andlaşması diğer ülkeler tarafından ulusal güvenliklerine müdahale edilmemesi için yeterli bir garanti sağlamaktadır. Geleneksel ulusal güvenlik anlayışı bir ülkenin bölgesel bütünlüğünü koruma üzerine kuruludur. Fakat *Arnold Wolfers*'ın yıllar önce yazdığı gibi ulusal güvenlik belirsiz bir kavramdır. Zira Güvenlik kavramı, birçok hedefi kapsayacak şekilde kullanılır bu da neyi kapsadığı konusunda ortak bir anlaşmaya varmayı zorlaştırır ve bu sebeple evrensel bir anlayış yoktur²⁵⁶. Dahası ulusal güvenlik veya ulusal güvenlik tehdidi kavramı ABD'nde başka ülkelerin kabul ettiği anlamdan farklıdır²⁵⁷. ABD dünya çapında büyük bir güç olarak tüm ülkelerle siyasi ve ekonomik çıkarlar arasında ilişkilidir ve bu ilişkiler özellikle dünyanın liderliğini paylaşan güçlerin ortaya çıkmasından sonra sıkça gerilimlere sebep olmaktadır. Tarihsel gelişime bakıldığında Amerikan ulusal güvenlik politikası başlangıçta yalnızca ABD'nin topraklarını savunmaya yönelikken zamanla Amerikan saldırı kapasitesini artırmaya yönelmiştir. Bu doğrultuda dünyada stratejik bölgelerde birçok askeri üssün kurulmasına

²⁵⁵ BM.md. 2 (4).

²⁵⁶ Melvyn P. Leffler, “The American Conception of National Security and the Beginnings of the Cold War, 1945-48”, *The American Historical Review* 89/2 (1984), 353.

²⁵⁷ El Sayyada, “Birleşmiş Milletler dışında tek taraflı ekonomik yaptırımların kullanılması”, 622.

karar verilmiştir²⁵⁸. İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği ile yaşanan rekabet ABD ulusal güvenlik politikasını büyük ölçüde değiştiren bir faktör olmuştur. ABD ulusal güvenlik anlayışına dair kapsamlı bir bakış açısı geliştirmiştir. Bu anlayış Batı Yarımküredeki nüfuzu korumayı, okyanuslar üzerindeki hâkimiyeti sürdürmeyi, stratejik askeri üslerin varlığını sağlamayı ve nükleer üstünlüğü garanti altına almayı içeriyordu. Bu amaçlar ABD güvenliği için hayati olarak kabul edilmiştir²⁵⁹. ABD'nin ulusal güvenlik anlayışını değiştiren nedenler birkaç faktöre dayanmaktadır: İlk olarak ABD diğer ülkelerin ideolojileriyle çatışan bir ideolojiye sahip bir devlet olduğu için bu durum ABD vatandaşlarını tehlikeye atabilecek bir durum yaratmıştır. İkinci olarak ABD büyük bir ekonomik güce sahip bir ülke olduğu için bu gücü korumak istemekteydi; bu diğer ülkelerle karşılıklı ilişkiler kurmasına sebep olan bir başka faktörmüş. Üçüncü olarak ABD'ye rakip olan yeni güçlerin ortaya çıkması ve bu güçlerin ABD'nin yerine geçmeyi hedeflemesi de etkili olmuştur. Bu nedenler ABD'nin dünya çapında stratejik bölgelerde etkisini genişletmesine yol açmıştır.

AB'ne gelince aldığı önlemlerle ortak güvenliğini korumayı hedeflemektedir ve bu önlemler *“kısıtlayıcı önlemler”* olarak adlandırılmaktadır. AB bu önlemlerin amacının ceza olmadığını iddia edip AB'nin uluslararası hukuka aykırı olarak sınır dışı uygulamalarla dayanan düzenlemeler kullanmadığını belirtmektedir. Yeni sıra AB'ye katılmaya aday ülkeler düzenli olarak AB'nin kısıtlayıcı önlemlerin uyum sağlamakla çağrılmaktadır²⁶⁰. Bunu rağmen pratikte AB özellikle Rusya-Ukrayna savaşı sırasında AB dışındaki kişiler ve kuruluşları hedef alan bazı ekonomik önlemler almıştır.

2.3.1.2. İnsan Hakları Gerekçesiyle Uygulanan Tek Taraflı Ekonomik Önlemler

İnsan hakları meselesi dünya genelinde büyük bir önem kazanmış ve yeni dünya düzeni insan hakları ilkelerini birçok uluslararası belgede kabul etmiştir. Bunların en önemlilerinden bazıları 1948 tarihli BM Şartı ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesidir. Yanı sıra uluslararası toplum, savaş zamanlarında sivillerin korunmasını ihmal etmemiş ve bu amaçla dört Cenevre Sözleşmesi kabul edilmiştir. Bu

²⁵⁸ Degang Sun, “The US Military Bases in the Gulf Cooperation Council States: Dynamics of Readjustment”, *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)* 4/4 (17 Jul 2018), 44-63.

²⁵⁹ Leffler, “The American Conception of National Security and the Beginnings of the Cold War, 1945-48”, 379-381.

²⁶⁰ Council of the European Union (Council of Ministers), “EU restrictive measures” (Access 6 June 2025).

önlemleri uygulayan ülkeler özellikle ABD ve AB diğer ülkelere bu önlemleri uygularken insan haklarına dayanmaktadır. ABD uzun bir süre bu ilkeleri benimsemiş ve başka ülkelerle ilişkilerini buna göre şekillendirmiştir. ABD Sovyetler Birliği ile rekabetin başlangıcından vakit insan hakları ilkesini bir silah olarak kullanmış ve insan haklarıyla ilgili ilkeleri evrensel ve bağlayıcı ilkeler haline getirmiştir (*erga omnes*). Hatta daha da öteye giderek insan haklarını ABD ulusal güvenlik politikasının bir parçası olarak kabul etmiştir²⁶¹. Bu sebeple dünyada meydana gelen herhangi bir ihlal, yerinden bağımsız olarak, Amerikan ulusal güvenliği için bir tehdit olarak kabul edilmekte ve ABD, ihlalci ülke veya kişiye karşı ekonomik önlemler alma yetkisine sahip olmaktadır.

AB ise insan haklarını gerçekleştirmeyi ve korumayı amaçladığı esas bir ilke olarak kabul etmiş ve bunu AB'nin kurucu andlaşmasında özellikle 2, 3, 6 ve 21. maddelerde belirtmiştir²⁶². Ayrıca 205. maddeye göre AB'nin dış ilişkileri, kurucu andlaşmanın 21. maddesinde belirtilen ilkelere dayalı olarak şekillendirilmektedir²⁶³. ABD ve AB'ye ek olarak birçok başka ülke de insan haklarını koruma amacıyla bu tür önlemleri uygulamaktadır. Bunun yaygın örneklerinden biri, ABD ve AB'nin Kuzey Kore, Sudan, Suriye, Venezuela ve diğer ülkelere karşı uyguladığı tek taraflı ekonomik önlemlerdir.

2.3.2. Tek Taraflı Ekonomik Önlemlere Yönelik Uluslararası Hukuki İtirazlar

Öte yandan birçok kanuni görüş BM kararları ve etkilenen devletlerin tutumları BM'nin yetkisi dışında ekonomik önlemlerin uygulanmasını reddetmekte ve bunu BM Şartı'nın açık bir ihlali olarak görmektedir. Zira söz konusu Şartı ekonomik önlemler uygulama yetkisini yalnızca BM'ye vermekte ve uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden eylemler karşısında bu yetkinin kullanılması gerektiğini öngörmektedir. Buna karşın devletlerin tek taraflı olarak ekonomik önlemler uygulaması yeni dünya düzeni için bir tehdit oluşturmaktadır.

²⁶¹ Michael Stohl et al., "Human Rights and U. S. Foreign Assistance from Nixon to Carter", Journal of Peace Research 21/3 (1984), 115-116.

²⁶² Treaty on the European Union (EU Treaty), Official Journal of the European Union, (2007), No. C 326/13, art. 2, 3, 6, 21.

²⁶³ EU Treaty, m. 205.

2.3.2.1. Ulusal Egemenlik İlkesi ve Tek Taraflı Ekonomik Önlemler Arasındaki Çatışma

Bir toplumun, kendi kaderi üzerinde nihai kararı verme yetkisinin bulunduğu söylenebilir. Egemenlik, herhangi bir denetim ya da otoriteye bağlı olmayan, bağlayıcı buyruklar verebilme kudretidir ve özünde, karar alma ve yönetme yetkisinin kimde olduğunu ortaya koymaktadır²⁶⁴. Egemenlik yürürlükteki uluslararası andlaşmalara göre kara ve hava sahasını kapsadığı gibi 12 kilometrelik deniz yetki alanına kadar uzanmaktadır²⁶⁵. Egemenlik ilkesi bir devletin kendi topraklarında yasalarını ve kararlarını uygulayabilmesi bakımından hayati bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda uluslararası ilişkilerde temel bir kriter olup devletler uluslararası taahhütlerini yerine getirme iradesi veya gücü bulunmayan devletlerle ilişki kurmaktan kaçınmaktadır. Egemenlik ilkesini güvence altına almak için uluslararası toplum bu ilkeye farklı uluslararası andlaşmalarda yer vermiştir. BM Şartı'nın 2/2. maddesinde büyük ya da küçük ayrımı yapılmaksızın tüm üye devletlerin egemenlik açısından eşit olduğu vurgulanmıştır²⁶⁶.

Ayrıca 1966 tarihli Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 1. maddesinde halkların kendi kaderini tayin hakkına sahip olduğu belirtilmiş olup bu hak doğrudan egemenlikle bağlantılıdır²⁶⁷. Aynı şekilde 1981 tarihli Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nın 20. maddesi, ulusal egemenliğe saygı gösterilmesi gerekliliğini açıkça ortaya koymuştur²⁶⁸. 2004 tarihli Arap İnsan Hakları Şartı'nın 2. maddesi ise, hukukun üstünlüğüne saygı gösterilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda egemenlik bir devletin siyasi statüsünü belirleme ve ekonomik ve sosyal kalkınmasını diğer devletlerin müdahalesi olmaksızın özgürce gerçekleştirme hakkını ifade etmektedir²⁶⁹. Ancak bir devlet kendi iradesiyle uluslararası andlaşmalara taraf olarak egemenliğini sınırlamayı tercih edebilmektedir. Bu durumda devlet tamamen bağımsız karar alma özgürlüğüne sahip olmaz aksine kabul ettiği taahhütlerle bağlı hale gelmektedir.

²⁶⁴ Adnan Küçük, “Egemenlik (Hâkimiyet), Halk Egemenliği ve Milli Egemenlik Tartışmaları ve Egemenlik Anlayışında Esaslı Dönüşüm”, Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi 6 (Ocak 2016), 316.

²⁶⁵ United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS), United Nations (1982), md. 3.

²⁶⁶ BM, m. 2(2).

²⁶⁷ International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), United Nations (1966), 2200A (XXI), md. 1.

²⁶⁸ African Charter on Human and Peoples' Rights (Banjul Charter) , African Union (1981), CAB/LEG/67/3, md. 20.

²⁶⁹ Arap İnsan Hakları Şartı, Arap Devletleri Birliği (2004), CHR/NONE/2004/40/Rev.1, md. 2.

Egemenlik, iç egemenlik ve dış egemenlik olarak ikiye ayrılmakla birlikte ekonomik egemenlik gibi çeşitli alt dallara da ayrılabilir. Ekonomik egemenlik bir devletin ekonomik kararlarını özgürce almasını ve ekonomisini herhangi bir kısıtlama olmaksızın geliştirmesini ifade etmektedir. Birçok uluslararası andlaşma ekonomik egemenlik ilkesine atıfta bulunmuştur. Bunlardan biri de devletlerin ekonomik hakları ve yükümlülükleri Şartı bu şartın 1. maddesinde her devlete halkının iradesine uygun olarak dış müdahale, zorlama ya da herhangi bir şekilde tehdit olmaksızın ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel sistemini seçme hakkı verildiği vurgulanmaktadır²⁷⁰. Yanı sıra Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 1. maddesinin 2. fıkrasında tüm halkların zenginliklerini ve doğal kaynaklarını serbestçe tasarruf etme hakkına sahip olduğu vurgulanmıştır²⁷¹. Bu hak uluslararası ekonomik iş birliğinden doğan yükümlülüklerle ve karşılıklı yarar ilkesiyle uluslararası hukuka hanel getirmeyecek şekilde kullanılmalıdır. Böylece bir devletin siyasi işlerini yönetme özgürlüğüne sahip olmasının yanı sıra kendi özel koşullarına uygun şekilde ekonomik işlerini yönetme özgürlüğüne de sahip olduğu görülmektedir. Uluslararası hukuk bu ekonomik özgürlüğü “egemenlik” niteliği kazandırarak güvence altına almıştır. Fakat pratikte bu egemenlik mutlak değildir; uluslararası hukuk belirli durumlarda bu egemenliği sınırlandırabilir ve devletler de uluslararası andlaşmalara taraf olarak egemenliklerini kendi iradeleriyle kısıtlayabilmektedir. Bu durum “ortak egemenlik” olarak adlandırılmaktadır. Buna bağlı olarak BM tarafından kabul edilen önlemler gibi belirli hukuki kurallara dayanan ekonomik önlemler tek taraflı önlemlere ve devletlerin ticari ve yatırım kararlarını etkileyen ekstra bölgesel nitelikteki uygulamalara kıyasla daha fazla meşruiyete sahiptir²⁷².

Ekonomik önlemler hedef alınan devletin mali varlıklarını doğrudan etkileyerek bu devletin kendi finansal kaynaklarından yararlanmasını engellemektedir. Bunun yanı sıra, şirketlerin hedef ülke ve ona bağlı şirketlerle ticaret yapması yasaklanmakta, ithalat ve ihracat faaliyetleri kısıtlanmaktadır. O halde şüphesiz ki ulusal ekonomiye büyük zarar vermektedir. Söz konusu önlemler uluslararası örgütlerin yetki alanı dışında ve tek taraflı olarak uygulanması hedef alınan devletin egemenliği ve ekonomik bağımsızlığı ilkesinin

²⁷⁰ Charter of Economic Rights and Duties of States (CERDS), United Nations (1974), 3281(XXIX), m.d.1.

²⁷¹ ICCPR, md. 1(2).

²⁷² Sufian Jusoh- Tamat Sarmidi, “Letter to the Journal Unilateral Economic Sanctions: Constructive Engagement as an Alternative?”, Chinese Journal of International Law 18/2 (August 2019), 462.

ihlali anlamına gelmektedir. Bu sebeple bazı hukukçular bu uygulamayı “*ekonomik saldırı*” olarak değerlendirmektedir²⁷³. Gerçekten uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden eylemleri belirleme yetkisi BM Güvenlik Konseyi’ne aittir. Konsey bu yetkisini birçok kez kullanarak belirli eylemleri tehdit olarak tanımlayıp gerekli adımları atmıştır. Dolayısıyla herhangi bir devletin kendi başına bu tür ekonomik önlemler uygulaması için geçerli bir gerekçe bulunmamaktadır. Bu durum özellikle ABD’nin hiçbir doğrudan bağlantısının olmadığı konularda kendi yasalarını uygulamaya koymasıyla açıkça görülmektedir. ABD egemen devletlerin iç işlerine müdahale etmekte ve yabancı şirketler ile bireyleri başka ülkelerle ticari ilişkiler kurmaktan caydırmak amacıyla baskı altına almaktadır²⁷⁴. Bu tür önlemler hedef alınan devletin yabancı sermaye kaynaklarından mahrum kalmasına sebep olarak ödemeler dengesinin bozulmasına ve borç sorunlarının ortaya çıkmasına veya daha da kötüleşmesine yol açmaktadır. Bununla birlikte hedef ülke topraklarında yatırım yapılmasının engellenmesi ekonomik büyüme sürecini sekteye uğratmaktadır. Özellikle ekonomik önlemlerin çoğunlukla gelişmekte olan ülkelere karşı uygulanması BM tarafından 2015 yılında kabul edilen Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (*Sustainable Development Goals- SDGs*) ile açıkça çelişmektedir. Bu amaçla yoksulluğun ortadan kaldırılmasını gezegenin korunmasını ve tüm insanların 2030 yılına kadar barış ve refah içinde yaşamasını sağlamayı hedeflemektedir²⁷⁵.

Muhaliflerin öne sürdüğü gerekçelere dayanarak uluslararası örgütün onayı olmaksızın güçlü devletler tarafından tek taraflı ekonomik önlemlerin uygulanmasının egemen bir devlete karşı yükümlülükler dayatılmasını yasaklayan ulusal egemenlik ilkesinin açık bir ihlali olduğu söylenebilmektedir. Zira bu durum ilgili devletin iç işlerine yasa dışı bir müdahale teşkil etmekte ve onun iradesini etkilemeyi güçlü devletler tarafından empoze edilen taleplere ve emirlerine uymaya zorlamayı hedeflemektedir. Bu da genel olarak uluslararası ilişkileri özelde ise ekonomik ilişkileri tehdit etmektedir.

²⁷³ El-Khseilat, “Unilateral Economic Sanctions”, 135.

²⁷⁴ Terry, “Letter to the Journal Unilateral Economic Sanctions and Their Extraterritorial Impact: One Foreign Policy For All?”, 434-435.

²⁷⁵ Sustainable Development Goals (SDGs), United Nations (2015) Resolution A/RES/70/1, md. 1-15.

2.3.2.2. Tek Taraflı Ekonomik Önlemler ve Uluslararası Hukukta İç İşlerine Müdahale

İç işlerine karışmama bir uluslararası hukuk kişinin bir devleti belirli bir davranışa zorlamak veya bu davranış yapmaktan alıkoymak hedefle uyguladığı baskıyı ifade eder; bu baskının nasıl ve hangi türde olduğu önemli değildir²⁷⁶. Uluslararası toplum tarafından benimsenen egemenlik ilkesinin doğal bir sonucu olarak devletlerin başka devletlerin iç işlerine karışmaması gerektiği kabul edip ve bu ilke eşitlik ve karşılıklı saygı gibi diğer ilkelerle de pekiştirilmiştir.

Her ne kadar uluslararası hukuk doktrini bazı durumlarda müdahale türlerini “*Müdahale ve Karışma*” ayırsa da birincisi, BM Şartı’nın 2/4. maddesinde yer alan güç kullanma yasağını ihlal eden askeri müdahale, ikincisi ise ekonomik, siyasi veya medya yoluyla yapılan ve Şartı’nın 2/7. maddesinde düzenlenen iç işlere karışmama ilkesine aykırı olan askeri olmayan müdahale olarak tanımlansa da uluslararası hukuki metinler, başta BM Şartı olmak üzere, bu ayrımı açıkça yapmamıştır. Aksine, Şartı’nın hükümleri genel ve soyut bir şekilde kaleme alınmış olup, doğrudan veya dolaylı, askeri ya da askeri olmayan tüm müdahale türlerini kapsayacak şekilde düzenlenmiştir. Müdahalenin, bir devletin egemenliğine zarar vermesi veya onun iç işlerini bağımsız bir şekilde yürütme iradesini etkilemesi yeterli görülmüştür²⁷⁷.

İç işlerine karışmama ilkesinin geçerliliği BM Şartı gibi birçok uluslararası andlaşma ve beyannamede vurgulanmıştır. Bu andlaşmalardan en önemlilerinden biri, BM Şartı’nda yer alan 2/7. maddede belirtilen hükümdür.

“İşbu Antlaşma’nın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletlere herhangi bir devletin kendi iç yetki alanına giren konulara müdahale yetkisi vermediği gibi üyeleri de bu türden konuları işbu Antlaşma uyarınca bir çözüme bağlamaya zorlayamaz; ancak, bu ilke VII. Bölümde öngörülmüş olan zorlayıcı önlemlerin uygulanmasını hiçbir biçimde engellemez.”²⁷⁸

Buna ek olarak BM Genel Kurulu’nun 25 oturumunda kabul edilen BM Şartı’na göre devletler arası dostane ilişkiler ve işbirliği ile ilgili uluslararası hukuk ilkelerinin ilanına

²⁷⁶ El-Sayyada, “Birleşmiş Milletler dışında tek taraflı ekonomik yaptırımların kullanılması”, 605.

²⁷⁷ Daha Fazla İçin BKZ; Abu Saleh Mohammad Mahmudul Hasan, Uluslararası Hukukta Devletlerin İçişlerine Karışmama İlkesinin İncelenmesi: Bangladeş Örneği (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 53-63.

²⁷⁸ BM. m, 2(7).

dair deklarasyon “*Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations*”, başka herhangi bir devlete müdahale etmeme ilkesine tam olarak uyulmasının devletlerin barış içinde varlıklarını sürdürebilmeleri için gerekli olduğunu vurgulamıştır. Yani sıra bu deklarasyon devletlerin iç işlerine müdahalenin uluslararası barış ve güvenliğe tehdit oluşturduğuna da değinmiştir²⁷⁹. Uluslararası düzeyde ise, son deklarasyon devletlerin egemenliğine saygı gösterilmesi ve iç işlerine müdahale edilmemesi gerektiği hususunu net bir şekilde ifade etmiştir. Ayrıca Uluslararası Adalet Divanı 1986 yılında Nikaragua'nın ABD'ne karşı açtığı davada ABD'nin Nikaragua'daki silahlı grupları finanse etmesi ve eğitmesi sebebiyle ABD'yi kınamış ve bu durumu iç işlerine müdahale olarak değerlendirmiştir²⁸⁰.

Tek taraflı ekonomik önlemlerle ilgili olarak “*Lindsay*”nin belirttiği temel amaç, uyum, tahribat, yerel sembolizm, caydırıcılık ve uluslararası sembolizm (*yani uluslararası topluma mesaj gönderme*) olarak ifade edilmektedir²⁸¹. Şüphesiz bu belirtilen amaçlar hedef devletin iç işlerine doğrudan müdahaleyi mümkün kılmaktadır. Bu amaçların gerçekleştirilmesi için, önlemleri alan devlet, hedef devleti bir eylem yapmaya veya bir eylemden kaçınmaya zorlamaktadır. Bununla birlikte müdahale uluslararası bir kuruluş tarafından da yapılabilir, bu daha önceki tanımda belirtildiği gibi. Bu bağlamda uluslararası kuruluşun kararıyla yapılan müdahalenin meşruiyet sorununu gündeme getirmediği sonucuna ulaşılabilir, tıpkı Güvenlik Konseyi tarafından yapılan müdahalede olduğu gibi bu üye devletlere kararlarını uygulama yetkisi vermektedir. Fakat tek taraflı yapılan müdahale bu görüşe göre meşruiyetsizlikle nitelendirilmektedir²⁸².

İç işlerine karışmama ilkesi hiçbir mazeretle zayıflatılamaz buna 1993 yılında Dünya İnsan Hakları Konferansı'nda vurgu yapılmıştır²⁸³. Dolayısıyla bu önlemleri uygulayan ülkeler örneğin ABD ve AB müdahaleyi insan haklarını koruma veya demokrasiyi

²⁷⁹ United Nations (UN), “Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations” (Access 6 June 2025).

²⁸⁰ International Court of Justice (ICJ), K.70, Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America) (9 April 1984).

²⁸¹ Ioana M. Petrescu, “Rethinking Economic Sanction Success: Sanctions as Deterrents”, University of Maryland (Access 8 June 2025).

²⁸² El-Khseilat, “Unilateral Economic Sanctions”, 134.

²⁸³ United Nations (UN), “Vienna Declaration and Programme of Action”, (Access 7 June 2025).

destekleme bahanesiyle haklı çıkarmaya çalıştıklarında bu görüşe göre hukuki bir dayanağı bulunmamaktadır²⁸⁴.

2.3.2.3. Tek Taraflı Ekonomik Önlemler ve Uluslararası Barışın Korunmasında Güç Kullanımı Sorunu

Güç bir şahsının diğerine üstünlük sağlayarak onu bir şey yapmaya zorlamasıdır²⁸⁵. Güç zayıf kişiyi iradesinden mahrum bırakıp güçlü kişinin iradesine boyun eğmeye zorlayan bir baskı aracıdır. Gücün kullanımı geçmişte toplumların iradelerini dayatmak ve ekonomik kaynaklar elde etmek amacıyla başvurduğu ilkel bir kavramdır. Gücün kullanımının olumsuz etkileri göz önüne alındığı zaman modern uluslararası toplum bunu mümkün olduğunca azaltmayı hedeflemiş ve bunun sonucunda 1928 tarihli *Kellogg-Briand* Paktı devletler arasındaki anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesini hedefleyen ilk uluslararası andlaşmalardan biri olarak kabul edilmiştir. Bu hedef doğrultusunda silahlanma sınırlamaları, saldırgan savaş yasaklama, bir tahkim sistemi kurma ve ihlalciler üzerinde yaptırımlar uygulama gibi bir dizi önlem öngörülmüştür. Bu Pakt devletler arasındaki anlaşmazlıkları çözmeyi üstlenmiştir. Fakat bu pakt bazı maddelerinin anlamını net bir şekilde belirlemedeki belirsizliği sebebiyle eleştirilmiş ve savaşın tamamen engellenmesinde başarılı olamamıştır. Bununla birlikte Milletler Cemiyeti'nin de devletler arasında savaşın engellenmesi ve anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi yükümlülükleri getiren bir dönemi var ama bu kararlarının bağlayıcı olmaması sebebiyle hedeflerine ulaşamamıştır. BM Andlaşması ile ilgili olarak 2/4 maddesinde üye devletlerin güç kullanmamalarını ya da kullanmakla tehdit etmemelerini zorunlu kıldığı gözlemlenmektedir²⁸⁶. BM Andlaşmasında geçen güç terimi uluslararası hukuk akademisyenleri arasında bir tartışmaya yol açmıştır. Buradaki güçten kastedilen *Brian-Kellogg* Paktı ve Milletler Cemiyeti Misakı'nda olduğu gibi savaş mı veya ekonomik önlemler gibi gücün başka biçimleri de mi kapsamaktadır? BM Şartı'nda gücün ne şekilde tanımlandığı açıkça belirtilmediği nedeniyle hukukçular iki farklı görüşe ayrılmıştır:

²⁸⁴ El Sayyada, “Birleşmiş Milletler dışında tek taraflı ekonomik yaptırımların kullanılması”, 606.

²⁸⁵ Michael Barnett - Raymond Duvall, “Power in International Politics”, International Organization 59/1 (2005), 39.

²⁸⁶ BM, m. 2(4).

İlk görüşe göre, güç veya tehdit etme teriminin yalnızca silahlı eylemlerle sınırlı olduğunu savunur, bu görüş ekonomik veya siyasi baskıların BM Şartı'nın 2/4 maddesinde bahsedilen güçten bir tür olarak sayılmadığını öne sürmektedir. Bu görüş gücün yalnızca silahlı kuvvetler anlamına geldiğini belirten hazırlık çalışmalarına atıfta bulunarak bu görüşünü güçlendirmektedir. Yeni sıra Nürnberg Mahkemeleri'ne ve 1974 yılında uluslararası toplum tarafından kabul edilen saldırganlık tanımına yapılan atıflar güç teriminin yalnızca silahlı kuvvetleri kapsadığına işaret etmektedir²⁸⁷.

İkinci görüş ise BM Şartı'nda geçen güç veya tehdit etme teriminin daha genel bir terim olduğunu ve yalnızca savaşa başvurmakla sınırlı kalmadığını aynı zamanda başka biçimleri de kapsayabileceğini savunmaktadır. Bu görüşe göre, ekonomik önlemlerin uygulanması BM Şartı'nın 2/4 maddesi uyarınca yasaklanan güç kullanımının bir biçimi olarak kabul edilmektedir²⁸⁸. Bu görüşün mantıklı olabileceği söylenebilir zira BM Şartı uluslararası barış ve güvenliği korumak için güç kullanımına başvurulmasını yasaklamaktadır. Bu kapsamda bir ülkenin BM çerçevesi dışında tek taraflı ekonomik önlemler uygulaması uluslararası barış ve güvenliği tehdit edebilmektedir. Özellikle ekonomik önlemler hedef ülke üzerinde ciddi etkiler yaratmakta ve bu ülkelerin ekonomik güçlerini büyük ölçüde kaybetmelerine yol açabilmektedir. Bu durum birçok ülkede şu anda yaşanan ekonomik çöküşün bir sonucudur ve bu da uluslararası barış ve güvenliği tehdit edebilecek bir savaşa yol açabilmektedir.

Sonuç olarak bu görüşe göre, tek taraflı ekonomik önlemler uluslararası hukukun ve zorlayıcı kurallarının açık bir ihlali olarak kabul edilmektedir. Özellikle uluslararası toplum üyelerinin karşılıklı ilişkilerde güç kullanmalarını ya da sadece bu gücün kullanılmasını tehdit etmelerini yasaklayan kurallar ile çelişmektedir. Bununla birlikte bu önlemler devletlerin egemenliğine saygı gösterilmesi ve iç işlerine müdahale edilmemesi gerektiğine dair kurallara aykırıdır, aynı şekilde ulusal yetki alanlarına müdahale edilmesi de yasaktır²⁸⁹.

²⁸⁷ El-Khseilat, "Unilateral Economic Sanctions", 133.

²⁸⁸ Mohamed Samir Ahmed El-Sayada, "Rönesans Barajı'nın İnşası ve İşletmesinde Etiyopya'nın Bireysel Eylemlerine Karşı Mısır ve Sudan'ın Askeri Güç Kullanmasının Meşruiyet Kapsamı", Hukuk ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi- Menoufia 55/3 (Mayıs 2022), 309-310.

²⁸⁹ El-Khseilat, "Unilateral Economic Sanctions", 133. ICESCR.

2.3.2.4. Tek Taraflı Ekonomik Önlemler ve İnsan Hakları İhlali: Hukuki Meşruiyet ve Uygulamadaki Çelişkiler

İnsan hakları yeni küresel düzende büyük bir önem taşımakta ve bu hakların korunmasını sağlamak için birçok uluslararası belge kabul edilmiştir. Bu belgeler arasında 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi²⁹⁰, 1966 tarihli Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi ve 1965 tarihli Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme gibi önemli belgeler yer almaktadır²⁹¹. İnsan haklarına ilişkin normlar hiçbir şekilde ihlal edilmemesi gereken emredici normlar “*jus cogens*” niteliğinde olup bu kurallara aykırı hareket edilmesi hukuken kabul edilemez²⁹². Bu kapsamda tek taraflı ekonomik önlemler uygulayan devletler söz konusu önlemlerin hedef ülke içerisindeki insan haklarını korumak için alındığını iddia etmektedir. Nitekim ABD’nin Venezuela, Sudan ve Küba gibi ülkelere uyguladığı önlemler bu çerçevede değerlendirilmektedir. Diğer yandan, önlemlerden etkilenen devletler bazı uluslararası örgütler ve tek taraflı ekonomik önlemlere karşı çıkan hukukçular insan haklarını koruma bahanesiyle uygulanan ekonomik önlemlerin hukuka aykırılığını gündeme getirmiştir. Bu kapsamda tek taraflı ekonomik önlemlerin meşruiyetini sorgulayan çeşitli hukuki argümanlar ileri sürülmüştür.

Bu tür önlemleri uygulayan devletler ve onları destekleyen yazarlar insan haklarına ilişkin uluslararası andlaşmaların ihlal edilemez “*jus cogens*” normları olduğunu vurgulamaktadır. Bu doğrultuda söz konusu devletler ekonomik önlemlerin hedef devletin bu normları ihlal etmesi sebebiyle meşru bir uygulama olduğunu ve dolayısıyla BM Güvenlik Konseyi veya diğer bir uluslararası organın yetkilendirmesine gerek olmadığını savunmaktadır. Ayrıca bu tür bir uygulamanın meşru olduğunu bulursa bile bu önlemlerin uluslararası hukukun temel ilkelerine uygun şekilde uygulanması gerekmektedir. Bu ilkeler arasında kuvvet kullanımının yasaklanması, ulusal egemenliğe saygı gösterilmesi, devletlerin iç işlerine müdahale edilmemesi, devletler arasında eşitlik, ayrımcılığın yasaklanması ve insan haklarının korunması yer almaktadır. Bununla birlikte

²⁹⁰ United Nations (UN), “Universal Declaration of Human Rights” (Access 10 June 2025).

²⁹¹ International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR), United Nations (1966), 2200A (XXI), md. 1-31; International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (ICERD), United Nations (1965), 2106 (XX), md. 1-25.

²⁹² Pazarcı, Uluslararası Hukuk, 83-84.

“ortak çıkarlar” “acil durumlar” veya “güvenlik maddeleri” gibi kavramların yorumlanması uluslararası hukukla uyumlu olacak şekilde en dar kapsamda ele alınmalıdır²⁹³. Fakat uygulamada korunması amaçlanan grupların bu önlemlerden büyük ölçüde olumsuz etkilendiği gözlemlenmiştir. Bu durum aşağıdaki şekilde ortaya çıkmaktadır:

2.3.2.4.1. Gıdaya Erişim Hakkı

1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin 25. maddesi gıdaya erişim hakkını bireyin yeterli bir yaşam standardına sahip olma hakkı çerçevesinde ele almıştır. Bu maddeye göre:

“1. Herkesin, kendisinin ve ailesinin sağlığı ve iyi yaşaması için yeterli yaşama standartlarına hakkı vardır; bu hak, beslenme, giyim, konut, tıbbi bakım ile gerekli toplumsal hizmetleri ve işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık ya da kendi denetiminin dışındaki koşullardan kaynaklanan başka geçimini sağlayamama durumlarında güvenlik hakkını da kapsar.”²⁹⁴

Aynı şekilde 1966 tarihli Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi’nin 11. maddesi, gıdaya erişim hakkını açık bir şekilde tanımaktadır:

“1. Bu Sözleşme ’ye Taraf Devletler, herkesin, yeterli beslenme, giyim ve konut da dahil olmak üzere, kendisi ve ailesi için yeterli bir yaşam düzeyine sahip olma ve yaşam koşullarını sürekli geliştirme hakkına sahip olduğunu kabul ederler. Taraf Devletler bu hususta hür rızaya dayalı uluslararası iş birliğinin temel önemini kabul ederek, bu hakkın gerçekleşmesini güvence altına almak için uygun tedbirler alacaklardır.”²⁹⁵

Buna ek olarak birçok uluslararası andlaşma ve bildiri gıda güvenliği ilkesini benimsemiş bunlar arasında 1996 tarihli Roma Gıda Güvenliği Bildirgesi ve BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri bulunmaktadır. Ekonomik önlemlerin uygulanması hedef ülkede doğrudan gıda güvenliğini etkiler ve vatandaşlar üzerinde birçok olumsuz etkiye yol açmaktadır. Bu önlemler hedef ülkedeki ekonomik dengeyi bozarak, temel malların ihtiyaç sahiplerine dağılımını olumsuz etkiler. Sektörel önlemler, temel gıda maddelerinin fiyatlarını yükselterek bunları düşük gelirli kişilerin erişemeyeceği hale getirebilir ve aynı zamanda mevcut gıda maddelerinin kalitesini tehlikeye

²⁹³ Douhan, “Unilateral Coercive Measures: Notion and Qualification”, 44-45.

²⁹⁴ UN, “Universal Declaration of Human Rights”.

²⁹⁵ ICESCR, md. 11.

atabilmektedir²⁹⁶. Yapılan araştırmalar ekonomik önlemlerin kötü beslenmeye yol açtığını ve bunun da orta ya da şiddetli düzeyde büyüme geriliği yaşıyan çocukların sayısının artmasına ve hamile kadınların sağlığının olumsuz etkilenmesine sebep olduğunu ortaya koymuştur. Yeni sıra araştırmalar önlemlerin yerel tarım üretimini azalttığını göstermiştir. Ayrıca önlemlerin ithalat tedarikini engellemiş ve bu da ithalatın değerinin ve miktarlarının düşmesine, ithalat fiyatlarının artmasına ve dolayısıyla enflasyona yol açmıřtır²⁹⁷. Sonuç olarak bu görüşe göre, tek taraflı ekonomik önlemlerin insan haklarının temel ilkelerinden biri olan gıda güvenliği ile çeliştiği ortaya çıkmaktadır.

2.3.2.4.2. Sağlık Hakkı

Temel haklardan biri uluslararası belgelerle güvence altına alınan sağlık hakkıdır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 25.maddesinde bireyin sağlık ve tıbbi bakım hakkına sahip olduğu belirtilmiřtir²⁹⁸. Dünya Sağlık Örgütü Anayasası sağlığın her birey için, ırk, din, siyasi görüş, ekonomik ya da sosyal durum gibi ayrımcılıklara yer vermeksizin temel bir hak olduğunu vurgulamaktadır²⁹⁹. 1966 tarihli Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi de her bireyin fiziksel ve ruhsal sağlığı hakkına sahip olduğunu belirtmiřtir³⁰⁰.

Ekonomik önlemler sağlık hakkı üzerinde ciddi bir etki yaratır özellikle hamile kadınlar ve bebekler üzerinde. Bu önlemlerin bir sonucu olarak temel ilaçların ve kronik hastalıkları olan kişilerin düzenli takibini gerektiren laboratuvar malzemelerinin eksikliği sebebiyle ölüm oranları artmıştır. Yeni sıra ilaç eksiklikleri hastalıkların artmasına sebep olmakta, gıda yetersizliği ve kötü beslenme ise hastalıkların yayılmasını tetikler bu durum Küba, Haiti ve Irak gibi örneklerde gözlemlenmiřtir³⁰¹. Ekonomik önlemler ile sağlık hakkı arasındaki bu çelişkinin, bu tür önlemlerin meşruiyeti üzerinde etkisi olduğu kuşkusuzdur. Hatta BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan ekonomik önlemlerin bile

²⁹⁶ UN High Commissioner for Human Rights (OHCHR), “The impact of unilateral coercive measures and overcompliance on the right to development and the achievement of the Sustainable Development Goals” (Access 6 June 2025).

²⁹⁷ X. M. Liu - H. J. Qiu, “The Impact of International Sanctions on Food Security and Sustainable Development Goal 2 (SDG-2)”, Public Health 235 (October 1, 2024), 129–132.

²⁹⁸ UN, “Universal Declaration of Human Rights”.

²⁹⁹ Constitution of the World Health Organization (WHO), United Nations (1946), 1-2.

³⁰⁰ ICESCR, md. 12.

³⁰¹ Richard Garfield, “The Impact of Economic Sanctions on Health and Well-Being”, Relief and Rehabilitation Network (RRN) (November 1999), 13-15.

halk sağlığı üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceği kanıtlanmıştır. Bu durum, 1991 ile 2003 yılları arasında Irak'a uygulanan önlemler sırasında açıkça görölmüştür. Söz konusu önlemler, çocukların, kadınların ve yaşlıların sağlığı üzerinde ciddi zararlara yol açmıřtır³⁰². Bu sebeple devletler ve uluslararası kuruluşlar ekonomik önlemler uygularken sağlık hakkını göz önünde bulundurmalı, zira bu önlemlerin sağlık üzerindeki sonuçları yıkıcı olabilmektedir.

2.3.2.4.3. Eğitim Hakkı

Uluslararası toplum eğitimi insan gelişimi ve toplumların ilerlemesi amacıyla temel bir unsur olarak görmüş ve ona büyük önem atfetmiştir. Nitekim eğitim olmadan insanın onurlu bir yaşam sürmesi mümkün değildir. Bu önemin bir sonucu olarak birçok uluslararası belgede eğitimin esas bir insan hakkı olduğu ilkesini vurgulamıştır. Bu çerçevede 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi 26. maddesinde herkesin eğitim hakkına sahip olduğunu belirtmiş ve ilköğretimin ücretsiz ve zorunlu olması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca mesleki ve teknik eğitimin herkes için erişilebilir olması, yükseköğretimin ise liyakate dayalı olarak eşit fırsatlarla sunulması gerektiği ifade edilmiştir³⁰³. Aynı şekilde 1966 tarihli Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi 13. maddesinde eğitimin herkes için erişilebilir olması, ücretsiz sunulması ve bireylerin eğitim alanında tercih özgürlüğüne sahip olması gibi temel ilkeleri güvence altına almıştır³⁰⁴. Yeni sıra 1960 tarihli Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Uluslararası Sözleşme eğitimde her türlü ayrımcılığın ortadan kaldırılması ve eşit eğitim fırsatlarının sağlanması gerekliliğini vurgulamaktadır³⁰⁵. Buna ek olarak birçok uluslararası belgede eğitim hakkının korunması ve bu hakkın önündeki engellerin kaldırılması gerektiğini açıkça ortaya koymuştur.

Ekonomik önlemler eğitim sistemini çok yönlü bir şekilde olumsuz etkilemektedir. Bu önlemler altındaki hükümetler, sosyal refah alanındaki yükümlölüklerini yerine getirmekte zorlanmakta ve eğitim sektörü en büyük kayıplardan biri olmaktadır. Kaynakların büyük ölçüde güvenlik ve stratejik alanlara yönlendirilmesi, eğitim

³⁰² G. R. Popal, "Impact of sanctions on the population of Iraq", Eastern Mediterranean Health Journal 6/4 (2000), 791-795.

³⁰³ UN, "Universal Declaration of Human Rights".

³⁰⁴ ICESCR, md. 13.

³⁰⁵ Convention against Discrimination in Education (CADE), United Nations (1960), 1-19.

harcamalarının azalmasına sebep olmaktadır³⁰⁶. Bu durum okul altyapısının yetersiz kalmasına, eğitim materyallerinin temin edilememesine ve öğretim kalitesinin düşmesine yol açabilmektedir³⁰⁷. Bununla birlikte ekonomik baskı altındaki toplumlarda aileler, çocuklarını eğitimden çekerek erken yaşta çalışmaya yönlendirme eğiliminde olmaktadır³⁰⁸.

Ayrıca önlemler bilimsel araştırmaları da olumsuz etkilemektedir. Akademik çalışmaların kapsamı daralmakta, yayın süreçleri zorlaşmakta ve eğitimde bilgiye erişim kısıtlanmaktadır³⁰⁹. Tüm bu etkiler eğitim sisteminin çökmesine ve uluslararası sözleşmelerle güvence altına alınan eğitim hakkının ihlal edilmesine yol açabilmektedir.

2.3.2.4.4. Çalışma Hakkı

Çalışma hakkı her bireyin sahip olması gereken esas haklardan biridir. Zira insanın kendisi ve ailesi için geçim kaynağını güvence altına almasının en önemli yollarından biridir. Bu hak birçok uluslararası insan hakları sözleşmesinde açıkça vurgulanmıştır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 23. maddesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 6. maddesi, çalışma hakkını, meslek seçiminde özgürlüğü, adil ücret güvencesini ve işyerinde ayrımcılığın yasaklanmasını açık bir şekilde düzenlemektedir³¹⁰. Uluslararası toplum bu hakkı koruma hakkındaki kararlılığını göstermek için Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nü kurmuştur. Bu örgüt dünya genelinde işçilerin haklarını korumak, çalışma koşullarını iyileştirmek ve adil çalışma standartlarını teşvik etmek için faaliyet göstermektedir.

Hiç şüphesiz ki ekonomik önlemler çalışma hakkı üzerinde belirgin bir etkiye sahiptir. Bu tür önlemler ülkenin ekonomik dengesinin bozulmasına yol açarak yatırımcı güvenliğini sarsmakta, yabancı sermayenin kaçmasına, mali açığın artmasına ve döviz rezervlerinin azalmasına sebep olmaktadır³¹¹. Doğal olarak bu durum iş gücünün en fazla istihdam

³⁰⁶ Munyaradzi Hwami, "A Comparative Scoping Review of the Impact of International Economic Sanctions on Education", *Compare: A Journal of Comparative and International Education* 52/6 (August 18, 2022), 951.

³⁰⁷ Hwami, "A Comparative Scoping Review of the Impact of International Economic Sanctions on Education", 954-957.

³⁰⁸ Safoura Moeeni, "The Intergenerational Effects of Economic Sanctions", *The World Bank Economic Review* 36/2 (October 2021), 1-9.

³⁰⁹ Louise Bezuidenhout et al., "Economic Sanctions and Academia: Overlooked Impact and Long-Term Consequences", *Plos One* 14/10 (October 2019), 3-4.

³¹⁰ UN, "Universal Declaration of Human Rights"; ICESCR, md. 6.

³¹¹ Afsaneh Zareei - Eskil Wadensjö, "Sanctions and Their Effects on the Labor Market and the Economy", *IZA Discussion Papers* (November 2024), 9.

edildiği sanayi ve ticaret sektörlerini olumsuz etkilemekte ve iş gücü talebinde azalmaya yol açmaktadır³¹². Dolayısıyla ekonomik önlemlerin çalışma hakkı üzerinde ciddi etkiler yarattığı açıkça görölmektedir.

³¹² Ali Moghaddasi Kelishomi - Roberto Nisticò, “Employment Effects of Economic Sanctions in Iran”, World Development (Mar 2021), 31-32.

SONUÇ

Devletlerin belirli hedeflere ulaşmak amacıyla başvurduğu önemli baskı araçlarından biri de tek taraflı ekonomik önlemler. Bu tür önlemler, hedef devlette kötü bir ekonomik durum yaratmak amacıyla farklı ekonomik baskı yollarının kullanılmasına dayanmaktadır. Bu durum, önlemi uygulayan devletin isteklerine hedef devletin boyun eğmesini kolaylaştırabilmektedir.

Tek taraflı ekonomik önlemler kavramı ele alındığında, bu kavramın temelini belirleme konusunda farklı doktriner yaklaşımlar olduğu görülmektedir. Bazı yazarlar, bu önlemleri etkileri ve amaçları açısından tanımlamaktadır; yani hedef devlette bir politika değişikliği yaratmayı ya da bu devleti uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmeye zorlamayı amaçlayan araçlar olarak görmektedirler. Başka bir yaklaşım ise, bu önlemleri tanımlarken kaynağına, yani hangi aktör tarafından uygulandığına odaklanmaktadır. Bu görüşe göre, tek taraflı ekonomik önlemler uluslararası örgütlerin kurumsal çerçevesi dışında, yalnızca bir devlet tarafından alınan önlemlerdir. Buna ek olarak, bazı görüşler ise çifte ölçüt esasına dayanarak tek taraflı önlemleri sınıflandırmaktadır. Bu ölçütlerden ilki niyet unsurudur; burada önemli olan, önlemi uygulayan devletin niyetinin diğer devleti cezalandırmak olup olmadığı veya bu önlemin yalnızca ticari rekabet kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceğidir. İkinci unsur ise etki düzeyidir. Eğer bu önlemlerin ekonomik etkisi yüksekse, bunlar artık sıradan ticari uygulamalar olarak değil, zorlayıcı ekonomik önlemler olarak değerlendirilmelidir. Tüm bu yaklaşımlar göz önünde bulundurulduğunda, tek taraflı ekonomik önlemlerin kavramsal olarak tam anlamıyla anlaşılabilmesi için bu önlemlerin doğası ve işlevi temelinde ele alınması gerekmektedir. Zira bu tür önlemler, karar alıcıların dış politika hedeflerine ulaşmak için başvurabileceği araçlardan biridir. Tek taraflı ekonomik önlemler yeni bir olgu değildir; kökleri eski çağlara kadar uzanmaktadır. Fakat bu önlemler, günümüzde bilinen ekonomik önlemlerden farklıdır zira çoğunlukla askeri operasyonlarla birlikte kullanılmıştır. Yine de bu önlemler, barış zamanında uygulanan modern ekonomik önlemlerin öncüsü olarak kabul edilmektedir.

Uluslararası anlamda ekonomik bir önlemin tek taraflı ekonomik önlem olarak kabul edilebilmesi için bu önlemin uluslararası hukukta devlet sıfatına sahip bir aktör tarafından alınmış olması gerekmektedir. Eğer bu tür önlemler, bir devletin içindeki eyaletler veya

alt birimler gibi devlet dışı kurumlar tarafından uygulanıyorsa bunlar uluslararası anlamda tek taraflı ekonomik önlem olarak değerlendirilemez.

BM, özellikle uluslararası barış ve güvenliği korumakla görevli olan Güvenlik Konseyi aracılığıyla, askeri ya da askeri olmayan ekonomik önlemler gibi kararlar alma yetkisine sahiptir. Fakat Güvenlik Konseyi'nin özel yapısı ve daimî beş üyenin sahip olduğu veto hakkı, bu üyelerin çıkar çatışmaları sebebiyle birçok kararın alınmasını engellemiştir. Bu durum, bireysel iş birliği yerine kolektif iş birliğinin önceliklendirilmesi gereken uluslararası sistem üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Güvenlik Konseyi içindeki bu bölünmeler, tek taraflı ekonomik önlemlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Ekonomik önlemler belirli bir amacı gerçekleştirmek için kullanılan araçlar olduğundan, çeşitli şekillerde ortaya çıkabilirler. Bu önlemler, siyasi veya ekonomik hedeflere ulaşmayı amaçlıyorsa, tek taraflı zorlayıcı önlemler olarak değerlendirilebilmektedir. Uluslararası bir ihlale karşılık veriliyorsa, bunlar karşı önlemler olabilmektedir. Ayrıca bu tür önlemler, misilleme önlemler (*retorsiyon*) şeklinde de olabilir ve bu durumda baştan itibaren meşru kabul edilmektedir. Buna karşılık, karşı önlemleri başlangıçta gayrimeşru sayılır; ancak başka bir ihlale tepki olarak uygulandıkları için sonradan meşruiyet kazanmaktadır.

Ekonomik önlemler çeşitli türlere ayrılmaktadır. Bunlar arasında hedef devletin ticaretini hedef alan ticari önlemler bulunmakta olup bunlar ithalat ve ihracat yasakları olarak ikiye ayrılmaktadır. Ayrıca, hedef devletin küresel finans piyasalarına erişimini engellemeyi amaçlayan ve böylece o devletin finansal sistemine zarar veren mali önlemler mevcuttur. Bunun yanı sıra, hedef devletin politikasında etkisi olan belirli kişi veya sektörleri hedef alan akıllı önlemler de bulunmaktadır.

Uluslararası meşruiyet, uluslararası hukuk alanında önemli bir yer işgal eden konulardan biridir. Devletler, uluslararası sorumluluktan ve bunun doğuracağı ciddi sonuçlardan kaçınmak amacıyla, eylemlerine meşruiyet kazandırmaya büyük çaba göstermektedir. Uluslararası meşruiyet yeni bir kavram değildir; kökeni Roma uygarlığına kadar uzanmakta olup o dönemde eylemin hukuka uygunluğu anlamında kullanılmaktaydı. Zamanla bu kavram, uluslararası hukuk alanına taşınmış ve daha geniş bir boyut kazanmıştır. Uluslararası meşruiyet, kapsamlı bir kavram olup içinde farklı alt anlamları barındırmaktadır. Bunlardan biri olan hukuka uygunluk (*legality*), bir eylemin ilgili hukuk kurallarına uygunluğunu ifade etmektedir. Bu noktada, meşruiyet ile hukuka

uygunluk kesilir; fakat meşruiyet kavramı daha geniştir ve adalet, etik değerler ve halk desteği gibi unsurları da içerebilmektedir.

Tek taraflı ekonomik önlemler, andlaşma kaynaklı yükümlülüklerin ihlali sonucunda alınabilir ve bu durumda *exceptio non adimpleti contractus* ilkesine başvurulabilmektedir. Ayrıca, andlaşma dışı yükümlülüklerin ihlali halinde uygulanabilir ve bu durumda karşı önlem niteliği taşıyabilmektedir. Bunun yanı sıra, bu önlemler siyasi veya ekonomik amaçlara ulaşmak için de alınabilmektedir.

Karşı tarafın yükümlülüğünü yerine getirmemesi halinde, mağdur tarafın kendi yükümlülüğünü ifa etmeme hakkına dayanan *exceptio non adimpleti contractus* ilkesi, esasen bir ifa güvencesi aracı niteliğindedir. Bu ilkeye başvurulmasının amacı, karşı tarafı uluslararası yükümlülüğünü yerine getirmeye zorlamaktır. *Exceptio non adimpleti contractus*, karşı önlemler rejiminin bir parçası olarak kabul edilmekte olup bu iki mekanizma arasındaki sıkı ilişkiyi kanıtlayan çeşitli görüşler ve deliller mevcuttur. Gerek karşı önlemler gerekse *exceptio non adimpleti contractus*, yükümlülüklerini ihlal eden tarafı uluslararası yükümlülüğünü yerine getirmeye zorlamak amacıyla başvuru olan ifa güvencesi araçlarıdır. Her iki mekanizma da bir uluslararası ihlalin meydana gelmesiyle birlikte devreye girer ve ilk bakışta yükümlülüğün ifasından kaçınılması sebebiyle uluslararası hukuka aykırı gibi görünse de esasen bir ihlale tepki olarak gerçekleştirildiklerinden zamanla meşruiyet kazandırmaktadır. Ayrıca hem *exceptio non adimpleti contractus* hem de karşı önlemler, uluslararası hukukta emredici nitelikteki kurallara (*jus cogens*) karşı ileri sürülemez. Bununla birlikte, her iki araç da sözleşmeye dayalı ilişkilerde taraflar arasındaki dengenin yeniden tesis edilmesine hizmet etmektedir. *exceptio non adimpleti contractus* ilkesi, karşı önlemler rejiminin bir parçası olarak kabul edilmekte olup bu ilkeye başvurulması uluslararası sorumluluktan kaçınmak için belirli koşullara bağlıdır. Bu koşulların başında, zararın meydana gelmiş olması gelir; yani bir devletin bu tür önlemlere başvurabilmesi için öncelikle bir zarara uğramış olması gerekmektedir. Fakat uygulamada, devletlerin çoğu zararın varlığını belirlemede tek taraflı iradelerine dayanma eğilimindedir. Bu durum, devletin hem “hakem” hem de “taraf” olamayacağı yönündeki mantıkla çelişmektedir. İkinci koşul ise, zararın giderilmesinin talep edilmesidir. Buna göre, mağdur devletin, karşı önlemlere başvurmadan önce, yükümlülüğünü ihlal eden devletten zararın telafisini talep etmesi gerekmektedir. Üçüncü koşul ise orantılılık ilkesidir. Bu ilke, meydana gelen zarar ile

alınacak karşı önlemler arasında makul bir orantının bulunmasını zorunlu kılmaktadır. Ancak orantılılığın tespiti gerek doktrinde gerekse yargı kararlarında tartışmalı bir konudur; zira zarar ile karşı önlem arasında mutlak bir orantıyı belirleyecek kesin bir ölçüt bulunmamaktadır. Bununla birlikte, burada kastedilen orantılılık, yaklaşık orantılılık olup, somut olayın koşullarına ve ihlalin niteliğine göre değerlendirilmelidir. Ekonomik önlemler, andlaşmaya dayalı bir yükümlülüğün ihlali durumunda *exceptio non adimpleti contractus* ilkesine dayanarak alınabileceği gibi, uluslararası hukuk veya teamül kurallarının ihlali gibi andlaşmaya dayalı olmayan bir yükümlülüğün ihlali durumunda da uygulanabilmektedir. Bu durumda da söz konusu önlemler, karşı önlem niteliği taşır. Eğer devlete verilen zarar doğrudan bir zarar ise, devletin karşı önlem alma hakkı bulunduğu hususunda herhangi bir ihtilaf yoktur. Ancak zarar doğrudan değilse, bu durum tartışmalıdır; bazı görüşlere göre karşı önlem alınması mümkündür, bazılarına göre ise bu tür bir önlem alınması caiz değildir.

Uluslararası hukuk camiası, siyasi veya ekonomik hedeflere ulaşmayı amaçlayan ekonomik önlemlerin meşruiyeti konusunda hâlen ortak bir görüşe ya da kesin bir sonuca varmış değildir. Bu konuda, söz konusu önlemleri destekleyenler olduğu gibi, bunlara karşı çıkanlar da mevcuttur. Destekleyici görüş, bu önlemlerin amacının ulusal güvenliğin korunması ve özellikle insan hakları gibi uluslararası hukukun genel ilkelerinin savunulması olduğunu belirtmektedir. Bu ilkeler, önlemler uygulayan devletlerin temel hedefleri arasında yer almaktadır. Buna karşılık karşıt görüşler, bu önlemlerin birçok uluslararası hukuk ilkesine, özellikle egemenlik ilkesi, iç işlerine karışmama ve güç kullanmama ya da güç kullanma tehdidinde bulunmama ilkelerine aykırı olduğunu savunmaktadır. Ayrıca bu önlemler, beslenme hakkı, sağlık hakkı, eğitim hakkı ve çalışma hakkı gibi insan haklarının çeşitli yönlerden ihlal edilmesi anlamına gelmektedir.

KAYNAKÇA

- Abashidze, A.Kh. "The Negative Impact Of Unilateral Coercive Measures On Human Rights, Development, Cooperation, International Relations". Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Юридические науки 1 (2015), 64-69.
- Ahmadli, Kanan. Dış Politika Aracı Olarak Ekonomik Yaptırımlar: Avrupa Birliği – Rusya Federasyonu Örneğinde. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Akkutay, Berat Lale. "Birleşmiş Milletler Andlaşması Çerçevesinde Ekonomik Yaptırımların Hukuki Niteliği ve Yargısal Denetimi". Türkiye Barolar Birliği Dergisi 111 (Nisan 2014), 411-446.
- Aksar, Yusuf. Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk – I. Ankara: Seçkin, 5. Basım, 2019.
- Aktan, Sertaç. "Adım adım Brunson krizi: Nereden çıktı, nasıl çözüldü?". Euro News. Erişim 31 Mayıs 2025. <https://tr.euronews.com/2018/10/12/adim-adim-brunson-krizi-abd-turkiye-iliskilerinde-yaptirimlar-noktasina-nasil-gelindi->
- Alexander, Karen. Economic Sanctions Law and Public Policy. London: Palgrave Macmillan, 1. Edition. 2009.
- Ali, Adil Hasan. "Karşı Tedbirlerin Uluslararası Hukukta Hukukun Üstünlüğünü Tesis Etmedeki Rolü". Hukuk ve Siyasi Bilimler Hukuk Fakültesi Dergisi 35/67 (2025), 243-261.
- Alland, Denis. "Countermeasures of General Interest". European Journal of International Law 13/5 (December 2002), 1221-1239. <https://doi.org/10.1093/ejil/13.5.1221>
- Arap İnsan Hakları Sözleşmesi, Tunus: Arap Devletleri Birliği, 2004. Erişim 6 Haziran 2025. <http://hrlibrary.umn.edu/arab/a003-2.html>
- Arcari, Maurizio. "The future of the Articles on State Responsibility: A matter of form or of substance?". Questions of International Law 93 (2022), 3-21.
- Ardalan, Assad - Safa, Samaneh Tehrani, S. T. "The Concept and Status of Countermeasures and Limitations of Resorting to International Law". Journal of Law, Policy and Globalization 22 (2014), 85–91.
- Armstrong, Donald. "Unilateral Disarmament: A Case History", World Affairs 126/1 (Spring 1963), 22-27.
- Arne Tostensen - Beate Bull, "Are Smart Sanctions Feasible?", World Politics 54/3 (April 2002), 373-374.

- Arnold, Aaron. "The True Costs of Financial Sanctions". *Survival* 58/3 (24 May 2016), 77-100. <https://doi.org/10.1080/00396338.2016.1186981>
- Arsava, A. Füsün. "Uluslararası Hukuk Sujelerine Uygulanan Yaptırımların Sınırları ve Etkileri". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 73/1 (Nisan 2024), 535-554.
- Aust, Anthony. *Modern treaty law and practice*. New York: Cambridge University Press, 1. Basım, 2000.
- Azaria, Danae. *Treaties on Transit of Energy via Pipelines and Countermeasures*. Oxford: Oxford University Press, 1. Edition, 2015.
- Bailey, Thomas. "The United States and the Blacklist during the Great War". *The Journal of Modern History* 6/1 (Mar 1934), 14-35.
- Bal, Ali. *Devletin Uluslararası Sorumluluğunun Doğması*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Baldus, Christian. "Vestigia pacis. The Roman peace treaty: structure or event?". *Peace Treaties And International Law In European History*. ed. Randall Lesaffer. 103-146. Cambridge: Cambridge University Press, 1. Edition, 2004.
- Baldwin, David A. - Pape, Robert A. "Evaluating Economic Sanctions". *International Security* 23/2 (Fall 1998), 189-198.
- Banjul Charter, African Charter on Human and Peoples' Rights. Banjul: African Union, 1981. Access 6 June 2025. <https://au.int/en/treaties/african-charter-human-and-peoples-rights>
- Barakat, Riyad - Sakina, Muhammad El-Saghir, "Devlet Sorumluluğunu Kaldırmanın Bir Yolu Olarak Karşı Tedbirler", *Akademik Araştırmacı Hukuk ve Siyaset Bilimleri Dergisi* 6/4 (Mart 2021), 59-77.
- Barnett, Michael - Duvall, Raymond. "Power in International Politics". *International Organization* 59/1 (2005), 39-75.
- Basel Convention, *Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and Their Disposal*. Switzerland: United Nations Environment Programme, 1989. Accessed 3 June 2025. https://treaties.un.org/pages/viewdetails.aspx?src=treaty&mtdsg_no=xxvii-3&chapter=27&clang=_en
- Bektaş, Sezercan. "Hukukun Üstünlüğü İlkesinin Avrupa Birliği (Ulus-Üstü) Hukukuna Aktarımı ve İlkenin Normatif Muhteviyatının Tespiti Sorunu". *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi* 12/1 (Haziran 2022), 810-863.
- Bezuidenhout, Louise et al. "Economic Sanctions and Academia: Overlooked Impact and Long-Term Consequences". *Plos One* 14/10 (October 2019), 1-24. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0222669>

- Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi. “Irak’a Uygulanacak Uluslararası Yaptırımlar Hakkında Karar 661 (1990)”. S/RES/661(1990), 6 Ağustos 1990.
- Bjola, Corneliu. *Legitimising the Use of Force in International Politics Kosovo, Iraq and the Ethics of Intervention*. London: Routledge, 1. Edition, 2009.
- BM, Birleşmiş Milletler Şartı. ABD: Birleşmiş Milletler, 1945. Erişim 3 Haziran 2025. <https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf>
- Bodansky, Daniel. “Legitimacy in International Law and International Relations”. *Interdisciplinary Perspectives on International Law and International Relations*. ed. Jeffrey L. Dunoff - Mark A. Pollack. 321-341. Cambridge: Cambridge University Press. 1. Edition, 2012.
- Bogdanova, Iryna. *Unilateral Sanctions in International Law and the Enforcement of Human Rights*. 7. Volume. Leiden; Boston, 1. Edition, 2022.
- Bolivar, Andrea Valentina Dias, “The U.S. Unilateral Coercive Measures Imposed In Latin America: A Study Based On The Experience Of Cuba, Nicaragua, And Venezuela”. *Sorbonne Doctoral Law Review* 5/2 (19 December 2022),26-76.
- Bonaparte, Napoleon. Berlin Decree. 21 Nov. 1806. <https://www.napoleon-empire.org/en/official-texts/berlin-decree-1806.php?utm>
- Bozkurt, Enver vd. *Devletler Hukuku*. Ankara: Nobel, 2004.
- Bozkurt, Enver vd. *Devletler Hukuku*. Ankara: Nobel, 9. Baskı, 2017.
- Brinkman, J. A. “Foreign Relations of Babylonia from 1600 to 625 B. C.: The Documentary Evidence”. *American Journal of Archaeology* 76/3 (July 1972), 271-281. <https://doi.org/10.2307/503920>
- Britannica, 14- Encyclopaedia Britannica. “Siege of Syracuse”. Access 29 May 2025. <https://www.britannica.com/event/Battle-of-Syracuse-214-212-BCE#:~:text=Fought%20as%20part%20of%20the,in%20southern%20Italy%20and%20Sicily>
- Byers, Michael. “Still agreeing to disagree: international security and constructive ambiguity”. *Journal on the Use of Force and International Law* 8/1 (14 May 2020), 91-114. <https://doi.org/10.1080/20531702.2020.1761656>
- CADE, Convention against Discrimination in Education. United Nations, 1960, Access 10 June 2025. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-against-discrimination-education>
- Carmo, Filipe. “Rome: Economic Change in the 2nd Century BC-The Context of Mosaic as a Luxury Product”. *Journal of Mosaic Research* 10 (November 2017),101-116.
- Cartwright, Mark. “Trade in Ancient Greece”. *World History Encyclopedia*. Access 29 May 2025. <https://www.worldhistory.org/article/115/trade-in-ancient-greece/>

- CERDS, Charter of Economic Rights and Duties of States, United States: United Nations, 1974. Access 10 June 2025. <https://archive.unescwa.org/ar/charter-economic-rights-and-duties-states>.
- Church, Alfred John. Kudüs'ün Yıkılışı Yahudi-Roma Savaşları. çev. Elif Bulanalp. İstanbul: Ark Kitapları, 1. Basım, 2018.
- Council of Ministers, Council of the European Union. "EU restrictive measures". Access 6 June 2025. https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/foraff/135804.pdf
- Crawford, James - Olleson, Simon. "The Exception of Non-Performance: Links between the Law of Treaties and the Law of State Responsibility". Aust. YBIL 21 (2000), 1-31.
- Crawford, James. Third report on State responsibility. United Nations, 2000. <https://digitallibrary.un.org/record/411667?v=pdf>
- Crawford, James. "The ILC's Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts: A Retrospect". The American Journal of International Law 96/4 (October 2002), 874-890.
- Crawford, James. "The Relationship between Sanctions and Countermeasures". United Nations Sanctions and International Law. ed. Vera Gowlland-Debbas. 1-405. The Hague: Kluwer Law International, 1. Edition, 2001.
- Czapliński, Władysław. "UN Codification of Law of State Responsibility". Archiv des Völkerrechts 41/1 (March 2003), 62-82.
- Çalışkan, Ayla. Uluslararası Hukukta Karşı Önlemler. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025.
- Çallı, Muhammed Enes. "Dutch court order to halt F-35 part exports to Israel may influence other nations, says Oxfam policy advisor". Anadolu Agency. Erişim 27 2025. <https://www.aa.com.tr/en/world/dutch-court-order-to-halt-f-35-part-exports-to-israel-may-influence-other-nations-says-oxfam-policy-advisor/3135423>
- Çevik, Veli Ahmet. "Ekonomik Yaptırımlar ve Uluslararası Ticaretin Silahlaştırılması: Küresel Aktörlerden Örnekler". Akdeniz İİBF Dergisi 23/2 (Kasım 2023), 219-235.
- Çoşkun, Sümeyra. Terörizmin Finansmanının Önlenmesine Yönelik Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Akıllı Yaptırım Kararları. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- D White, Nigel - Abass, Ademola . "Countermeasures and Sanctions". International law. ed. Malcolm D. Evans. 1-877. Oxford: Oxford University Press, 5. Edition, 2018.

- Davis, Lance - Engerman, Stanley. "History Lessons Sanctions: Neither War nor Peace". *Journal of Economic Perspectives* 17/2 (Spring 2003), 187-197.
- Demir, İdris. "Settlement of Disputes Between/Among States Through "Peaceful" Way". *The Journal of Visionary* 2/1 (Ağustos 2016), 41-49
- Devletlerin Uluslararası Hukuka Aykırı Fiillerinden Dolayı Sorumluluğuna İlişkin Taslak Maddeler. İsviçre: Birleşmiş Milletler, 2001. Erişim tarihi: 3 Haziran 2025. https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf
- Dias, Talita. "Countermeasures in international law and their role in cyberspace". Chatham House. Access 6 May 2025. <https://www.chathamhouse.org/2024/05/countermeasures-international-law-and-their-role-cyberspace>
- Douhan, Alena F. "Unilateral Coercive Measures: Notion and Qualification", *Journal of the Belarusian State University. International Relations* 2 (10 December 2021), 26-48.
- Drezner, Daniel W. *The sanctions paradox: economic statecraft and international relations*. Cambridge: Cambridge University Press. 1999.
- El Sayyada, Muhammed Samir Ahmed. "Birleşmiş Milletler dışında tek taraflı ekonomik yaptırımların kullanılması". *Hukuk ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 57/4 (Mayıs 2023), 553-648. <https://dx.doi.org/10.21608/jslem.2022.166281.1179>
- Elagab, Omer Y. "Coercive Economic Measures against Developing Countries". *International & Comparative Law Quarterly* 41/3 (January 1992), 682-694.
- Elagab, Omer Yousif. *The Legality of Non-Forcible Counter-Measures in International Law*. Oxford: Oxford University, PhD Thesis, 1986.
- El-Ghazouli, Duaa Mohi El-Din Mohamed. "Uluslararası Hukukta Üçüncü Devlet ve Karşı Tedbirler." *Hukuki ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 53/2 (Mayıs 2021), 9-46. <https://dx.doi.org/10.21608/jslem.2021.112108.1057>
- El-Hassani, Zuhair. *Uluslararası Hukukta Karşı Önlemler*. Kahira: Arap Yayıncılık ve Dağıtım Merkezi, 1. Basım, 2021.
- El-Khseilat, Abdullah et al. "Unilateral Economic Sanctions", *Journal of Law, Policy and Globalization* 94 (February, 2020), 129-144.kara
- El-Qadi, Muhammad. "Uluslararası Hukukta Karşı Tedbirler: Bir Model Olarak GU/S". *İbn Haldun Araştırma Dergisi* 2/5 (Mayıs 2022), 454-470. <https://doi.org/10.56989/benkj.v2i5.1103>
- El-Sawah, Sarah Kamal. *Uluslararası Kamu Hukuku Işığında Tek Taraflı Ekonomik Yaptırımlar*. Beyrut: Lübnan Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

- El-Sayyada, Muhammad Samir Ahmad. "Rönesans Barajı'nın İnşası ve İşletmesinde Etiyopya'nın Bireysel Eylemlerine Karşı Mısır ve Sudan'ın Askeri Güç Kullanmasının Meşruiyet Kapsamı ". Hukuk ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi-Menoufia 55/3 (Mayıs 2022), 223-326. <https://dx.doi.org/10.21608/jslem.2022.131223.1116>
- Elüstü, Serap. Uluslararası Ekonomik Yaptırımların Etkinliği: Türkiye İçin Bir Çekim Modeli Uygulaması. İstanbul: İstnsbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Erkiner, Hakkı Hakan. "Birleşmiş Milletler Uluslararası Adalet Divanı Kararlarının Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Aracılığıyla Uygulanması". Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi 23/2 (Aralık 2017), 87-102. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruhad/issue/36535/414749>
- Erkiner, Hakkı Hakan. Devletin haksız fiilden kaynaklanan milletlerarası sorumluluğu. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2008.
- Ertuğrul, Ümmühan Elçin. Uluslararası Hukukun Emredici Normalarından Doğan Yükümlülük İhlallerinden Devletin Sorumluluğu. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- EU Treaty, Treaty on the European Union. Belgium: Official Journal of the European Union, 2007. Access Date: 10 June 2025. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF
- Fares, Abdulgani Gali. "Asur kralları ile antik Yakın Doğu'nun diğer yöneticileri arasında yapılan hediyeler alışverişi: tarihi ve analitik bir çalışma". Havlyat Al-Montada 1/40 (Ekim 2019), 223-280. <https://iasj.rdd.edu.iq/journals/journal/issue/11850>
- Feinberg, Kenneth R. "Economic Coercion and Economic Sanctions: The Expansion of United States Extraterritorial Jurisdiction". American University Law Review 30/2 (1980), 323-248.
- Fitzmaurice, Gerald. Fourth report on the Law of Treaties. United Nations, 1959. <https://legal.un.org/ilc/sessions/11/docs.shtml>
- Forlati, Serena. "Reactions to Non-Performance of Treaties in International Law". Leiden Journal of International Law 25/3 (July 2012), 759-770.
- Frank, Thomas. The Power of Legitimacy among Nations. New York: Oxford University Press, 1.Edition. 1990.
- Friedman, Monroe. "A Positive Approach to Organized Consumer Action: The "Boycott" as Alternative to the Boycott ".Journal of Consumer Policy 19/4 (December 1969), 439-451.

- Garfield, Richard. "The Impact of Economic Sanctions on Health and Well-Being". Relief and Rehabilitation Network (RRN) (November 1999), 1-34. <https://odihpn.org/wp-content/uploads/1999/11/networkpaper031.pdf>
- Garner, James W - Jobst III, Valentine. "The Unilateral Denunciation of Treaties by One Party Because of Alleged Non-Performance by Another Party or Parties". The American Journal of International Law 29/4 (October 1935)
- Georgiev, Dencho. "Politics or Rule of Law: Deconstruction and Legitimacy in International Law". European Journal of International Law 4/1 (February 1993), 1-14.
- Gil, Feiler. From boycott to economic cooperation: the political economy of the Arab boycott of Israel. London: Frank Cass, 1. Basım. 1998.
- Gurbanov, Ikhtiyar. Dondurulmuş çatışmaların çözülmesinde kolektif güvenlik antlaşması örgütünün rolü: Dağlık Karabağ örneği. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Gurvich, Evsey - Prilepskiy, Ilya. "The Impact of Financial Sanctions on the Russian Economy". Russian Journal of Economics 1/4 (2015), 359-385.
- Güleç, Göksel. "Rusya'nın Ekonomik Yaptırımları ve Türkiye'nin Bu Yaptırımlara Karşı Hukuki Mücadele İmkânları". Gümrük ve Ticaret Dergisi 7 (Ocak 2016), 35-42.
- Haas, Ernts B. When knowledge is power Three Models of Change in International Organization. Vol. 22. California: University of California Press, 1. Edition. 1990.
- Hakime, Samati. "Uluslararası Hukuka Aykırı Fiilden Kaynaklanan Karşı Önlemlere İlişkin Hukuki Rejim: 2001 Tarihli Devletlerin Uluslararası Sorumluluğuna Dair BM Hukuk Komisyonu Taslağı ile Dünya Ticaret Örgütü Arasında Karşılaştırmalı Bir İnceleme". Cezayir Üniversitesi Yıllığı 35/4 (Aralık 2021), 7-25.
- Halawani, Fatima Abdulatef. "The Impacts of Unilateral Economic Sanctions,". Access to Justice in Eastern Europe 2023/ Special Issue (Jun 2023), 130-147. <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-6S011>
- Hall, William Edward. A Treatise on International Law. 8th ed. A. Pearce Higgins. Oxford: Clarendon Press, 1924.
- Hanson, Victor Davis. Warfare and Agriculture in Classical Greece. V.40. California: University of California Press, 2. Edition. 1998.
- Happold, Matthew& Eden, Paul (ed), Economic Sanctions And International Law. 1st ed, Oxford: Hart Publishing, 2016.
- Hasan, Abu Saleh Mohammad Mahmudul. Uluslararası Hukukta Devletlerin İçişlerine Karışmama İlkesinin İncelenmesi: Bangladeş Örneği. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

- Hasebroek, Johan. Trade and Politics in Ancient Greece. Çev. L.M Fraser – D.C Macgregor. New York: Biblo and Tannen, 2. Edition, 1965.
- Head, Barclay V. "Ancient Greek Coins". American Journal of Numismatics, and Bulletin of the American Numismatic and Archaeological Society 18/2 (October 1883),25-30.
- Herik, Larissa van den (ed.). Research Handbook on UN Sanctions and International Law. Cheltenham: Edward Elgar Publishing,2017.
- Hifbauer, Gary Clyde vd. Economic Sanctions Reconsidered. Washington: Peterson Institute for International Economics, 3. Edition, 2007.
<https://sorbonnestudentlawreview.org/journal/article/view/158>
- Hwami, Munyaradzi. "A Comparative Scoping Review of the Impact of International Economic Sanctions on Education". Compare: A Journal of Comparative and International Education 52/6 (August 18, 2022), 949-965.
<https://doi.org/10.1080/03057925.2020.1846120>
- Hyde, Charles Cheney. International Law Chiefly as Interpreted and Applied by the United States. 2 Volume. Boston: Little, Brown, and Company, 1.Edition. 1922.
- ICCPR, International Covenant on Civil and Political Rights. United States: United Nations, 1966. Access 10 June 2025. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>
- ICERD, International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination. United Nations, 1965, Access 10 June 2025. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-elimination-all-forms-racial>
- ICESCR, International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. United States: United Nations, 1966. Access 10 June 2025. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights>
- ICJ, International Court of Justice. Case No. 144. Belgium v. Senegal (20 July 2012). Accessed 0 August 2025. https://icj-cij.org/index.php/case/144?utm_source=chatgpt.com
- ICJ, International Court of Justice. Case No. 47. South West Africa (Ethiopia & Liberia v. South Africa) (18 July 1966). Accessed 9 August 2025. <https://www.icj-cij.org/case/47>
- ICJ, International Court of Justice. Case No. 70. Nicaragua v. United States of America (27 June 1986). Accessed 3 June 2025. <https://www.icj-cij.org/case/70>
- ICJ, International Court of Justice. K. 118, Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Croatia v. Serbia) (18 November 2008). <https://www.icj-cij.org/case/118>.

- ICJ, International Court of Justice. K. 92, Gabčíkovo-Nagymaros Case (25 September 1997). <https://www.icj-cij.org/case/92/judgments>
- ICJ, International Court of Justice. K.64, United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (United States of America v. Iran) (24 May 1980).
- ICJ, International Court of Justice. K.70, Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America) (9 April 1984).<https://www.icj-cij.org/case/70>
- Iman, Ben Lousif - Kamal, Aliouh Qarbou. "DTÖ kapsamındaki karşı önlemlerin özgüllüğü". Siyasi ve hukuki defterler 13/3 (Haziran 2021), 355-370. <https://asjp.cerist.dz/en/article/157478>
- International Law and Practice. Masahiko Asada. 1-244. London and New York: Taylor & Francis. 2020.
- İbrahim, İmad Hasan Muhammed. "Uluslararası Hukukta Düşmanca Siber Saldırıların Karşı Karşı Tedbirlerin Meşruiyeti". Menufiye Hukukî ve İktisadî Araştırmalar Dergisi 54/3 (2021), 189–282.
- Jermano, Jill. "Economic and Financial Sanctions in U.S. National Security Strategy". Institute for National Strategic Security, National Defense University 7/4 (2018), 64-73.
- Jessen, Henning. "Multilateral and Unilateral Sanctions: Compliance and Challenges". Peace, Justice and Strong Institutions. ed. Leal Filho et al. 16/570-580. Cham: Springer International Publishing, 1. Edition, 2021.
- Jusoh, Sufian - Sarmidi, Tamat. "Letter to the Journal Unilateral Economic Sanctions: Constructive Engagement as an Alternative?". Chinese Journal of International Law 18/2 (August 2019), 457-464. <https://doi.org/10.1093/chinesejil/jmz016>
- Kaplan, Aleyna. Uluslararası hukukta hakkın kötüye kullanılması ve ABD'nin tek taraflı yaptırımları. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Karagözoğlu, Ceren. "Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Bireye Yönelik Ekonomik Yaptırım Kararları ve İnsan Hakları İlişkisi". İstanbul Üniversitesi Yayınevi 39/1 (2019), 217-273.
- Katıman, Esra. "'Arctic Sunrise' (UDHM, Hollanda Krallığı/Rusya Federasyonu) Davası Işığında, Uluslararası Hukuk ve Çevre Koruma Eylemleri". İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 5/1 (Temmuz 2016), 139-158.
- Kelishomi, Ali Moghaddasi - Nisticò, Roberto. "Employment Effects of Economic Sanctions Iran". World Development (Mar 2021), 1-38. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3756264>

- Khalaileh, “The Blockade of Qatar: Where Coercive Diplomacy Fails, Principles of Law Should Prevail”, 189.
- Korkmaz, Erdal. “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti’nde Karaborsa”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi 66 (Haziran 2020), 241-279.
- Kurbalija, Jovan. “Is Ambiguity An Effective Diplomatic Tool?”. Diplo. Access 28 Mays 2025. <https://www.diplomacy.edu/blog/ambiguity-effective-diplomatic-tool/>
- Küçük, Adnan. “Egemenlik (Hâkimiyet), Halk Egemenliği ve Milli Egemenlik Tartışmaları ve Egemenlik Anlayışında Esaslı Dönüşüm”. Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi 6 (Ocak 2016), 311-361.
- Le Moli, G – Viñuales, J.E. “Today as Yesterday? Unilateral Coercive Measures and Human Dignity”. Chinese Journal of International Law 18/2 ((September 2019), 437-447. <https://doi.org/10.1093/chinesejil/jmz019>
- Leffler, Melvyn P. “The American Conception of National Security and the Beginnings of the Cold War, 1945-48”. The American Historical Review 89/2 (1984), 346-381. <https://doi.org/10.2307/1862556>
- Lefkowitz, David. “The Legitimacy of International Law”. The Legitimacy of International Law. ed. David Held – Pietro Maffettone. 98-116. Cambridge: Polity Press, 1. Edition, 2016.
- Lister, Metthew. “The legitimating role of consent in international law”. Chicago Journal of International Law 11/2 (Winter 2011), 663-691.
- Liu, X. M – Qiu, H. J. The Impact of International Sanctions on Food Security and Sustainable Development Goal 2 (SDG-2)”. Public Health 235 (October 1, 2024), 128-133. <https://doi.org/10.1016/j.puhe.2024.07.002>
- Lopez, George A - Cortright, David. “Financial Sanctions: The Key to a 'Smart' Sanctions Strategy”. Berliner Wissenschafts-Verlag 72/4 (1997), 327-336.
- Maftai, Jana. “Reflections on the International Responsibility of States for Wrongful Acts”. Acta Universitatis Danubius. Relationes Internationales 8/1 (Augst 2015), 37-55. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=475419>
- Makarczyk, Jerzy (ed.). Theory of International Law at the Threshold of the 21st Century. The Hague: Kluwer Law International, 1. Basım. 2010.
- Marai, Aid - Farzat, Muhammed Harb, Antik Arap Doğu'sunun ülkeleri ve medeniyetleri. Şam: Dar Talas Çalışmalar, Tercüme ve Yayıncılık, 2. Basım. 1994.
- Medlicott, William Norton. The economic blockade. 2. Cilt. London: Her Majesty's Stationery Office, 1. Basım, 1952.

- Miron, Alina – Tzanakopoulos, Antonios. *Unilateral Coercive Measures and International Law. The Left in the European Parliament*, 2022. <https://hal.science/hal-04679298/>
- Miron, Alina. “Countermeasures and Sanctions.” *Courses of the Summer School on Public International Law*, c. 10. Moskova: International and Comparative Law Research Center, 2022. <https://enac.hal.science/UNIV-PARIS10/hal-04679992v1>
- Moeeni, Safoura. “The Intergenerational Effects of Economic Sanctions”. *The World Bank Economic Review* 36/2 (October 2021), 1-39. <https://doi.org/10.1093/wber/lhab024>
- Mulligan, Shane P. “The Uses of Legitimacy in International Relations”. *Millennium* 34/2 (February 2006), 349-375. <https://doi.org/10.1177/03058298060340021801>
- Nesbitt, Michael. “Canada's 'Unilateral' Sanctions Regime under Review: Extraterritoriality, Human Rights, Due Process, and Enforcement in Canada's Special Economic Measures Act”. *Ottawa Law Review* 48/2 (Mart 2017), 509-576. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2924259
- Neuhold, Hanspeter. “Legitimacy: A Problem in International Law and for International Lawyers?”. *Legitimacy in International Law*. ed. Rüdiger Wolfrum - Volker Röben. 194/335-351. Berlin: Springer, 1. Edition, 2008.
- Noortmann, Math. *Enforcing International Law*. England: Ashgate Publishing Limited, 1. Edition, 2005.
- OHCHR, UN High Commissioner for Human Rights. “The impact of unilateral coercive measures and overcompliance on the right to development and the achievement of the Sustainable Development Goals”. Access 6 June 2025. <https://www.ohchr.org/en/statements-and-speeches/2023/09/impact-sanctions>
- Oppenheim, Lassa. *International Law: A Treatise*. 3rd ed. Edited by Ronald F. Roxburgh. London: Longmans, Green and Co., 1920.
- Oppenheim, Lassa. *International Law: A Treatise*. 7th ed., ed. H. Lauterpacht. London – New York: Longmans, Green and Co., 1952.
- Oppenheim, Lassa. *International Law: A Treatise*. 8th ed., ed. H. Lauterpacht. London – New York: Longmans, Green and Co., 1955.
- O'Quinn, Robert. *A User's Guide To Economic Sanctions. The Background er of Heritage Foundation*, 1997. <https://www.heritage.org/defense/report/users-guide-economic-sanctions>
- Osborne, Eric W. *Britain's Economic Blockade of Germany 1914-1919*. London: Frank Kass, 2. Edition, 2004.

- Özbek, Cumali. Sert Güç Unsuru Olarak Ekonomik Yaptırımların İran Nükleer Anlaşma Sürecine Etkileri. Gaziantep: Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Paksoy, Yusuf Asım. Rusya'ya Uygulanan Küresel Ekonomik Yaptırımların Türkiye Ekonomisine Etkisi. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Pamuk, Humeyra – Zengerle, Patricia - Holland, Steve. "US to lift ban on offensive weapons sales to Saudi Arabia". Reuters. Erişim 27 Mayıs 2025. <https://www.reuters.com/world/us-lift-ban-offensive-weapons-sales-saudi-arabia-sources-say-2024-08-09/>
- Paris Agreement, Paris Agreement under the United Nations Framework Convention on Climate Change. Paris: UNFCCC, 2015. Accessed 3 June 2025. https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf
- Pazarcı, Hüseyin. Uluslararası hukuk. Ankara: Turhan Kitabevi, 21. Basım, 2022.
- Petrescu, Ioana M. "Rethinking Economic Sanction Success: Sanctions as Deterrents". University of Maryland. <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=974da7f099124e7bda4bde73b10d86c1a5841aea>
- Pirim, Ceren Zeynep. "Andlaşmalar Hukuku ve Uluslararası Sorumluluk Hukukunun Kesişim Noktasında Exceptio Inadimplenti Non Est Adimplendum". Public and Private International Law Bulletin 41/2 (Aralık 2021), 979-999.
- Popal, G. R. "Impact of sanctions on the population of Iraq". Eastern Mediterranean Health Journal 6/4 (2000), 791-795.
- Popovski, Vesselin - Turner, Nicholas. "Legality and Legitimacy in International Order". United Nations University. Access 6 Haziran 2025. <https://archive.unu.edu/publications/briefs/policy-briefs/2008/index.html>
- Ramazan, Muhammed. "Uluslararası kamu hukukunun ilke ve hükümleri ışığında tek taraflı zorlayıcı tedbirler". Hukuk Dergisi 10/2 (2021), 529-714. <https://doi.org/10.21608/jlaw.2021.206928>
- Sadak, Sadak. "Nazi Partisi ve Versailles Antlaşması 28 Haziran 1919". Aksaray Üniversitesi 6/7 (2020), 200-202. <https://hdl.handle.net/20.500.12451/10696>
- Saeed, Farooq. Economic Sanctions In The United Nations And Its Modern Applications (1990-2002): Case Of Iraq. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Schmitt, Micael N. "Below the Threshold" Cyber Operation: the Countermeasures Response Option and International law". University of Virginia School of Law 54/3 (2013), 697-732

- Shahid, Hazem - Bali, Hamza. "Antik Uygarlıklarda Ekonomik Düşünce". Al-Baheth Beşeri Bilimler ve Sosyal Bilimler Dergisi, 7/2 (Aralık 2016), 1-10. <https://asjp.cerist.dz/en/article/98692>
- Shahin, Evgeniia. Effects Of Economic Sanctions On Political Beliefs Of The Targeted Countries' Leaders Ankara: Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Sicilianos, Linos-Alexander. "The relationship between reprisals and denunciation or suspension of a treaty". Eur. J. Int'l L. 4/3 (January 1993), 341-359. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.ejil.a035833>
- Simma, Bruno. Separate opinion of Judge Simma. International Court of Justice, 2013. <https://www.icj-cij.org/index.php/node/141019>
- Sloane, William M. The Continental System of Napoleon". Political Science Quarterly 13/2 (June 1898), 213-231.
- Solape, Oluwateniola Akinbodewa. The Relationship Between the Law of Treaties and the Law of State Responsibility with Reference to Non-Performance of Treaty California: Golden Gate University School of Law, Department Of International Legal Studies, Phd Thesis, 2024.
- Sönmezoğlu, Faruk. "Ülkelerin Dış Siyasetlerinde Bir Siyasal Etki Aracı Olarak Ekonomik Önlemler". İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası 40/1-4 (Ekim 2011), 219-237.
- Spáčil, Jakub. "Retorsion: An Underrated Retaliatory Measure Against Malign Cyber Operations". Baltic Journal of Law & Politics 117/1 (February 2024),46-69.
- Speier, Richard et al. Nonproliferation sanctions. Santa Monica, CA: Rand, 1. Edition, 2001.
- Sterio, Milena. "The Evolution of International Law". Boston College International and Comparative Law Review 31/2 (Spring 2008), 213-256. https://engagedscholarship.csuohio.edu/fac_articles/200
- Stohl, Michael et al. "Human Rights and U. S. Foreign Assistance from Nixon to Carter". Journal of Peace Research 21/3 (1984), 215-226.
- Sun, Degang. "The US Military Bases in the Gulf Cooperation Council States: Dynamics of Readjustment". Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia) 4/4 (17 Jul 2018), 44-63. <https://doi.org/10.1080/19370679.2010.12023167>
- Şafak, Erdi. "Uluslararası Hukukta Yaptırım Kavramı ve Devletler Açısından Bağlayıcılığı Meselesi". ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi 2(2), 310-337.

- Tams, christian j. "Regulating Treaty Breaches". Conceptual and Contextual Perspectives on the Modern Law of Treaties. ed. Michael J.Bowman - Dino Kritsiots.440-467. Oxford: Cambridge University Press, 1. Edition. 2018.
- Terry, Patrick CR. "Letter to the Journal Unilateral Economic Sanctions and Their Extraterritorial Impact: One Foreign Policy For All?". Chinese Journal of International Law 18/2 (June 2019), 425-435. <https://doi.org/10.1093/chinesejil/jmz010>
- Thomas, Chris. The Concept of Legitimacy and International Law. LSE Law, Society and Economy Working Papers 6/2013. London: London School of Economics and Political Science, 2013.
- Thouvenin, 11- Jean-Marc. "History of implementation of sanctions". Economic sanctions in international law and practice. ed. Masahiko Asada. 1-244. Oxon: Routledge. 1. Edition. 2020.
- Tomuschat, Christian. "Are Counter-Measures Subject to Prior Recourse to Dispute Settlement Procedures?". European Journal of International Law 5/1 (February 1994), 77-88.
- UN, United Nations. "Vienna Declaration and Programme of Action". Access 7 June 2025. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/vienna-declaration-and-programme-action>
- UN, United Nations. "Universal Declaration of Human Rights". Access 10 June 2025.<https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
- UN, United Nations. Air Service Agreement of 27 March 1946 between the United States of America and France. New York: United Nations Library, 1981. <https://doi.org/10.18356/9789213627686c006>
- UN, United Nations. Execution of German-Portuguese Arbitral Award of June 30th, 1930 (Germany, Portugal). New York: Codification Division Publications, 1. Basım, 2006. <https://legal.un.org/riaa/states/portugal.shtml>
- UN, United Nations. Yearbook of the International Law Commission 2001. New York – Geneva: United Nations, 1. Edition, 2001. <https://www.un-ilibrary.org/content/books/9789213621592>
- UN, United Nations. Yearbook of the International Law Commission. New York: United Nations, 1. Edition, 1981. https://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/1980_1989.shtml
- UN, United Nations. Yearbook of the International Law Commission. New York: United Nations, 1. Edition, 1986. <https://digitallibrary.un.org/record/225277?ln=en&v=pdf>
- UN, United Nations."Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the

- United Nations". Access 6 June 2025.
<https://digitallibrary.un.org/record/202170?v=pdf>
- UN. Secretary-General. Unilateral economic measures as a means of political and economic coercion against developing countries: report of the Secretary-General. United Nations General Assembly, 2015.
- UNCLOS, United Nations Convention on the Law of the Sea. New York: United Nations, 1982. Accessed 3 June 2025.
https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf
- UNCLOS, United Nations Convention on the Law of the Sea. United Nations, 1982. Access 6 June 2025.
<https://www.imo.org/en/ourwork/legal/pages/unitednationsconventiononthelawofthesea.aspx#:~:text=The%20United%20Nations%20Convention%20on,the%20oceans%20and%20their%20resources.>
- Üçer, Mehmet, Roma Hukuku. İstanbul: Onikilevha, 1. Basım, 2018.
- Vattel, Emer de. The Law of Nations, or, Principles of the Law of Nature, Applied to the Conduct and Affairs of Nations and Sovereigns. Edited by Béla Kapossy and Richard Whatmore. 1 vol. Indianapolis: Liberty Fund, 1st ed., 2008.
- VCLT, Vienna Convention on the Law of Treaties. Austria: United Nations, 1969. Accessed June 3, 2025.
https://treaties.un.org/pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXIII-1&chapter=23&Temp=mtdsg3&clang=_en
- Wallace, R. W. " Famous Sieges". The Journal of Education 61/4 (January 1905), 91-92.
- Wasson, Donald L. "Battle of Alesia". Access 29 May 2025.
<https://www.worldhistory.org/article/1734/battle-of-alesia/>
- Watson, Alexander. Ring of Steel Germany and Austria-Hungary in World War. New York: Basic Books, 1. Edition, 2014.
- White, Nigel D. "Autonomous And Collective Sanctions In The International Legal Order". The Italian Yearbook of International Law Online 27/1 (14 Novmber 2018), 1-24. https://brill.com/view/journals/iyio/27/1/article-p1_1.xml?srsId=AfmBOoprxy-6we7Yrqv8GQ1prhMopgPgUDi5AxMb5cjNBEuoDRXc2sd
- WHO, Constitution of the World Health Organization. United States: United Nations. Access 6 June 2025. <https://apps.who.int/gb/bd/>
- Yavaş, Umut. Yeni dünya düzeninde ekonomik yaptırımların stratejik kullanımı. Gebze: Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Yoka, Şerife. ABD Dış Politikası: Ekonomik Yaptırımlar ve Sonuçları. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Zareei, Afsaneh - Wadensjö, Eskil. "Sanctions and Their Effects on the Labor Market and the Economy" IZA Discussion Papers (November 2024), 1-18.
<https://www.econstor.eu/handle/10419/308326>

Zelenovskaya, Tatiana et al. "Non Adimpleti Contractus and a Problem of Overinclusiveness in International Law". Zhurnal VSHE po Mezhdunarodnomu Pravu 1/1 (2023),25-36.

Zimmermann, Reinhard. The Law of Obligations Roman Foundations of the Civilian Tradition. New York: Oxford University Press, 1. Edition, 1996.

Zoller, Elisabeth. Peacetime Unilateral Remedies: An analysis of Countermeasures. New York: Transnational Publishers, Inc, 1. Edition, 1984.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Zuhair MENDELI	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Bağdat Üniversitesi
Fakülte	Hukuk Fakültesi
Bölümü	Hukuk
Makale ve Bildiriler	
1. Mendeli, Zuhair. “Nükleer Tesislere Yapılan Saldırıların Hukuki Değerlendirmesi.” <i>Karadeniz Uluslararası Multidisipliner Çalışma Kongresi</i>. ed. Yakup Babayev. Rize: Academy Global Publishing House, 1. Basım, 2025, s. 398.	